

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
BANKACILIK VE SİGORTACILIK ENSTİTÜSÜ
BANKACILIK ANABİLİM DALI

KATILIM BANKACILIĞINDA
TÜREV ÜRÜNLER

Yüksel Lisans Tezi

YUSUF ŞAHİN

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
BANKACILIK VE SİGORTACILIK ENSTİTÜSÜ
BANKACILIK ANABİLİM DALI

KATILIM BANKACILIĞINDA
TÜREV ÜRÜNLER

Yüksel Lisans Tezi

YUSUF ŞAHİN

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Deniz YENER

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Müdürlüğü

Sıfır Atık Proje Ortağı

Aşağıda belirtilen lisansüstü tez, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği hükümlerinde belirtilen esaslar çerçevesinde jüri önünde savunulmuş ve jüri tarafından başarılı bulunmuştur.

TEZ BAŞLIĞI : Katılım Bankacılığında Türev Ürünler

TÜRÜ : Yüksek Lisans

TEZİ HAZIRLAYAN : Yusuf ŞAHİN

ANABİLİM DALI : Bankacılık

SAVUNMA TARİHİ : 03.07.2019

JÜRİ ÜYELERİ

GÖREVİ

ADI SOYADI

İmza

Danışman

Doç.Dr.Mehmet Deniz YENER

Üye

Prof.Dr.İbrahim SUBAŞI

Üye

Dr.Öğr.Üyesi Ufuk BAŞOĞLU

Marmara Üniversitesi Göztepe
Kampusu Bankacılık ve
Sigortacılık Enstitüsü 34722
Kadıköy / İSTANBUL

0 (216) 347 69 51 (Faks)
0 (216) 418 20 88

bse@marmara.edu.tr
<http://bse.marmara.edu.tr>

ÖZET

Bankacılık sektöründe türev ürün kullanımı, özellikle son yıllarda ciddi bir artış göstermektedir. 2008 Küresel Finans Krizi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, türev ürün kullanımında en önemli gerekçenin riskten korunmak olmadığını, spekülasyon amacıyla türev ürün kullanımının giderek daha da yaygınlaştığını göstermektedir.

Bu çalışmada, geleneksel bankacılıkta yoğun bir şekilde kullanılan türev ürünlerin katılım bankacılığı açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bankacılığın ve katılım bankacılığının doğuşuna ve gelişimine değinilerek, her iki alanda yer alan ve her iki alana özgü kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Finansal piyasalarda yer alan dört ana türev ürünün; forward, futures, swap ve opsiyon sözleşmelerin açıklamaları yapılarak, bu dört türev ürüne özgü kavramlara ve özelliklere değinilmiştir. Türk Bankacılık Sektörü açısından türev ürün kullanımının yıllara göre değişimi ve bu değişime ilişkin grafiklere yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, türev ürünlerin katılım bankacılığı açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Türev ürünlerle ilgili katılım bankacılığında genel yaklaşım değerlendirilmiş ve katılım bankacılığı alanında türev ürünlere ilişkin genel fikhî değerlendirmelere yer verilmiştir. Katılım bankacılığı alanında, forward, futures, swap ve opsiyonlarla ilgili yapılmış olan fikhî değerlendirmelere son bölümde ayrı ayrı yer verilerek konu detaylı olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda ise, Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının yapmış oldukları türev ürünlerin yıllara göre gelişimi grafikler yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Bankacılık, Katılım Bankacılığı, Türev Ürünler, Forward, Futures, Swap, Opsiyonlar.

SUMMARY

The use of derivative products in the banking sector has increased significantly in recent years. The 2008 Global Financial Crisis and subsequent developments indicate that the most important reason for the use of derivative products is not hedging, and the use of derivative products for speculation is becoming more widespread.

In this study, derivative products which are used extensively in traditional banking have been evaluated in terms of participation banking. The birth and development of banking and participation banking are discussed and the concepts in both fields and specific to both fields are tried to be explained. The four main derivative products in the financial markets; Forward, futures, swap and option contracts are explained and the concepts and features specific to these four derivative products are discussed. The changes in the usage of derivative products in terms of Turkish Banking Sector and the graphs related to this change are presented. In the last part of the study, derivative products were evaluated in terms of participation banking. The general approach in the participation banking related to derivative products was evaluated and general jurisprudential evaluations regarding the derivative products in the participation banking area were included. In the last section, the jurisprudential evaluations regarding forward, futures, swaps and options in the participation banking area are presented separately and the subject is explained in detail. At the end of the study, the development of the derivatives according to the years they have made their participation banks operating in Turkey were explained with the help of graphics products.

Keywords:

Banking, Participation Banking, Derivatives, Forward, Futures, Swap, Options.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

KABUL VE ONAY BELGESİ	i
ÖZET	ii
SUMMARY	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GRAFİK LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKA KAVRAMI VE KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİ

GİRİŞ.....	1
1.1. BANKA KAVRAMI.....	3
1.1.1. Bankanın Tanımı ve Fonksiyonları	3
1.1.1.1. Kaydi Para Yaratma Fonksiyonu	4
1.1.1.2. Mali Aracılık Fonksiyonu.....	4
1.1.1.3. Kaynak Kullanımını İyileştirme	5
1.1.1.4. Para ve Maliye Politikalarının Etkinliğini Artırma	5
1.1.2. Temel Bankacılık Ürün ve Hizmetleri.....	6
1.1.2.1. Mevduat ve Katılım Fonu.....	6
1.1.2.2. Krediler.....	7
1.1.2.3. Temel Bankacılık Hizmetleri.....	7
1.1.3. Türk Bankacılık Sisteminde Banka Türleri	8
1.1.3.1. Mevduat Bankaları	8

1.1.3.2. Katılım Bankaları	8
1.1.3.3. Kalkınma ve Yatırım Bankaları	9
1.1.3.4. Merkez Bankaları	9
1.2.1. Katılım Bankacılığı Kavramı ve Tanımı	10
1.2.2. Katılım Bankacılığını Ortaya Çıkaran Nedenler	11
1.2.2.1. Dini Nedenler	11
1.2.2.2. İktisadi ve Sosyal Nedenler	13
1.2.3. Katılım Bankacılığın Temel İlke ve Özellikleri	14
1.2.3.1. Faizsiz Bankacılık İlkesi	15
1.2.3.2. Varlığa Dayandırma Esası	15
1.2.3.3. Riskin Paylaşımı Esası	15
1.2.4. Katılım Bankacılığında Fon Toplama Yöntemleri	16
1.2.4.1. Özel Cari Hesaplar	16
1.2.4.2. Katılma Hesapları	16
1.2.5. Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemleri	17
1.2.5.1. Mudârebe (Emek – Sermaye Ortaklığı)	18
1.2.5.2. Muşaraka (Sermaye – Sermaye Ortaklığı)	18
1.2.5.3. Murâbaha (Kurumsal Finansman Desteği)	19
1.2.5.4. İcara (Finansal Kiralama)	20
1.2.5.5. Selem (İleriye Dönük Satın Alma)	20
1.2.5.6. Karz-ı Hasen (Karşılıksız Borç Verme)	20
1.2.6. Katılım Bankacılığının Dünyadaki Tarihsel Gelişimi	21
1.2.7. Katılım Bankacılığının Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi	22
1.2.8. Katılım Bankalarının Türk Bankacılık Sektöründeki Konumu	23

İKİNCİ BÖLÜM

TÜREV ÜRÜNLER VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ

2.1. TÜREV ÜRÜN KAVRAMI	26
2.1.1. Türev Ürün Tanımı	27

2.1.2. Türev Ürünlerin Tarihçesi.....	27
2.1.3. Türev Ürünlerin Kullanım Amaçları	29
2.1.3.1. Korunma Amaçlı Türev Ürün Kullanımı	30
2.1.3.2. Arbitraj Amaçlı Türev Ürün Kullanımı.....	31
2.1.3.3. Spekülasyon Amaçlı Türev Ürün Kullanımı	31
2.1.4. Türev Piyasalar Kavramı	32
2.1.4.1. Organize Türev Piyasalar	32
2.1.4.2. Tezgahüstü Türev Piyasalar.....	33
2.2. TÜREV ÜRÜN ÇEŞİTLERİ.....	33
2.2.1. Forward Sözleşmeler	33
2.2.1.1. Forward Sözleşme Türleri	34
2.2.1.1.1. Faiz Forward Sözleşmeler	34
2.2.1.1.2. Döviz Forward Sözleşmeler	35
2.2.2. Futures Sözleşmeler.....	35
2.2.2.1. Futures Sözleşmelerde Fiyat Hesaplaması.....	36
2.2.2.2. Futures Sözleşmelerde Teminatlandırma	37
2.2.3. Futures Sözleşme Çeşitleri.....	38
2.2.3. Swaplar	38
2.2.3.1. Para (Döviz) Swapı	40
2.2.3.2. Faiz Swapı	40
2.2.4. Opsiyonlar	41
2.2.4.1. Opsiyon Çeşitleri.....	42
2.2.4.2. Opsiyon Fiyatlaması.....	43
2.3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE TÜREV ARAÇLARIN	
KULLANIMI.....	44
2.3.1. Türk Bankacılık Sektöründe Türev Ürünlerin Yıllara Göre Gelişimi	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜREV ÜRÜNLERİN KATILIM BANKACILIĞINDAKİ YERİ VE KULLANIMI

3. 1. KATILIM BANKACILIĞINDA TÜREV ÜRÜN KAVRAMI	50
3. 1. 1. Katılım Bankacılığında Vaad/Vaadleşme Kavramı	54
3. 1. 2. Katılım Bankacılığında Garar Kavramı	56
3. 1. 3. Katılım Bankalarının Türev Ürün Kullanmaya İten Nedenler	57
3. 1. 3. 1. Riskten Korunmak.....	57
3. 1. 4. Forward Sözleşmeler ve Katılım Bankacılığı	58
3. 1. 4. 1. Forward Sözleşmelerle İlgili Fıkî Hükümler	59
3. 1. 4. 2. Forward Sözleşmelerin Katılım Bankacılığında Kullanım Esasları	61
3. 1. 5. Futures Sözleşmeler ve Katılım Bankacılığı.....	63
3.1.5.1. Futures Sözleşmelerle İlgili Fıkî Hükümler	64
3.1.6. Swaplar ve Katılım Bankacılığı	66
3.1.6.1. Swaplarla İlgili Fıkî Hükümler	67
3.1.6.2. Swapların Katılım Bankacılığında Kullanım Esasları	68
3.1.7. Opsiyonlar ve Katılım Bankacılığı	69
3.1.7.1. Opsiyonlarla İlgili Fıkî Hükümler.....	70
3. 2. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE YER ALAN KATILIM BANKALARININ YILLARA GÖRE TÜREV ÜRÜN KULLANIMI	72
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ	89

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No

Grafik 1: Aylık Bankacılık Sektörü Verileri – Toplam Aktifler – Yıllık Bazda (Kaynak: BDDK).....	24
Grafik 2: Aylık Bankacılık Sektörü Verileri – Kârlılık – Yıllık Bazda (Kaynak: BDDK)	25
Grafik 3: Yıllara Göre Türk Bankacılık Sektörü Türev Ürün Alım – Satım Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	48
Grafik 4: Türk Bankacılık Sektöründe Kullanılan Türev Ürünlerin Oransal Dağılımı (Kaynak: BDDK)	49
Grafik 5: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Ürün Alım – Satım Toplam Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	73
Grafik 6: Yıllara Göre Katılım Bankalarının TL. Türünde Türev Ürün Alım – Satım Toplam Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	74
Grafik 7: Yıllara Göre Katılım Bankalarının YP Türünde Türev Ürün Alım – Satım Toplam Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	74
Grafik 8: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Toplam Vadeli İşlem (Forward) Türev Ürün Alım – Satım Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	75
Grafik 9: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Toplam Swap Alım – Swap Satım İşlemi Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	76
Grafik 10: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Toplam Para Swapı İşlemi Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)	77

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI : Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu)

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

İTO : İstanbul Ticaret Odası

TSPAKB : Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği

SPL : Sermaye Piyasası Lisanslama ve Sicil Kuruluşu

TL : Türk Lirası

YP : Yabancı Para

TBB : Türkiye Bankalar Birliği

TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği

GİRİŞ

Kullanılan ürün yelpazesi olarak geleneksel (konvansiyonel) bankacılık faaliyeti yürüten bankalar kadar geniş bir ürün çeşitliliğine sahip olmayan katılım bankaları, sektörün içinde bulunduğu rekabet ortamında müşterilerine farklı ürünler sunmak ve yapmış oldukları bankacılık faaliyetini riski en aza indirerek yapmak durumundadırlar. Yapılan bankacılık faaliyetinin İslâm hukukuna ve fikhî hükümlere göre yapılması, katılım bankalarını, konvansiyonel bankalara göre farklı bir noktaya koymaktadır. Sermaye piyasalarında çok rağbet gören bir ürün veya bir uygulama, katılım bankacılığı kriterlerine uyduğu nispette katılım bankalarınca tercih edilmekte ve uygulanmaktadır. Katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla rekabet edebilmesinde ve müşterilerini katılım bankacılığı fikrine ikna edebilmesinde, yeni ürünlerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Finansal türev ürünler, bir tür riskten korunma aracı olarak finans piyasalarında yerini almış olmakla birlikte, zamanla farklı amaçlar için de kullanılan finansal enstrümanlar haline dönüşmüşlerdir. Piyasaları düzenleyen ve denetleyen regülatörlerin tanımış oldukları serbestlikler ölçüsünde yapılması uygun görülen türev ürünler, her piyasada tanınan o piyasaya özgü serbestlik ölçüsüne göre yaygınlık göstermektedir. Bu nedenle, türev ürünler bazı ülkelerde yatırımcılar tarafından çok yaygın bir kullanım alanı buluyorken, bazı ülkelerde daha sınırlı ölçülerde yapılması uygun görülmektedir.

Türev ürünler, fikhî hükümlere uyduğu ölçülerde katılım bankacılığında kullanım alanı bulabilmektedirler. Bu durum forward, futures, swap ve opsiyon sözleşmelerinden oluşan dört farklı türev ürününün ayrı ayrı değerlendirilmesini, katılım bankacılığı prensiplerine uyduğu ölçüde bu ürünlerin katılım bankalarınca kullanılabilmesini sağlamaktadır. Katılım bankalarına hizmet veren danışma kurullarının almış olduğu tüm kararalar, diğer tüm katılım bankacılığı ürün ve uygulamalarında olduğu gibi türev ürünlerin tercih edilip edilmemesinde de geçerlidir.

Forward ve swap sözleşmelerin standart olmayan sözleşmeler olması, tarafların bu tip türev sözleşmeleri yaparken, pazarlık usulüne göre sözleşme şartlarını istedikleri

ölçülerde belirleyebilmeleri, bu türev ürünlerin katılım bankacılığına uyarlanması noktasında çeşitli kolaylıklar sunmaktadır. Futures ve opsiyon sözleşmelerinin standart nitelikli sözleşmeler olması ve organize piyasalarda alınıp satılması, katılım bankacılığı ilkelerine uygun şekilde dizayn edilmesini güçleştirmektedir.

Türkiye’de, Ocak-2019 itibariyle beş adet katılım bankası faaliyetini sürdürmektedir. Bu katılım bankalarının, forward ve swap türev ürünleri fikhî hükümlerin izin verdiği ölçülerde tercih ettikleri görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında, katılım bankacılığında kullanılan türev ürünlerin kullanılmasına imkan sağlayan fikhî hükümler ile katılım bankacılığı açısından kullanılmasına imkan sunmayan fikhî hükümler her türev ürün bazında ayrı ayrı ele alınacaktır. Hemen her türev ürünle ilgili, farklı değerlendirmelerin yapıldığı görülmekle birlikte, bu çalışmada, marjinal nitelikli veya genel tercih edilme durumu açısından tercih alanı bulamamış fikhî hükümler yerine, katılım bankalarının genel eğilimi noktasında kabul edildiği görülen ve uygulamalarında yer alan fikhî hükümlere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKA KAVRAMI VE KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİ

1.1. BANKA KAVRAMI

“Banka” kavramının İtalyanca “Banco” sözcüğünden türediği ve zamanla “Banca” olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kelime olarak “Banco”, İtalyancada masa, tezgah veya sıra anlamlarında kullanılmaktadır. Bankerlik uygulamasını ilk başlatan kişiler olduğu düşünülen Lombardiyalı Yahudilerin, bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek amacıyla pazarlara veya benzeri ticari alanlara kurmuş oldukları tezgahlar nedeniyle “Banko” kavramının kullanıldığı ve ifadenin bu şekilde bankacılık literatürüne kazandırıldığı düşünülmektedir. Günümüz banka şubelerinde gişe olarak adlandırılan sıralar için de “Banko” ifadesi kullanılmaktadır.¹

Toplumların yerleşik hayata geçerek birlikte yaşamaya başlamasıyla birlikte çeşitli malların karşılıklı değiştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. İnsanların mallarını birbirleriyle değiştirmeleri ticaret ve bankacılık faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle bankacılığın tarihi insanlığın tarihi kadar eskiye dayanmaktadır denilebilir.²

1.1.1. Bankanın Tanımı ve Fonksiyonları

Bankalar, fon talep eden kesimlere fon temin eden, çeşitli yatırım fırsatlarının yaratılması suretiyle finansal sistemin etkinliğini artıran ve bu sayede ekonominin gelişimine katkı sunan kurumlardır.³

Bankalar, gerçek veya tüzel kişilere ait tasarrufların toplanması, toplanan bu tasarrufların kredi veya benzeri tekniklerle ekonomiye kanalize edilmesi, çek senet tahsili, EFT ve havale gibi para transferi işlemlerinin gerçekleştirilmesi, ticari veya bireysel ödemelere aracılık edilmesi gibi faaliyetleri yerine getiren ve karşılığında masraf, komisyon ve faiz geliri elde eden finansal kuruluşlardır.⁴

¹ Mehmet YAZICI, Bankacılığa Giriş, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2011, s.1

² YAZICI, a.g.e., s.2

³ Birgül ŞAKAR, Banka Kredileri ve Yönetimi, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2009, s.1

⁴ YAZICI, a.g.e., s. 2

Bankaların, ekonomik sistemde üstlendikleri rollere göre çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır. Bu fonksiyonları, kaydi para yaratma fonksiyonu, mali aracılık fonksiyonu, kaynak kullanımını iyileştirme fonksiyonu, para ve maliye politikalarının etkinliğini artırma şeklinde dört başlık halinde sınıflandırabiliriz.

1.1.1.1. Kaydi Para Yaratma Fonksiyonu

Bankaların en önemli fonksiyonlarından birisi kaydi para yaratmalarıdır. Bankalar, mevduat veya katılım fonu toplamak suretiyle ekonomiden borçlanarak bir tür satın alma gücü yaratmaktadırlar. Bankalardaki paraların, çeşitli transfer yöntemleriyle bir hesaptan başka bir hesaba aktarılabilmesi, bankaların kayıtsal para yani banka parası yaratmasını sağlamaktadır. Kaydi para, maddi varlığı bulunmayan, sadece bankaların hesaplarına borç ve alacak kaydı düşmek suretiyle oluşturulan bir tür ödeme veya değişim aracı olarak tanımlanabilir.⁵

Kaydi para yaratmanın ön koşulu olarak, önceden bankalara para yatırılması gerekmemektedir. Bankanın müşterisine kredi hesabı açması, açılan bu kredi hesabı doğrultusunda müşterisine çek karnesi vermesi, kredi kaydı ödeme olanağı veya benzeri ödeme talimatlarının yerine getirilmesi de kaydi para yaratılması anlamına gelmektedir.⁶

1.1.1.2. Mali Aracılık Fonksiyonu

Bankalar, bir ekonomide fon açığı olanlarla fon fazlası olanları bir araya getirerek bir tür finansal aracılık işlevi görmektedirler. Fon fazlası olan gerçek ve tüzel kişilere ait tasarrufların, fon açığı bulunan gerçek ve tüzel kişilere aktarılması ve bu sayede fonların verimli bir şekilde fon ihtiyacı olanlara ulaşmasında bankalar önemli bir aracılık işlevi görmektedirler. Fon fazlası olanların, banka ve benzeri aracı kurumlar vasıtasıyla tasarruflarını fon ihtiyacı olanlara iletilmesi sürecine dolaylı finansman adı verilmektedir. Bankalar, örgütsel yapılanmalarının büyüklüğü ve bu büyüklüğün sağladığı avantajlarla, fon aktarım sürecinin ve mali piyasaların en önemli aktörlerindendir.⁷

⁵ Öztin AKGÜÇ, 100 Soruda Türkiye’de Bankacılık, 1. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, s.6

⁶ Öztin AKGÜÇ, Ticaret Bankalarının Yönetimi, 1. Baskı, İstanbul: Arayış Basım Yayıncılık, 2011, s.3

⁷ Sadi UZUNOĞLU, Bankacılığa Giriş, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2014, s.2

1.1.1.3. Kaynak Kullanımını İyileştirme

Bankaların, faaliyette bulundukları alanlarla birlikte, uzman işgücü ve bilgi birikimine sahip olmaları, ekonomide kaynakların daha verimli kullanılmasına katkı sunmaktadır. Bankalar, yatırım olanakları, yatırım olanaklarının değerlendirilmesi ve özellikleri konusunda, ortalama küçük bir yatırımcıya göre çok daha fazla bilgi birikimine sahiptirler. Bu durum, ekonomide oluşan fon fazlasının kredi ve benzeri araçlarla en doğru alana yönelmesinde önemli bir etmedir. Bu sayede, ekonomide kaynak kullanımı iyileşmekte, ekonomik birimler açısından sistematik risk algılaması önemli ölçüde azalmaktadır. Bankalar, kaynak kullanımı sürecinin iyileştirilmesine katkı sunarak iktisadi aktörlerin etkin bir kaynak dağılımına ulaşmasına hizmet ederler.⁸

1.1.1.4. Para ve Maliye Politikalarının Etkinliğini Artırma

Etkin bir para ve maliye politikası, bankacılık sisteminin büyüklüğü ve derinliği ile doğru orantılıdır. Ekonomide ana aktörlerin istenen ve hedeflenen para politikası uygulamalarını gerçekleştirmelerinde bankalar ve bankacılık sistemi önemli bir aktör konumundadır.

Merkez bankalarının para politikası aracı olarak kullandıkları açık piyasa işlemleri, mevduat munzam karşılıkları, reeskont faiz oranları gibi tüm para politikası araçları, gelişmiş bir bankacılık sistemi ile ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. Gelişmemiş bir bankacılık sisteminde, etkili bir para politikası izleme imkanı bulunmamaktadır.⁹

Bankalar, maliye politikalarının yürütülmesine de yardımcı olan kuruluşlardır. Çeşitli sektörlerin kamu yatırımlarıyla desteklenmesi, hazinenin yatırımlarda kullanılmak üzere ihtiyaç duyduğu kaynakların çeşitli borçlanma yöntemleriyle bankalardan elde edilmesi maliye politikasının etkinliğine katkı sunmaktadır. Bankalar ayrıca vergi, resim ve harç benzeri resmi nitelikte işlemlerin tahsilatını gerçekleştirerek kamu maliyesi adına tahsilat işlevi de görmektedir.

⁸ Ahmet İNCEKARA, Bankacılık ve Finansal Kurumlar, 1. Baskı, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2011, s.23

⁹ AKGÜÇ, 100 Soruda Türkiye’de Bankacılık, s.7

1.1.2. Temel Bankacılık Ürün ve Hizmetleri

Bankaların mevduat veya katılım fonu toplama ve kredi kullandırma başta olmak üzere çok çeşitli hizmet ve ürünleri bulunmaktadır.

Günümüzde bankalar para yatırma çekme, fon toplama, kredi kullandırma, çek-senet tahsili gibi ana bankacılık hizmetlerinin yanında internet veya telefon bankacılığı kanalıyla her türlü yatırım ve döviz işlemleri, saklama hizmetleri gibi çok çeşitli hizmet ve ürünler sunmaktadır.

1.1.2.1. Mevduat ve Katılım Fonu

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda mevduat; yazılı veya sözlü olarak veya herhangi bir şekilde halka duyurulmak suretiyle ivazsız veya bir ivaz karşılığında, istendiğinde veya belli bir vadede geri ödenmek üzere kabul edilen para, şeklinde tanımlanmaktadır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere mevduat, belli bir gelir karşılığında veya belli bir gelir karşılığı olmaksızın, çeşitli vadelerde bankaların topladıkları fonları ifade etmektedir.

Katılım bankaları nezdinde açtırılan gerçek ve tüzel kişilere ait özel cari hesap ve katılma hesaplarında yer alan paraya katılım fonu denir. Katılım fonu hesaplarında yer alan paralar da istendiğinde veya belli bir vadede çekilebilen ve katılım bankacılığına özgü uygulamalara tabi olan paralardır.

TCMB tarafından yayımlanan “Mevduat ve Katılım Fonlarının Vadeleri ve Türleri Hakkında Tebliğ” gereğinde mevduat ve katılım fonları; Gerçek/Tasarruf, Resmi Kuruluşlar, Ticari Kuruluşlar, Bankalar, Diğer Kuruluşlar Mevduatı/Katılım Fonu olmak üzere beş başlıkta sınıflandırılmaktadır.¹⁰

¹⁰ TCMB, Mevduat ve Katılım Fonlarının Vadeleri ve Türleri Hakkında Tebliğ, Sayı 2007/1, 23.07.2015 tarih ve 29423 sayılı Resmi Gazete.

1.1.2.2. Krediler

Birçok batı diline ve aynı zamanda Türkçe'ye de Latince kökü “credere” sözcüğünden türetilerek geçen “kredi” kelimesi, sözcük anlamı olarak “inanmak, itibar etmek, bir kimseye güvenmek” demektir¹¹. Genel olarak bir kimseye, geri almak kaydıyla bir mal veya hizmeti belli bir ücret karşılığında veya belli bir ücret karşılığında olmaksızın ödünç verme işlemine kredi denir.

Bankanın, nakdi veya gayrinakdi kaynaklarını, belli bir bedel, ücret veya komisyon karşılığında tüzel veya gerçek kişilere kullandırması, bankalar açısından bir tür kredi işlemidir¹². Banka kredisi kısaca; borçlu, alacaklı, kefil, vade, itimat ve itibar, risk, teminat, gelir gibi unsurlardan oluşmaktadır.¹³

1.1.2.3. Temel Bankacılık Hizmetleri

Esas görevi mali aracılık olan bankalar, günümüzde müşterilerine çok geniş bir yelpazede ve çeşitlilikte hizmet sunmaktadır.

Genel olarak bankaların müşterilerine sundukları hizmetler, aşağıda sınıflandırılmaktadır.¹⁴

- Mevduat / katılım fonu kabulü ve kredi hizmetleri
- Finansal yatırım hizmetleri,
- Ticari senetlere (çek, senet vs.) dayalı bankacılık hizmetleri,
- Para transferi, ödeme - tahsilat ve kambiyo hizmetleri,
- Kiralık kasa / saklama hizmetleri,
- Portföy yönetimi ve yatırım fonları hizmetleri
- Sigorta aracılık hizmetleri
- Menkul kıymet alım satımına aracılık hizmeti.

¹¹ Başak ŞİT, Türk Hukukunda Banka Kredisi Kavramı ve Buna Bağlanan Sonuçlar, Yayın No: 462, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2011, s.3

¹² Servet EYÜPGİLLER, Banka İşletmeciliği Bilgisi, Yayın No: 357, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1999, s.121

¹³ ŞAKAR, a.g.e., s.3-4

¹⁴ Hayati ERİŞ, Bankacılık Hizmet Ürünleri, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, s.iv

1.1.3. Türk Bankacılık Sisteminde Banka Türleri

Türk bankacılık sisteminde bankalar, çalışma alanlarına göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Genel olarak Türkiye’de faaliyette bulunan bankalar; mevduat bankaları, katılım bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ve merkez bankası olmak üzere dört başlıkta sınıflandırılmaktadır.

1.1.3.1. Mevduat Bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na göre mevduat bankaları; kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullanırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleri, olarak tanımlanmaktadır.

Mevduat veya daha bilinen adıyla ticari bankalar, bireysel, kurumsal, özel bankacılık gibi yasaların izin verdiği faaliyetleri yürüten, toptan bankacılık olarak adlandırılan ve evrensel bankacılık konularında faaliyet gösteren bankalardır.¹⁵

1.1.3.2. Katılım Bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na göre katılım bankaları, özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullanırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleri, olarak tanımlanmaktadır.

Katılım bankaları genel olarak, fon toplama ve kullandırma süreçlerinde “faiz” aracını kullanmayan, fon toplama sürecinde kâra ve zarara katılma işlemini, fon kullandırım işleminde ise doğrudan nakit para vermek yerine mal ve hizmet tedariki yöntemini uygulayan bankalardır¹⁶. Katılım Bankaları, yaygın olarak bütün dünyada “Islamic Bank” adıyla bilinirler. Bu nedenle katılım bankaları, İslâm hukuku uzmanlarından oluşan bir danışma kuruluna sahip olurlar.¹⁷

¹⁵ UZUNOĞLU, a.g.e., s. 15

¹⁶ UZUNOĞLU, a.g.e., s.20

¹⁷ İshak Emin AKTEPE, Sorularla Katılım Bankacılığı, Yayın No:4, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2013, s. 17

1.1.3.3. Kalkınma ve Yatırım Bankaları

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'na göre, mevduat veya katılım fonu kabul etme dışında, kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren ve/veya özel kanunlarla kendilerine verilen görevleri yerine getiren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleri olarak tanımlanmaktadır.

Kalkınma Bankaları, kalkınma öncelikle bölgeleri ve sektörleri finanse etmek amacıyla faaliyette bulunan bankalardır. Yatırım bankaları ise, tahvil ihraç etmek veya yurtiçi/yurtdışı finansal kurumlardan fon sağlamak suretiyle, uzun vadeli sanayi şirketleri yatırımlarını fonlamak, sanayi işletmelerine danışmanlık hizmeti vermek temel amacıyla faaliyette bulunan bankalardır.¹⁸

1.1.3.4. Merkez Bankaları

Merkez Bankaları, banknot ihraç etmek, devlete iktisadi ve mali konularda danışmanlık hizmeti sunmak, devletin veznedarlığı görevini yerine getirmek, son borç verici kurum görevini yerine getirmek, vb. görev ve yetkileri yerine getirmek amacıyla kurulmuş kurumlardır.¹⁹

Merkez Bankaları, temel olarak ülkedeki para ve kur politikalarının yönetilmesinden sorumlu kurumlardır. Faaliyetleri ile diğer bankalardan farklı olan merkez bankaları, temel olarak para basılması ve dolaşıma sürülmesini sağlar ve fiyat istikrarını hedefler. Günümüzde pek çok merkez bankası, fiyat istikrarını sağlamakla görevlendirilmekle birlikte kur rejiminden, döviz ve altın rezervlerinin yönetiminden, ödeme sistemlerinden, finansal sistemin ve istikrarın gözetiminden de sorumlu olabilmektedir. Bunun yanı sıra, bazı ülkelerde merkez bankaları, bankaların gözetimi ve denetiminden de sorumludur. Faaliyetleri ile diğer bankalardan farklı olan merkez bankaları, her bir bireyin günlük hayatını yakından etkiler.²⁰

¹⁸ Alptekin GÜNEY, Banka İşlemleri, 6. Baskı, İstanbul: 2012, Beta Yayınları, s. 4 - 5

¹⁹ GÜNEY, a.g.e., s.4

²⁰ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarihçesi ve Görevleri, 2. Baskı, Ankara: 2019, s.5

1.2. KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİ

1.2.1. Katılım Bankacılığı Kavramı ve Tanımı

Genel anlamda bankacılık, fon fazlası olan kesimlerin bu fon fazlalarının çeşitli yöntemlerle toplanması ve fon ihtiyacı duyan kesimlere çeşitli yöntemlerle aktarılması esasına dayanan bir tür finansal aracılık sistemidir. Bankalar, fon aktarım işlevini yerine getirmede birbirinden farklı yöntemler kullanmakta ve birlerinden farklı temel ilkelerle bu işlevi yerine getirmektedirler.

İslamî finans alanında en fazla öne çıkan uygulama bankacılık olarak bilinmektedir. İslami finansta bankacılık, geleneksel (konvansiyonel) bankalardan farklı olarak fon toplanırken ve fon kullanılırken “faiz” olmaksızın yapılmaktadır. Katılım bankaları bu fon toplama ve aktarma işlemlerini, geleneksel bankacılıktan farklı olarak “kâr-zarar katılma esası”na göre yapmaktadırlar. Katılım bankacılığında mevduat, kar ve zarara katılma esasına göre toplanmakta ve müşterilerle bir tür ortaklık kurulmaktadır. Mülkiyet sözleşmesi anlamına gelen bu ortaklık, toplanan fonların kullanılması sürecinde de benzer bir ortaklığı ortaya çıkarmaktadır. Toplanan fonların kullanılması sürecinde katılım bankaları, fon ihtiyacı duyanlara bu fonları nakit para olarak kullanırmak yerine, mülkiyetin (mal veya hizmet) devri devri şeklinde gerçekleştirmektedir. Bu şekilde bir fonlama yöntemiyle katılım bankaları, geleneksel bankacılıktaki gibi sermayenin geliri karşılığında değil, üretim faktörünün devri şeklinde kredilendirme süreci yürütmektedirler.²¹

Katılım bankacılığının temelde, hane halkının/yatırımcının tasarruflarını toplamak ve tasarrufları yatırıma aktarmak olmak üzere iki ana işlevi bulunmaktadır. Bu nedenle katılım bankaları ile geleneksel bankalar arasında işlevsellik olarak bir farklılık görülmemektedir. Katılım bankalarının (İslâmî bankaların) uygulamalarını İslamî usullere göre belirlemesi ve şer’i kuralları esas alması nedeniyle, geleneksel bankalardan temelde iş yapma modelleri olarak farklılık göstermektedir.²²

²¹ Mustafa CANBAZ, Katılım Bankacılığı, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2016, s.116-117

²² Atila YANPAR, İslâmî Finans, 2. Baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015, s.125

Katılım bankalarının uygulanma şekli, bağlı olduğu kanunlar ve bulunduğu ülkeler açısından temelde İslâmi değerleri baz almak koşuluyla farklı farklı tanımları yapılmaktadır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’na göre katılım bankaları, özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye’deki şubeleri, olarak tanımlanmaktadır.

Başka bir tanımla katılım bankası (faizsiz bankacılık); paranın toplanması ve kullandırılması gibi tüm aşamalarda, faiz yasağı ilkesine bağlı kalınarak yapılan bankacılıktır. Sadece faiz yasağı ilesine bağlı kalmamakla birlikte, bir bütün olarak tüm işlemlerin İslâmî kurallara, uygulamalara ve ilkelere göre yapılması, İslâm’ın yasakladığı faaliyet ve işlemlerin yapılmaması şeklinde ifade edilmektedir.²³

1.2.2. Katılım Bankacılığını Ortaya Çıkaran Nedenler

Katılım bankacılığının geleneksel bankacılıktan farklı olarak faizsiz bankacılık ilkesine dayanması nedeniyle, gerek dini, gerek sosyal ve ekonomik nedenler olmaz üzere ortaya çıkmasına etki eden pek çok gerekçe bulunmaktadır.

1.2.2.1. Dini Nedenler

Katılım bankacılığı modeli, temelde İslâm dinini referans alan ve her türlü faaliyetini bu referanstan sapmadan yerine getiren bir bankacılık modelidir. Temelde dinin referans alınması, bu bankacılık modelini uygulamada dinin emirlerini de yerini getirmeyi gerekli kılmaktadır. Diğer semavî dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de faiz yasaktır, faizli mal alım satımı, yapılan işlemlerde faiz uygulanması dinen yasaklanmıştır. İslâm dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de; “Fâiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, ‘Alış veriş de fâiz gibidir’ demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, fâizi haram kılmıştır...” şeklinde buyrulmaktadır(el-Bakara, 2/275). İslâmiyet dinine inanan toplumlarda faizin Kur’an’da haram kılınmış olması, bu toplumların temelde yapmış oldukları alım-satım ve borçlanma benzeri her türlü ticari faaliyetlerinde faiz hassasiyetinin oluşmasına neden olmuştur.

²³ CANBAZ, a.g.e., 117

Kur'an'da, iktisadi olaylara ilişkin Müslümanları İslâmî finans arayışına yönlendiren ve faizi konu alan pek çok âyet bulunmaktadır. Faiz ya da Kur'an'da geçen ifadesiyle ribâ, ondan türeyen kelimelerle birlikte 12 surede 19 kez zikredilmektedir.²⁴

Kur'an'da faizin yasak kılındığı ayetlerden bazılarına değinmek gerekirse;²⁵

“Fâiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların, ‘Alış veriş de fâiz gibidir’ demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alış verişi helal, fâizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) fâizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah’a kalmıştır. (Allah onu affeder). Kim tekrar (fâize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır”(el-Bakara, 2/275).

“Allah, fâiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez” (el-Bakara,2/276).

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, fâizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin! Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur” (el-Bakara, 2/278-279).

“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz” (Âl-i İmrân, 3/130).

“İnsanların malları içinde artsın diye fâizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır” (er-Rûm, 30/39)

Kur'an'dan alıntılanan yukarıdaki ayetlerden de görülmektedir ki faiz, İslam dininde, açık bir şekilde yasaklanmakta ve inananlar faiz konusunda uyarılmaktadır. Bu durum, Müslüman toplumların inançları gereği faizi daima sosyal ve ticari hayatta

²⁴ Abdulkadir ATAR, “Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmî Bankacılığın Genel Durumu”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, No. 4, Eylül-2017, s.1032

²⁵ İshak Emin AKTEPE, İslâm Hukûku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2010, s. 22-23

kaçınılması gereken en önemli unsurlardan biri kılınıştır. Katılım bankacılığının oluşmasının temel gerekçelerinden olan faiz yasağı, Müslümanları geleneksel bankacılığın dışında alternatif yollar aramaya itmiş, dinî referansları, geliştirilen yeni ekonomi modellerinin merkezine koymuştur.

1.2.2.2. İktisadi ve Sosyal Nedenler

Katılım bankalarının oluşmasında dini nedenlerin ağırlığı fazla olmakla beraber, iktisadi ve sosyal nedenlerin de katılım bankacılığının oluşmasında önemli etkileri olmuştur. Ülkelere özgü etmenlerin de katılım bankacılığının oluşmasına katkı sunduğu görülmektedir.

İktisadi nedenleri kısaca; (a) Katılım bankalarının, geleneksel bankaların aksine kullandığı fonları ortaklık esasına göre kullandırması ve bu nedenle işletmelerin verimliliğini denetleyebilmesi, (b) İslam ülkelerinin, özellikle 1970’li yıllarda elde ettikleri yüksek petrol gelirlerinin, batılı ülkelerin ekonomilerine petro-dolar adı altında aktarılması ve bu nedenle İslam ülkelerinin kalkınma güçlüğü çekmesi, (c) İslam ülkeleri arasında fon fazlası olanlarla fon açığı olanlar arasında iktisadi işbirliğine duyulan ihtiyaç, şeklinde sıralanabilir. Türkiye’de katılım bankacılığının doğmasına neden olan ekonomik nedenleri ise, (a) İslam ülkelerinde faizsiz bankacılık uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte bu ülkelerden transfer edilen fonların ülkeye çekilebilmesi, (b) Faiz hassasiyeti olan tasarruf sahiplerinin bu hassasiyetleri nedeniyle ekonomiye aktarmak yerine yastık altında tuttıkları tasarruflarını katılım bankaları yoluyla ekonomiye kazandırmaları, şeklinde özetlenebilir.²⁶

Katılım bankacılığının doğmasına bazı sosyal nedenler de katkı sunmaktadır. Bu sosyal nedenleri özetlemek gerekirse; (a) Katılım bankacılığı ile iktisadi sistemin genelinde yer alan gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılması ve gelir dağılımının dengelenmesi hedeflenmektedir, (b) Faiz nedeniyle meydana gelen sebepsiz zenginleşmenin önüne

²⁶ İrfan KALAYCI, “Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 19, 2013, s. 61

geçilmesi hedeflenmektedir, (c) İktisadi sistemde emek arz eden kesimler aleyhine gelişen sosyal adaletsizliğin azaltılması hedeflenmektedir.²⁷

Toplumda paylaşım fikrinin yaygınlaştırılması düşüncesi, katılım bankacılığının doğmasına neden olan bir diğer sosyal neden olarak eklenebilir.

1.2.3. Katılım Bankacılığın Temel İlke ve Özellikleri

Katılım bankacılığı, geleneksel bankacılığa benzer şekilde fon arz edenlerin fonlarını fon talep edenlere ulaştıran bir mali aracılık türüdür. Bu nedenle, temelde bir tür bankacılık özelliği taşıması ve faaliyetlerin güven esasına dayalı şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Katılım bankalarının, İslâm hukukuna uygun çalışmaları ve İslâm hukuku doğrultusunda belirlenen sınırları ve finansal işlemleri kendilerine ilke edinmeleri gerekmektedir. Katılım bankacılığını oluşturan pek çok ilke ve özellik bulunmaktadır. Bu ilke ve özellikleri aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür²⁸ :

- Faizsizlik prensibi temel ilkedir. Faizin her türlüşü temelde yasak kılınmıştır.
- Faaliyet alanı reel ekonomidir ve bu nedenle faaliyetlerin varlığa dayalı olarak sürdürölmesi gerekmektedir.
- Temelini ahlâkın oluşturduğu bir iktisadi modeldir.
- Riski taraflar birlikte üstlenmelidir, riskin paylaşılması esastır.
- Fon toplamada ve fon kullandırmada ortaklık esastır.
- Haksız kazanç, karaborsacılık ve suni müdahale yasak kılınmıştır.
- Alış veriş sözleşmelerinin açık ve net olarak tanımlanması ve hemen her işlemin dayanağını oluşturması gerekmektedir.
- Para bir mübadele aracıdır, ticari bir mal değildir.
- Belirsizliğin her türlüşünden uzak durulmalıdır.

²⁷ Pınar PEHLİVAN, “Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi”, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 31, Yıl 16, Nisan 2016, s.300 - 301

²⁸ Temel HAZIROĞLU, Katılım Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, s.253

- Faaliyetlerin yürütülmesinde ve ürünlerin seçiminde meşruluk temel alınmalıdır.
- Her durumda adaletin uygulanması esastır.

Katılım bankacılığı ilke ve özelliklerinden faizsiz bankacılık ilkesini, varlığa dayandırma esası ve riskin paylaşılması ilkelerini detaylandırmakta fayda görülmektedir.

1.2.3.1. Faizsiz Bankacılık İlkesi

Katılım bankacılığı, temelde faizsiz bankacılık esasına dayanmaktadır. Katılım bankalarının, bu temel üzerine inşa edilen ve faaliyetlerini bu temelden sapmadan yerine getiren bankalar olması gerekmektedir.

Kur'an'da pek çok ayette faiz açıkça yasaklanmıştır. Bu nedenle, sosyal ve ticari hayatın her alanında faizsizliğin temel alınması dinî bir gerekliliktir. Bu nedenle katılım bankalarının faizsiz bankacılık modelini benimseyen ve bu modele uygun şekilde davranan kurumlar olmaları gerekmektedir.

1.2.3.2. Varlığa Dayandırma Esası

Geleneksel bankacılıktan farklı olarak katılım bankacılığında kullanılan fonların nereye harcandığı büyük önem taşımaktadır. Katılım bankaları, kullandığı fonların reel ekonomiye kazandırıldığının ve bu kazanımın İslâm dininin gerekliliklerine aykırı olmadığını bilincinde olmak zorundadırlar.

Katılım bankalarından fon talep eden gerçek veya tüzel kişiler, elde edecekleri bu fonların nerelerde kullanılacağını belgelendirmek zorundadırlar. Ancak bu belgelendirme sonucunda kullanılacak fonun bir varlığa dayanıp dayanmadığı ve İslâm temelinde meşru olup olmadığı tespit edilebilecek ve bu sayede fon kullanımına karar verilebilecektir.

1.2.3.3. Riskin Paylaşımı Esası

Katılım bankacılığında fon toplama ve kullandırma sürecinde riskin paylaşılması esastır. Katılım bankaları, toplanan fonlara getiri garantisinde bulunamayacağı gibi,

kullandırılan fonlardan da garanti gelir elde edemeyeceğinin bilince olarak ve bu nedenle hem fon toplamada hem de fon kullandırmada riski paylaştığının farkında olarak faaliyetlerini yürütürler.

Kâr ve zarara katılma esası, katılım bankacılığında temel fon toplama ve kullandırma mantığını özetlemektedir.

1.2.4. Katılım Bankacılığında Fon Toplama Yöntemleri

Katılım bankaları, geleneksel bankalara benzer şekilde fon toplama işlemi gerçekleştiren ancak geleneksel bankalardan farklı olarak toplanan bu fonlara getiri garantisi sunmayan bankalardır. Geleneksel bankalarda vadesiz ve vadeli mevduat hesapları aracılığı ile fon toplama işlemi gerçekleştirilirken, katılım bankalarında özel cari hesaplar ve katılma hesapları adı altında fon toplama işlemi gerçekleştirilir.

1.2.4.1. Özel Cari Hesaplar

Özel cari hesaplar, katılım bankalarının en yaygın fon toplama türlerinden biridir. Bankacılık Kanunu'nda özel cari hesaplar; “Katılım bankalarında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesapları” şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, özel cari hesap, hesap sahibine herhangi bir getiri imkânı sunmamaktadır.

Geleneksel bankalardaki vadesiz hesapların katılım bankalarındaki muadili özel cari hesaplardır. Tıpkı vadesiz hesaplar gibi özel cari hesaplar da hesap sahibinin istediği zaman parasını çekebildiği ve hesap sahibine herhangi bir getiri imkânı sunmayan hesaplardır.

1.2.4.2. Katılma Hesapları

Katılma hesapları, cari hesaplarla birlikte katılım bankalarının en temel iki fon toplama yöntemlerinden biridir. Bankacılık Kanunu'nda katılma hesabı; “Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir

getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesapları” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, katılma hesabının üç temel unsurunu vurgulamaktadır. Bunlar; kâra ve zarara katılma sonucu vermesi, önceden belirli bir getiri ödememesi ve anapara geri ödemesinin garanti olmamasıdır.

Katılma hesapları, vadeli hesapların vade süresine benzer şekilde 1 ay, 3 ay, 6 ay, 1 yıl ve üzeri vadelerde ve Türk Lirası, USD ve EURO para değerlerinden birinde açılabilir. Her para birimi, kendi para birimine ait havuz sisteminde sınıflandırılır ve getirisi her para biriminin kendi havuz getirisi üzerinden hesaplanır. Kâr-zarar tutarı, hesabın vade tarihinde hesaplanır ve oluşan kârın yüzde 20-25’i civarında olan tutar bankaya, yüzde 75-80’i civarında olan tutar da tasarruf sahibine kalır. Bankaya ve tasarruf sahibine vade sonunda kalan kârın paylaşım oranı, hesapta yer alan tutarın büyüklüğüne ve hesabın vadesine göre değişiklik gösterebilmektedir. Katılma hesaplarından elde edilen getiri, tıpkı vadeli hesaplarda olduğu gibi gelir vergisine tabidir ve gelir vergisi vadeli hesaplardan alınan gelir vergisiyle aynı oranda hesaplanmaktadır. Katılma hesabı sahibi, isterse vadesinden önce parasını çekebilir. Katılım bankasının uygun görmesi durumunda, çekilen para sonrasında katılma hesabında kalan bakiye üzerinden kâr payı hesaplamaya devam edebilir. Katılma hesabında yer alan tutar, hesap sahibine herhangi bir garanti getiri imkânı sunmamasına rağmen Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamında sigorta altına alınmıştır. Katılma hesaplarında toplanan fonlar faizsiz finansman yöntemiyle reel ekonomiye aktarılmakta ve elde edilen kârlar, katılma hesaplarına tutar ve vadeleri nispetinde aktarılmaktadır. Bu tarz bir finansman yöntemiyle risk, katılım bankası tarafından katılma hesabı sahibine transfer edilmiş olur.²⁹

1.2.5. Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemleri

Katılım bankacılığında fon kullandırma yöntemleri, geleneksel bankacılığa göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Fon ihtiyacı olan tüzel veya gerçek kişilerin fon kullanmak amacıyla katılım bankalarına başvurması, katılım bankalarının fon kullandırması açısından yeterli gerekçeler değildir. Katılım bankalarından fon talep eden kişilerin, geleneksel bankalarda olduğu gibi geri ödeme gücü yeterliliği taşımasının

²⁹ CANBAZ, a.g.e., s.188.

yanında, elde edecekleri bu fonlarının harcanacağı alanları katılım bankalarına belgelendirmek durumundadırlar. Varlığa dayandırma esası ve bu varlığın İslâm hukukunda meşru kabul edilen bir varlık olması, katılım bankaları açısından en önemli fon kullandırma kriterlerindendir.

Katılım bankacılığında, mudârebe, muşaraka, murâbaha gibi farklı isimler altında fon kullandırma yöntemleri bulunmaktadır.

1.2.5.1. Mudârebe (Emek – Sermaye Ortaklığı)

Mudârebe kısaca; taraflardan birinin sermaye, diğerinin emeğini işletmesi sonucunda elde edilen kârı paylaşmak üzere kurulan sistemdir. Mudârebe, katılım bankasının sermaye, fon talep edenlerinse emeklerini ortaklığa dahil ettikleri bir fon kullandırma yöntemidir. Mudârebe sözleşmesinde, kâr paylaşım oranların belirlenmesi, olası zararların tazmin edilebilmesi açısından teminatların açıklanması ve buna benzer tüm konuların açıkça önceden belirlenerek sözleşmeye eklenmesi gerekmektedir. Mudârebe sözleşmelerinde tarafların vekalet verme ve vekalet alma ehliyetine sahip olmaları şartı aranmaktadır. Bu nedenle mudarebe taraflarının tam ehliye sahip olmaları gerekmektedir, aksi durumda mudârebe sözleşmesi kurulamamaktadır. Mudârebe sözleşmesi, kural olarak bağlayıcı olmayan bir sözleşme olup, sözleşme şartlarının sağlanamadığı durumlarda sözleşme feshedilebilir. Mudârebe sözleşmesi temelde, güven/emanet anlayışına dayalı bir sözleşme türüdür. Bu nedenle, emek sahibi olan ortağın kural olarak sermayeyi tazmin yükümlülüğü yoktur ancak sermayenin işletilmesinde ve yönetiminde kusurlu davranması durumunda, kısacası mudârebe sözleşmesinde ileri sürülen şartlara aykırı davranması durumunda, oluşan sermaye kaybını tazminle yükümlüdür.³⁰

1.2.5.2. Muşaraka (Sermaye – Sermaye Ortaklığı)

Muşaraka sözleşmesi, mudârebe sözleşmesinden farklı olarak taraflarının karşılıklı sermaye koyarak yapmış oldukları bir sözleşmedir.

³⁰ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), Faizsiz Finans Standartları, Yayın No:10, İstanbul: TKBB Yayınları, 2015, s.366-367.

Muşaraka sözleşmesi, katılım bankası ile bir işletmenin, önceden kararlaştırılan bir sermaye koyarak, kâr ve zararı önceden belirlenen oranlarda paylaşmaları ve emeği belirlenmiş bir bedelin ödenmesi suretiyle kurdukları bir sözleşme türüdür. Mudârebe sözleşmelerinde olduğu gibi müşaraka sözleşmeleri de katılım bankaları tarafından çok fazla tercih edilen fon kullandırma yöntemlerinden değildir. Ancak, katılım bankalarının giderek artan oranlarda kâr ve zarar ortaklığı (mudârebe ve müşaraka) sözleşmelerine yönelmeleri beklenmektedir.³¹

1.2.5.3. Murâbaha (Kurumsal Finansman Desteği)

Murâbaha sözleşmesi, kısaca kâr ilave edilmesi suretiyle mal satışı işlemine dayanan bir sözleşmedir. Murâbaha sözleşmesi kurarak mal alımı yapmak istediğini belirten banka müşterisi ile katılım bankası arasında yapılacak olan murabaha sözleşmesi şu aşamalardan geçerek geçerlilik kazanmaktadır.³²

- Katılım bankasına başvuran müşteri, kendisine vekâleten bir ticari malın alınması için siparişte bulunur.
- Katılım bankası, kendisine yapılan bu başvuru sonrası, alınması talep edilen malı kendi nam ve hesabına satıcıdan alır. Böylelikle malın mülkiyeti satıcıdan katılım bankasına geçmiş olur.
- Katılım bankası, satın aldığı bu malın maliyetini müşteriye bildirir. Müşteriyle yapılan murâbaha sözleşmesi kapsamında, üzerinde anlaşılan bedel karşılığında ve belirlenen vadelerde ödenmek üzere bu malı katılım bankası müşteriye satar. Böyle bir satış sürecinin tamamlanmasından sonra o malın mülkiyeti, katılım bankasından müşteriye geçmiş olur.

Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının başvurduğu en yaygın fon kullandırma yönetimi murâbaha sözleşmeleridir. Satılan malların maliyetlerinin kontrol edilebilmesi, hesaplama yöntemlerinin daha kolay olması, dövize endeksli borçlanılabilir olması ve kaynak maliyetinin azaltılabilir olması gibi nedenlerle murâbaha sözleşmeleri, diğerlerine göre daha fazla tercih edilen fon kullandırma yöntemidir. Türkiye’de katılım

³¹ Halil İbrahim BULUT-Bünyamin ER, Katılım Finansmanı, Yayın No:3, İstanbul: TKBB Yayınları, 2012, s.32-33.

³² YAHIA ABDUL-RAHMAN – İslâm’da Bankacılık ve Finansman (Çevirenler: Prof. Dr. Salih TUĞ – M. Abdullah TUĞ), 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2015, s.159 - 160

bankacılığı faaliyetinin başladığı 1985 yılından bu yana toplam kullandırılan fonların %90'ından fazlası ve özellikle 2009 yılının üçüncü çeyreği itibariyle kullandırılan fonların neredeyse %98'inin murâbaha sözleşmelerinden oluştuğu görülmektedir.³³

1.2.5.4. İcara (Finansal Kiralama)

İcara kelimesi Arapça'da "kiralama karşılığı bir şey verme" anlamına gelmektedir. Katılım bankacılığında finansal kiralama yöntemine icara finansmanı denmektedir. Katılım bankacılığında uygulanan icara finansmanı yönetimi, diğer klasik finansal kiralama yöntemlerine göre bazı farklılıklar göstermektedir. Bunlar; kiralama dönemi boyunca kiraya verenin varlığa sahip olması, kiracının kirayı ödeyememesi durumunda kiraya verenin faiz işletemeyecek olması, kiraya verilen malın kullanım şartlarının sözleşmede açıkça belirlenmiş olması, kiraya konu varlığın kiracıya teslimi ile kiralama sözleşmesinin başlaması ve kira dönemi sonunda malın kiracıya geçecek olması durumunda, bu durumun ayrı bir satış sözleşmesiyle gerçekleştirilmesi, seklindedir.³⁴

1.2.5.5. Selemler (İleriye Dönük Satın Alma)

Selem sözleşmesi, nakte ihtiyacı olan tarafın, henüz üretmediği bir ürünü ileri bir vadede teslim edilmek üzere peşin bedel karşılığı satması işlemidir. Selem sözleşmelerinde olmayan bir malın satışı söz konusudur. Satılan malın önceden her türlü niteliğinin belirlenmiş (vade, miktar bv.) olması, selem sözleşmelerinde yine de kuşkuya neden olmaktadır. Vade sonunda satıcı taahhütte bulunmuş olduğu mala sahip değilse, aynı nitelikte ve miktarda malı piyasadan tedarik ederek karşı tarafa teslim etmek zorundadır. Selem sözleşmelerinde, normal taksitli alım satım işlemin tersi bir sürecin işlediği görülmektedir.³⁵

1.2.5.6. Karz-ı Hasen (Karşılıksız Borç Verme)

Katılım bankacılığında bedelsiz olarak (karşılığında ek bir getiri beklenmeden) verilen borca karz-ı hasen denmektedir. İhtiyaç sahiplerine karz-ı hasen sözleşmesi yoluyla fon kullandırma işlemi, İslâm'da güzel karşılanan bir davranıştır. Temelde iki

³³ CANBAZ, a.g.e., s.193

³⁴ YANPAR, a.g.e., s. 160 – 161.

³⁵ AKTEPE, Sorularla Katılım Bankacılığı, s. 49 – 50.

türlü karz-ı hasen uygulaması bulunmaktadır. Bunlar; sosyal amaçlı verilen karz-ı hasen ve üretim amaçlı verilen karz-ı hasendir.³⁶

1.2.6. Katılım Bankacılığının Dünyadaki Tarihsel Gelişimi

Bankacılık işlemlerini faizsiz olarak yaptığını savunan ilk banka, Ahmed en-Neccar tarafından 1963 yılında, “Tasarruf Bankası” adıyla Mısır’da kurulmuştur. Zamanla benzer pek çok banka, faizsiz bankacılık faaliyeti yürütmek amacıyla kurulmuştur. İslam ülkeleri arasında faizsiz bankacılık işlemi görmesi amacıyla 1974 yılında İslam Kalkınma Bankası kurulmuştur.³⁷

Kurulan ilk İslâmî bankanın hangisi olduğu konusunda farklı örnekler de bulunmaktadır. 1975 yılında kurulan Dubai İslâm Bankası ile 1974 yılında kurulan İslâm Kalkınma Bankası ilk kurulan İslâmî bankalar olarak gösterilmektedir. Mısırda kurulan ve ilk İslâmî banka olduğu savunulan “Tasarruf Bankası”, Mısır’ın yaşadığı siyasi gelişmeler neticesinde akamete uğramıştır. Bunun yanında Dubai İslâm Bankası ve İslâm Kalkınma Bankası günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedirler.³⁸

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Mısır, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi ülkelerde özellikle 1970’li yıllardan itibaren İslâmî bankalar kurulmaya başlanmıştır. Bangladeş ve Malezya gibi ülkelerde de 1980’lerden başlayarak İslâmî bankalar kurulmuş ve giderek bu zincire Türkiye ve İran’da kurulan İslâmî bankalar da eklenmiştir. Dünyadaki faizsiz bankaların 2014 yılı itibariyle aktif büyüklüklerinin ülkelere göre dağılımı; İran %29, Suudi Arabistan %24, Malezya %15, Birleşik Arap Emirlikleri %10 ve Türkiye %6 civarındadır. Banka sayısının ülkelere ağırlımı ise; Malezya 38, Endonezya 33, Bahreyn 32, İran 31, Bangladeş 22, Birleşik Arap Emirlikleri 22, Suudi Arabistan 16, Kuveyt 9, Katar 8 ve Türkiye 6, şeklindedir.³⁹

Dünyada en büyük 1000 bankadan 89’unun faizsiz bankacılık faaliyetini yerine getiren bankalar olduğu görülmektedir. The Banker Dergisi tarafından 2013 yılında yayınlanan Top Islamic Financial Institutions raporunda, ilk 10 İslâmî bankanın 5’inin

³⁶ CANBAZ, a.g.e., s. 198.

³⁷ Erif ERSOY, Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, 1. Baskı, İstanbul: İlmî Neşriyat Yayınları, 1987, s.12

³⁸ ATAR, a.g.e., s.1038-1039

³⁹ HAZIROĞLU, a.g.e., s.255 – 256.

İran menşeli, 2'sinin Suudi Arabistan menşeli, 1'inin Kuveyt, Malezya ve Birleşik Arap Emirliği menşeli bankalar olduğu açıklanmıştır.⁴⁰

1.2.7. Katılım Bankacılığının Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi

Literatürde pek değinilmese de, adında İslâm kelimesinin geçtiği ilk bankanın 1913 yılında Osmanlı Devleti'nde kurulan Adapazarı İslâm Ticaret Bankası olduğu bilinmektedir. Bir komandit şirket olarak kurulmuş olan bu banka, Osmanlı Devleti'nin yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin almasıyla birlikte 1924 yılında Adapazarı İslâm Türk Ticaret Bankası adını almış ve yapı olarak anonim şirkete dönüştürülmüştür. 1928 yılında adından İslâm kelimesi çıkarılan banka, Adapazarı Türk Ticaret Bankası olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1937 yılında Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi adını alan banka, 1997 yılına kadar faaliyetini sürdürmüş ve 1997 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilerek faaliyetine son verilmiştir.⁴¹

Kurumsal anlamda katılım bankacılığının Türkiye'de kuruluşu 1983 yılına denk gelmektedir. 16.12.1983 tarihli, 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile “Özel Finans Kurumları” Kararnamesi yayımlanmıştır. Yayımlanan bu Kararname ile 1983 yılından itibaren faaliyetine başlayan Özel Finans Kurumları, Dünyadaki gelişmelere paralel olarak faizsiz bankacılık prensiplerine göre faaliyetlerini sürdürmek amacıyla kurulmuşlardır. 1984 tarihinde ilk kurulan özel finans kurumları; Faisal Finans ve Al Baraka Türk Özel Finans Kurumları'dır. 1985 yılında bankacılık faaliyetine başlayan bu iki özel finans kurumunun sermayeleri yabancı ağırlıklıdır. Üçüncü olarak 1989 yılında yine yabancı sermaye ağırlıklı olarak Kuveyt Türk Özel Finans Kurumu kurulmuştur. 1991 yılında Anadolu Finans Kurumu, 1995 yılında İhlas Finans Kurumu ve 1996 yılında Asya Özel Finans Kurumu kurulmuştur. 2000'li yılların başına kadar bu şekilde kurulan toplam özel finans kurumu sayısı altıdır. 1 Kasım 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Özel Finans Kurumlarının isimleri “Katılım Bankası” olarak yeniden adlandırılmıştır.⁴²

⁴⁰ Aslıhan NAKİBOĞLU-Merve LEVENT, İslâmî Finans ve Katılım Bankacılığı: Türkiye'deki ve Dünyadaki Uygulamaları, Turkish Studies Dergisi, Yayın No: 13/7 (Mart 2018), s.184 - 185

⁴¹ ATAR, a.g.e., s.1038 - 1039

⁴² CANBAZ, a.g.e., 172 – 173 - 174

Türkiye’de ilk olarak 2015 yılında devlet eliyle bir kamu katılım bankası kurulmuş ve katılım bankacılığına kamu kesimi de dahil edilmiştir. 2019 yılı itibariyle, 3 adet özel ve 3 adet kamu sermayeli katılım bankası olmak üzere Türkiye’de toplam 6 adet katılım bankası faaliyetini sürdürmektedir.

1.2.8. Katılım Bankalarının Türk Bankacılık Sektöründeki Konumu

Faizsiz finans kavramının en önemli taşıyıcı kurumları olan katılım bankaları, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dünya finans sisteminde yerini almaya başlamışlardır. Türkiye’de katılım bankacılığı geçmişi, tıpkı Dünyada olduğu gibi çok eski tarihlere dayanmamaktadır. Geleneksel bankacılığın tarihine göre çok daha kısa bir tarihsel geçmişi olan katılım bankacılığı, büyüklük olarak da geleneksel bankacılığın gerisinde kalmıştır.

Türk Bankacılık Sektöründe, 2019 yılı itibariyle 6 adet katılım bankası bulunmaktadır. Bu bankalardan, Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası ve Türkiye Emlak Katılım Bankası kamu sermayeli katılım bankalarıdır. Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası özel sermayeli katılım bankalarıdır.

Türk Bankacılık Sektöründe Mart 2019 itibarıyla toplam 53 adet banka faaliyet göstermektedir. Bu bankalardan 34’ü mevduat bankası, 13’ü kalkınma ve yatırım bankası ve 6’sı katılım bankasıdır⁴³. Katılım bankası sayısının sektörde yer alan toplam banka sayısına oranı %11 civarındadır.

Sektörde yer alan toplam 53 bankanın Türkiye genelindeki toplam şube sayısı; 11.467’dir. Katılım bankalarına ait yurtiçi toplam şube adedi ise 1.128’dir⁴⁴. Toplam şube adetlerinde katılım bankalarının yurtiçi toplam şube sayısının sektöre oranı %9,8 civarındadır.

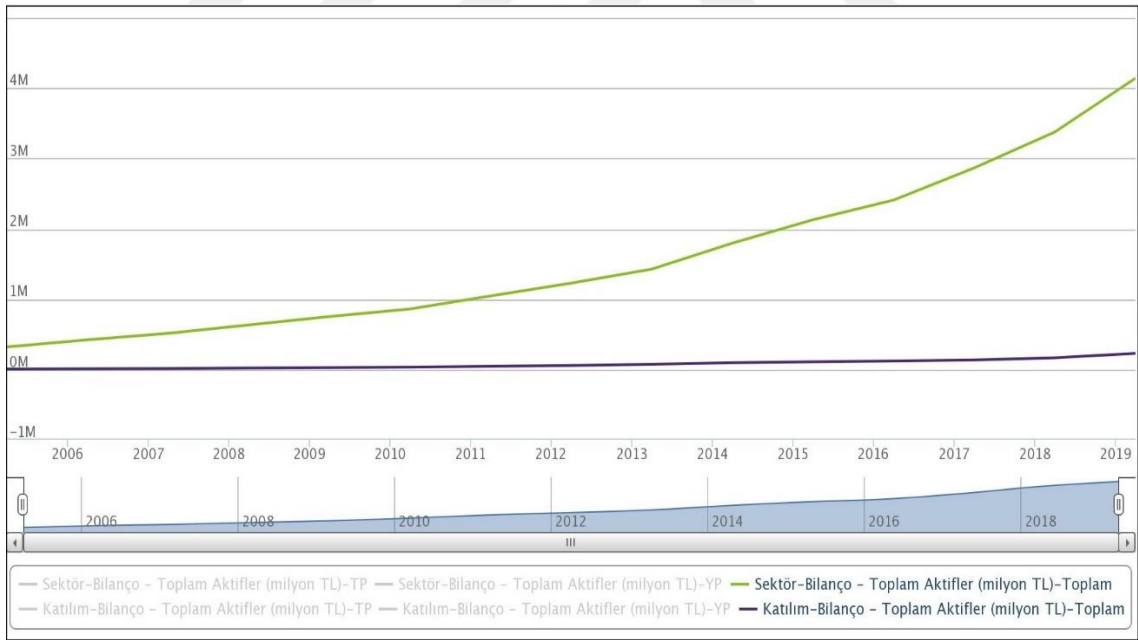
⁴³ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Mart 2019

⁴⁴ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Gelişmiş Gösterim), Mart 2019

Mart 2019 itibarıyla bankacılık sektöründe çalışan toplam personel sayısı 205.589'dur. Bu personel sayısının 15.667'si katılım bankalarında çalışmaktadır⁴⁵. Katılım bankalarında çalışan toplam personel sayısının sektöre oranı ise %7,6 civarındadır.

Türk Bankacılık Sektörünün Mart 2019 itibarıyla toplam aktif büyüklüğü 4.139.521 Bin TL.'dir. Mart 2019 itibarıyla katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğü ise 229.175 Milyon TL.'dir⁴⁶. Katılım bankalarının, aktif büyüklüklerde toplam sektör içindeki payı %5,5'dir.

Özel finans kurumları, 2005 yılından itibaren katılım bankası adını alarak Türk Bankacılık Sektöründe faaliyetini sürdürmeye devam etmiştir. 2005 yılından günümüze Türk Bankacılık Sektörü ciddi büyüme kat etmiştir. Aşağıdaki grafikte, katılım bankalarının 2005 – 2019 yılları arasında Türk Bankacılık Sektöründe yaşanan büyüme hızının gerisinde kaldığı görülmektedir.

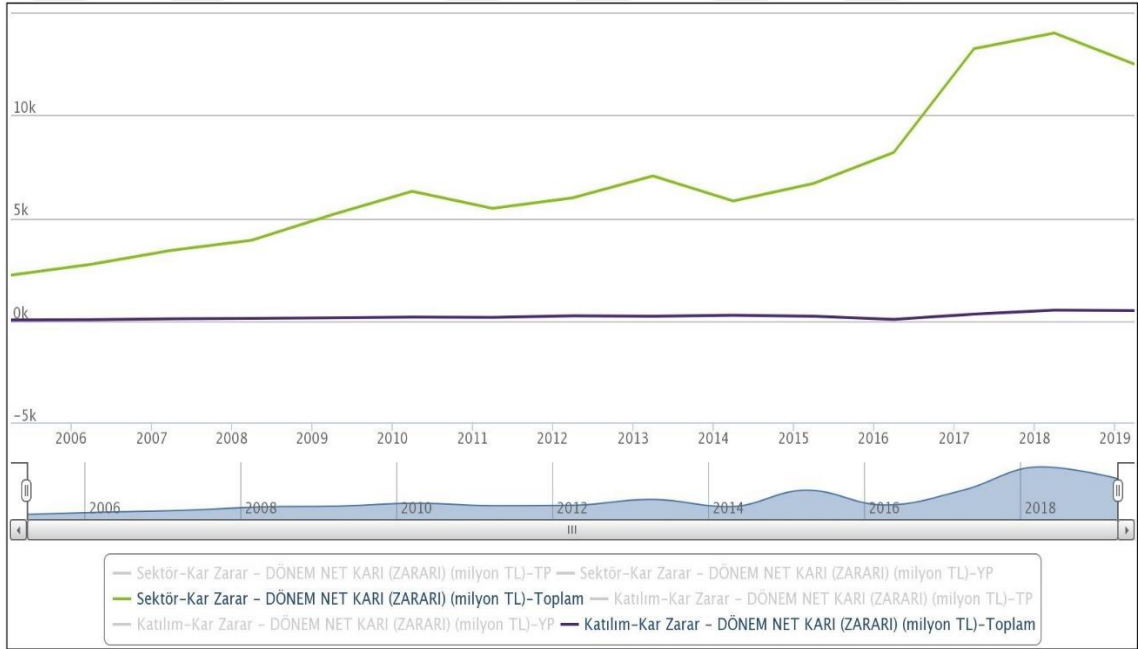
Grafik 1: Aylık Bankacılık Sektörü Verileri – Toplam Aktifler – Yıllık Bazda
(Kaynak: BDDK)

⁴⁵ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Gelişmiş Gösterim), Mart 2019

⁴⁶ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Gelişmiş Gösterim), Mart 2019

Bankacılık sektörü kârlılığı Mart 2019 itibarıyla 12.484 milyon TL.'dir. Katılım bankalarının Mart 2019 itibarıyla elde ettikleri kâr toplamı ise; 498 milyon TL.'dir⁴⁷. Kârlılıkta, katılım bankalarının sektör içindeki payı; % 4 civarındadır.

Türk Bankacılık Sektörü kârlılığında, konjonktürel olarak bazı dönemlerde azalma görülse de sektör olarak istikrarlı büyüme sürdürülmüştür. Katılım bankaları, sektörün geneline benzer şekilde büyümelerini sürdürmüşlerdir ancak kârlılıkta sektörün genelinde yaşanan büyüme ivmesi katılım bankalarına yeterince yansıyamamıştır. Aşağıda, 2005-2019 arası Türk Bankacılık Sektörü kârlılığının yıllara göre değişimi ile aynı dönemde katılım bankalarının kârlılığının yıllara göre değişimi yer almaktadır.

Grafik 2: Aylık Bankacılık Sektörü Verileri – Kârlılık – Yıllık Bazda (Kaynak: BDDK)

⁴⁷ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Gelişmiş Gösterim), Mart 2019

İKİNCİ BÖLÜM

TÜREV ÜRÜNLER VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ

2.1. TÜREV ÜRÜN KAVRAMI

Globalleşmenin etkisiyle hızlı bir değişim içerisinde olan günümüz finans piyasaları barındırdığı risklerle hem yatırımcısını hem de devletleri yüksek miktarda zararlarla yüzleşmek zorunda bırakmaktadır. Ülke piyasalarının birbirine giderek daha fazla entegre olması, oluşan risklerin etkilediği ülke ve dolayısıyla toplum sayısını da artırmaktadır. Dünyanın herhangi bir noktasında, bir devlet başkanının yapmış olduğu bir açıklama veya bir merkez bankası başkanının hatta tanınmış bir ekonomistin yapmış olduğu bir açıklama, yazmış olduğu bir yazı, ekonomiye dair açıklanan bir veri global piyasalara anında etki edebilmektedir.

Finansallaşmanın da etkisiyle ekonomiler giderek daha fazla borsa benzeri finansal piyasaların etkisi altında kalmaya başlamıştır. Reel ekonominin etkisi, finansal piyasaların etkisine oranla giderek azalmaktadır. Menkul kıymet borsalarında yaşanan hızlı değişim, ülkelerdeki finansal piyasaları da bu değişime ayak uydurmaya zorlamaktadır. Teknolojinin sağladığı bin bir çeşit imkanla farklı ülke piyasalarında hızlı işlem yapmak, oluşan fiyat farklılıklarını avantaja çevirmek mümkün olabilmektedir.

Özellikle 2008 krizi sonrası finansal piyasalarda yaşanan bu değişim, her bir yatırımcının aldığı risk kadar riskten korunma yöntemlerini bulmayı da zorunlu kılmıştır. Günümüz finans piyasalarının en önemli aktörlerinden olan bankalar, riskten korunmak adına farklı finansal enstrümanlar kullanmaktadır. Türev ürünler, gerek bankaların, gerek bireysel yatırımcıların her türlü riskten korunmasına yardımcı olan en önemli finansal araçlardır. Hemen her yatırımcının günümüz finans piyasalarında rahatlıkla ulaşabildiği bu enstrümanlar, yatırımcısını riskten korumanın yanında, yatırımcısına kâr

elde etme imkanı da sunmaktadır. Türev ürünlerin alınıp satılabildiği kendi piyasalarının olması, yatırımcısına türev ürünleri alıp satmada ciddi kolaylıklar sağlamaktadır.

2.1.1. Türev Ürün Tanımı

Kelime anlamı olarak “türev”; “türemiş veya üretilmiş şey” anlamına gelmektedir⁴⁸. Bu kelime kökeninden hareketle, finans anlamında türev, belirli bir finansal varlıktan türeme, belirli bir finansal varlığı kendisine dayanak olarak alma şeklinde yorumlanabilir.

Türev ürün, Borsa İstanbul’un internet sitesinde; “Vadeli piyasalarda işlem gören, dayanak varlık olarak tanımlanan bir başka varlıktan türetilen ve değeri o dayanak varlığa bağlı olarak oluşan ürünler” şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁹. Borsa İstanbul’da yer tanım da, tıpkı türev kelimesinin kelime kökenine benzer şekilde, bir dayanak varlıktan başka bir finansal varlığın türetilmesi şeklindedir.

2.1.2. Türev Ürünlerin Tarihçesi

Birden fazla türev ürün çeşidinin bulunması nedeniyle her türev ürününün dayandığı tarih, çıkış noktası ve tarihsel gelişimi birbirinden farklılık göstermektedir. Forward, Futures, Swap ve Opsiyonların tarihi gelişimleri, ilk kez keşfedildikleri ülkeler birbirinden farklı olabilmektedir.

Herhangi bir garantör olmadan da iki taraf arasında yapılabilen forward sözleşmelerin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bazı bulgulara, forward sözleşmelerin Asur ticaret kolonilerinde yapıldığı bilinmektedir. Bu durum, forward sözleşmelerin ilk çağlarda bile yapılmış olabileceğini göstermektedir. Daha sonraları, özellikle 17. yüzyılda, Hollanda’da lale soğanları üzerine forward sözleşmelerinin yapıldığı görülmektedir.⁵⁰

⁴⁸ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr, (29.05.2019)

⁴⁹ Borsa İstanbul, Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası – Sıkça Sorulan Sorular, <https://www.borsaistanbul.com>, (29.05.2019)

⁵⁰ Ümit EROL, Türev Piyasalar, 1. Baskı, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2014, s.3 – 4.

Futures sözleşmeler, forward sözleşmelerden farklı olarak organize piyasalarda yapılmaktadır. Bu nedenle futures sözleşmelerin ilk yapılma tarihi, forward sözleşmelerin tarihi kadar eskilere gitmemektedir.

İlk organize futures piyasası 1848 yılında A.B.D.'nin Chicago kentinde, Chicago Board of Trade (Şikago Ticaret Odası) adıyla kurulmuştur. Tarım sektörünün çok fazla sayıda üreticiden oluşması ve bu üreticilerin genellikle birbirinden habersiz olması, tarımsal mal fiyatlarının kendine özgü olması, gibi nedenlerle yirminci yüzyılın ortalarına kadar neredeyse yüzyıl futures işlemlerine konu mallar tarımsal ürünlerle sınırlı kalmıştır. Tarımda, üretimin ve fiyatların yıldan yıla farklılık göstermesi futures sözleşmelerin doğuşunun temelinde belirsizlik ortamının varlığına dayandığını göstermektedir. Döviz dayalı futures sözleşmelerin ise 1970'li yıllardan itibaren gündeme geldiği görülmektedir. Altın-dolar sabit kur paritesine bağlı sabit kur sisteminin geçerliliğini yitirdiği 1971 yılından itibaren oluşan belirsizlik ortamı, döviz dayalı futures sözleşmeleri gündeme getirmiştir. Devam eden yıl, yani 1972'de International Money Market'te döviz dayalı futures sözleşmeleri yapılmaya başlanmıştır. A.B.D.'de, özellikle 1970'lerde enflasyonun yükselmesiyle tahvil ve bono faiz oranlarında dalgalanma meydana gelmiştir. Bu dalgalanmanın getirdiği belirsizlik, 1975 yılından başlayarak Şikago Ticaret Odası'nda bonoya dayalı futures sözleşmelerin yapılmasına neden olmuştur. Hisse senedi üzerine yazılan index futures sözleşmeleri ise 1982 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır.⁵¹

Opsiyon sözleşmelerinin ilk kullanımının eski Yunan ve Roma dönemlerine kadar uzandığı bilinmektedir. Her ne kadar, 17. yüzyılda Hollanda'da lale soğanları üzerine opsiyon sözleşmesi yazılmış olsa da, takas işlemleri sırasında tarafların yükümlülüklerini yerine getirmemeleri nedeniyle opsiyon sözleşmeleri kullanım dışı kalmıştır. Modern anlamda ilk opsiyon sözleşmeleri, 19. yüzyılda tezgahüstü piyasalarda ve hisse senedi üzerine yapılmıştır ancak 20. yüzyıla kadar ciddi bir gelişim kaydedilememiştir. 20. yüzyılın başında bir grup dealer ve broker tarafından kurulan "Satım ve Alım Opsiyonu Broker ve Dealerları Derneği", ilk opsiyon piyasası olarak kayıtlara geçmiştir. Tezgahüstü piyasalarda 1973 yılına kadar yapılan opsiyon

⁵¹ Ümit EROL, Vadeli İşlem Piyasaları, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, 1999, s. 1 – 2.

sözleşmeleri, bu tarihte kurulan Chicago Board Options Exchange (CBOE) Borsası'yla birlikte artık organize piyasalarda da yapılmaya başlanmıştır. CBOE'de işlemlere Nisan 1973 tarihi itibarıyla alım opsiyonu şeklinde başlamış ve 1977 yılından itibaren ise satım opsiyonları yapılmaya başlanmıştır. Döviz dayalı opsiyonlar 1982 yılında ve endekse dayalı opsiyonlar ise 1983 yılında yapılmaya başlanmıştır.⁵²

Swap işlemlerine ilişkin ilk örneğin 1923 senesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu tarihte, Avusturya Merkez Bankası tarafından Avusturya Şilininin İngiliz sterlini karşısında spot piyasada satılarak vadeli piyasada geri alınması bir tür swap işlemi örneğidir. II. Dünya savaşı sonrasında ülkelerde yaşanan döviz dalgalanmaları ve buna paralel olarak ülkelerin döviz sıkıntısı içerisine girmesi neticesinde ABD Merkez Bankasının 1962 yılında Avrupa Merkez Bankaları ile swap anlaşmaları yaptığı görülmektedir⁵³. Swap sözleşmeleri de, diğer türev ürünlere benzer şekilde, aşırı belirsizliğin olduğu piyasalarda doğmuş ve giderek yaygınlaşmış bir türev ürünüdür. Bretton Woods sisteminin 1971 yılından itibaren çöküşüyle birlikte finansal piyasalar giderek daha riskli hale gelmiş ve yatırımcılar bu riskli ortamda korunmanın yollarını aramışlardır. Başlangıçta merkez bankalarının kendi aralarında yapmış oldukları swap işlemleri, giderek tüm finansal aktörlerin kullandığı bir tür riskten korunma aracı olmuştur.

2.1.3. Türev Ürünlerin Kullanım Amaçları

Türev ürünlerin tarihi dikkatle incelendiğinde, forward hariç diğer üç ürünün finansal piyasalarla tanışması, benzer zamanlara ve benzer olaylara denk gelmektedir. Belirsizliğin, yani piyasalarda öngörememenin yavaş yavaş hakim olmaya başladığı yıllarla birlikte türev ürünlerin keşfi ve kullanımı göze çarpmaktadır. Altına dayalı Bretton Woods sisteminin 1971'de çökmesiyle birlikte piyasa şartları giderek daha belirsiz hale gelmiştir. Bu belirsizlik ortamının yarattığı riskler, yatırımcılar açısından riskten korunmayı gerekli kılmıştır.

⁵² İstanbul Ticaret Odası, Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsaları, Yayın No: 2006-19, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2006, s.96

⁵³ İsmail ÇELİK, Vadeli İşlem Piyasasında Fiyat Keşfi, Yayın No: 283, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 2012, s.16

Türev ürünlerin pek çok kullanım amacı bulunmakla birlikte en temel kullanım amacı riski transfer etmek yani kısaca riskten korunmaktır. Yatırımcının riskten korunma içgüdüğü türev ürünlerin doğmasına ve zamanla çeşitlenmesine neden olmuştur. Türev ürünleri tercih eden yatırımcıların bu tercihleri farklı gerekçelere dayanmakla beraber genellikle üç neden etrafında şekillenmektedir. Bu nedenleri başlıklar halinde sıralayacak olursak; korunma amaçlı türev kullanımı, arbitraj amaçlı türev ürün kullanımı ve spekülasyon amaçlı türev ürün kullanımı şeklindedir.

2.1.3.1. Korunma Amaçlı Türev Ürün Kullanımı

Deregülasyon sürecinin başladığı 1970’li yıllarla birlikte finansal piyasalar giderek daha özgür hale gelmeye başlamışlardır. Yaşanan bu serbestleşme süreci piyasalarda giderek güven sorununun doğmasına neden olmuştur. Piyasalarda oluşan riskler yatırımcıları daha fazla tehdit etmeye başlamış ve bu süreç farklı finansal enstrümanların doğmasını sağlamıştır. Dövizle ticaret yapan bir yatırımcının, döviz fiyatlarının gelecekte ne seviyede olacağını bilememesi, onu bu riskten korunmaya yönlendirmiştir. Tarımsal ürünler yetiştiren bir girişimcinin, tarım ürünlerinin gelecekteki fiyatına dair yaşamış olduğu çekinceler, dövizle ticaret yapan yatırımcının yaşadığı çekincelerle benzerlik göstermektedir. Bu iki örnekte olduğu gibi, yatırımcıların gelecekte oluşacak fiyatlara dair endişe duymaları, onları alternatif finansal ürünler kullanarak kendilerini koruma altına alma yoluna itmiştir.

Türev ürünlerin keşfini sağlayan temel düşünce riskten korunma düşüncesidir. Farklı dinamiklerin etkisiyle değişen piyasa koşullarında, enflasyon, döviz kuru ve faiz oranı gibi temel ekonomik göstergelerin dalgalı seyri, piyasa aktörlerini de zor durumda bırakabilmektedir. Riskten korunmak amacıyla türev ürün kullanımını teşvik eden bu dalgalı seyir, yatırımcılar açısından türev ürünleri en önemli alternatif yatırım aracı haline getirmektedir.

2.1.3.2. Arbitraj Amaçlı Türev Ürün Kullanımı

Arbitraj; farklı piyasalarda oluşan fiyat farklılıklarından yararlanmak amacıyla para, kıymetli maden, tahvil ve hisse senedi alıp satma işlemidir⁵⁴. Arbitraj amaçlı türev ürün kullanımındaki temel amaç, farklı piyasalarda oluşan anlık fiyat farklılıklarından kâr elde edebilmektir. Özellikle döviz kuru, faiz oranı, tahvil, hisse senedi, kıymetli maden gibi pek çok finansal entsrümanın fiyatlarının ülkeden ülkeye farklılık göstermesi, bu ülkelerde bu finansal entsrümanları dayanak varlık olarak alan türev ürünlerin fiyatlarında da farklılık oluşmasına neden olacaktır. Oluşan bu farklılık, piyasalar arası hızlı alım satım işlemleri sonucunda ortadan kalkacaktır. Bu nedenle, türev ürünleri arbitraj amaçlı kullanan yatırımcıların, farklı ülkelerde yer alan türev piyasalardaki fiyat hareketlerini sürekli takip ediyor olmaları ve oluşan fiyat farklılıkları karşısında hızlı aksiyon alabilmeleri gerekmektedir.

2.1.3.3. Spekülasyon Amaçlı Türev Ürün Kullanımı

Fransızca kökenli bir kelime olan “spekülasyon”; vurgunculuk, saptırma, kurgu anlamlarına gelmektedir⁵⁵. Türev ürünlerin spekülasyon amaçlı kullanılması, türev ürünlerin ortaya çıkış gerekçelerinin zamanla farklı gerekçelere de dönüşebildiği anlamına gelmektedir.

Spekülasyon, kısaca fiyat değişimlerinden faydalanarak kazan elde etme şeklinde de tanımlanabilir. Bir varlığın gelecekte fiyatının yükseleceği beklentisi, varlığın bugünden satın alınmasına, gelecekte varlığın fiyatının düşük olacağı beklentisi ise varlığın bugünden satılmasına neden olabilir. Spekülatörler, bu tarz fiyat değişikliklerini önceden tahmin ederek kâr elde etmeyi amaçlarlar. Türev ürünlerin spekülatif amaçlı kullanımı, piyasayı yönünü ve işlem hacmini tahmin etmede yatırımcılara ciddi ipuçları vermektedir.⁵⁶

⁵⁴ Wikipedia, Arbitraj, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arbitraj>, (30.05.2019)

⁵⁵ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr, (30.05.2019)

⁵⁶ ÇELİK, a.g.e., s.7 - 8

2.1.4. Türev Piyasalar Kavramı

Genel olarak piyasa dendiğinde akıllara, menkul kıymetler gibi sermaye piyasası araçlarının yer aldığı piyasalar ile çeşitli mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı fiziki veya sanal piyasalar gelmektedir. Piyasalarda alımı satımı yapılan ürünlerin genellikle o piyasalara ismini verdiği görülmektedir. Tahvil ve bonolarının alınıp satıldığı tahvil-bono piyasası, hisse senetlerinin alınıp satıldığı hisse senedi piyasası, bankalararası döviz alım satımının yapıldığı bankalararası döviz piyasası gibi örnekler bu piyasalara örnek olarak verilebilir.

Türev ürünlerin işlem gördüğü ve alınıp satıldığı piyasalara türev piyasalar adı verilmektedir. Türev piyasalar, alıcıya ve satıcıya doğru tercihte bulunması açısından kolaylıklar sağlamaktadır. Türev piyasalar, organize olup olmadıklarına göre organize piyasalar ve tezgahüstü piyasalar olarak ikiye ayrılırlar.

2.1.4.1. Organize Türev Piyasalar

Belli kuralları olan, piyasaya giriş çıkışların bu kurallara göre yapıldığı ve tüm işlemlerin standart şekilde gerçekleştirildiği bu piyasalara organize türev piyasalar denmektedir.

Organize türev piyasasında işlem gören türev ürünlerin fiyatlarının halka açık olarak şeffaf bir şekilde belirlenmesi, teminat sisteminin olması, takas hizmetinin sunulması ve işlem gören ürünlerin standartlaşması, bu piyasanın özelliklerindendir. Organize piyasalarda takas hizmetinin sunulması, aynı zamanda karşı taraf riskini de ortadan kaldırmaktadır. Bu piyasalardan işlem yapan yatırımcılar, birbirlerini görmeden işlem yapmakta ve yatırımcının sunmuş olduğu teminat yatırımcıya işlemden cayma hakkı tanımaktadır. Organize türev piyasaların bir takas merkezi hizmeti sunması ve işlem gören türev ürünlerin bu takas merkezinde güvenli bir şekilde kayıt altında tutulması, organize piyasaların sağladığı en önemli avantajlardandır.⁵⁷

⁵⁷ Muhammet Selçuk BAYINDIR, Bankacılık Sektöründe Türev Araçların Yeri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri, Doktora Tezi, İstanbul, 2016, s. 13 - 14

2.1.4.2. Tezgahüstü Türev Piyasalar

Tezgahüstü türev piyasalar, organize piyasaların aksine alıcı ve satıcının doğrudan birbirlerini buldukları, sözleşme şartlarını kendi aralarında belirledikleri ve standart olmayan türev ürünlerin alım satımına konu olduğu piyasalardır. Tezgahüstü piyasaların bir diğer adı da spot piyasalardır. Tezgahüstü piyasalarda tarafların karşılıklı standart olmayan sözleşme ve ürünlerle işlem yapmalarının organize piyasalara göre dezavantajlarının olduğu gibi avantajları da bulunmaktadır.

Tezgahüstü piyasalarda takas merkezi özelliğinin olmaması, yapılan sözleşmelerin karşı taraf riskine maruz kalabileceği anlamına gelmektedir. Organize piyasalarda yapılan sözleşmelerin tekrar alım satımı mümkünken, tezgahüstü piyasalarda sözleşmelerin taraflar arasında standart olmayan bir şekilde yapılmış olması, alım satımı da imkansız kılmaktadır. Organize piyasalarda yer alan piyasaya giriş çıkış maliyeti, tezgahüstü piyasalarda bulunmamaktadır.

2.2. TÜREV ÜRÜN ÇEŞİTLERİ

Türev ürünler, işlem gördükleri piyasalara, yapılış amaçlarına ve sağladığı avantajlara göre farklılıklar göstermektedir. Bugün dünyada yaygın olarak dört ana türev ürün sözleşmesi yapılmaktadır. Bunlar; forward, futures, opsiyon ve swaplardır.

2.2.1. Forward Sözleşmeler

Forward sözleşme; alıcı ve satıcı arasında imzalanan, fiyatı bugünden belirlenen ve standart olmayan bir malın gelecekte belirlenen bir tarihte teslimini içeren bir anlaşmadır⁵⁸. Forward sözleşmelerin standart sözleşmeler olmaması nedeniyle, sözleşmeye konu mal veya hizmet taraflar arasında özgürce belirlenebilir.

Forward sözleşmeler tezgahüstü piyasalarda yapılan sözleşmelerdir. Alıcı ve satıcının herhangi bir mal veya hizmetin ileri bir tarihte tesliminde anlaştığı ve sözleşme şartlarını kendi aralarında belirledikleri sözleşmelerdir. Bu nedenle forward sözleşmelere alım satımına konu edilemezler. Bir forward sözleşmenin satılabilmesi, sözleşmede yer alan

⁵⁸ Nurgül CHAMBERS, Türev Piyasalar, 2. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 2007, s.42

şartların tamamını kabul edecek bir alıcının bulunmasına bağlıdır, ki bu durum pratikte pek olası bir durum değildir. Forward sözleşmeler, karşı taraf riski taşıyan sözleşmelerdir. Taraflardan birinin sözleşmede yer alan şartları yerine getirmemesi, diğer taraf açısından risk oluşturabilmektedir.

Forward sözleşmeler, 1 ay, 2ay, 3 veya 6 ay gibi farklı vadelerde yapılabilmektedir ancak bir yıl üzeri vadede forward sözleşme çok tercih edilmemektedir. Vade günü geldiğinde satıcı sözleşmede belirlenen malın elinde bulunması durumunda, malı alıcıya teslim eder ancak malın satıcıda bulunmaması durumunda, satıcı bu malı spot piyasadan temin ederek sözleşmeden doğan yükümlülüğünü yerine getirir. Forward sözleşmede vade günü geldiğinde, önceden anlaşılan fiyat üzerinden alıcı ödemeyi yapar, satıcı ise sözleşmede belirlenen tutar veya miktardaki malı alıcıya teslim eder. Forward sözleşmeler, her türlü mal ve hizmetin yanında, döviz, hisse senedi, endeks gibi finansal varlıklar üzerine de yapılabilmektedir.⁵⁹

2.2.1.1. Forward Sözleşme Türleri

2.2.1.1.1. Faiz Forward Sözleşmeler

Piyasa faiz oranlarında yaşanan dalgalanmalar, kimi yatırımcı açısından kazanç anlamı taşırken, kimi yatırımcı için zarar niteliği taşımaktadır. Faiz forward sözleşmeleri, faiz oranlarında yaşanan bu dalgalanmadan kaynaklı oluşacak riskleri en aza indirmek amacıyla yapılmaktadır.

Faiz forward sözleşmesinin tarafları, belli bir miktar anaparaya, belirlenen vade boyunca uygulanacak faiz oranı üzerinde anlaşılır. Bu sayede, alıcı taraf, olası bir faiz artışına karşı, satıcı olan taraf da olası bir faiz düşüşüne karşı kendisini koruma altına almış olur. Faiz forward sözleşmelerde, anaparanın el değiştirmesi yerine, taraflar arasında nakit ödeme işlemi yapılır. Ödeme tutarı, sözleşmede anlaşılan faiz oranı ile spot piyasada gerçekleşen faiz oranı arasındaki farka eşittir. Bu sayede, faizdeki değişiklik aleyhine olan tarafın uğrayacağı zarar karşılanmış olur.⁶⁰

⁵⁹ CHAMBERS, a.g.e., s.42

⁶⁰ CHAMBERS, a.g.e., s.48

2.2.1.1.2. Döviz Forward Sözleşmeler

Belirli bir miktar dövizin, bugünden belirlenen kur üzerinden ileri bir tarihte teslimini öngören sözleşme, döviz forward sözleşmesidir. Döviz forward sözleşmeleri, özellikle ithalat ve ihracat işleriyle uğraşan kişilerin, döviz piyasalarında yaşanan dalgalanmalardan korunmak amacıyla tercih ettiği sözleşmelerdir.

Piyasalarda yaşanan döviz dalgalanmaları, döviz forward sözleşmelerinin yapılmasındaki en önemli nedendir. İleri bir tarihte, döviz kurunun yükseleceğini düşünen bir ithalatçı, bugünden döviz alım forward sözleşmesi satın alarak olası kur yükselmelerine karşı kendisini koruma altına almış olur. İthalatçının beklediği gibi olmaz ve döviz kuru düşüş içerisinde olursa, ithalatçı satın almış olduğu bu forward sözleşmeden zarar görecektir. Döviz forward sözleşmeleri, forward sözleşmelerin en çok tercih edilen türüdür. Spekülasyon amaçlı döviz forward sözleşmelerinin de çok yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir.

2.2.2. Futures Sözleşmeler

Diğer bir adı vadeli işlem sözleşmesi olan futures sözleşmeleri, forward sözleşmelerle ciddi anlamda benzerlik göstermektedir. Futures sözleşme, ileri bir tarihte, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikte ekonomik veya finansal bir göstergesi, kıymetli madeni, döviz veya sermaye piyasası aracını alma veya satma yükümlülüğü getiren sözleşmedir.⁶¹

Futures sözleşmeler, esasında standart hale getirilmiş forward sözleşmelerdir. Futures sözleşmelerde yer alan dayanak varlık, tamamen standartlaştırılmıştır. Dayanak varlığın niteliği, vadesi, miktarı, tutarı gibi unsurlar futures sözleşmelerde standart niteliktedir. Futures sözleşmeler, forward sözleşmelerden farklı olarak organize piyasalarda işlem görürler. Futures sözleşme yapmak isteyen kişiler organize piyasanın onlardan istediği nitelikleri sağlamak zorundadırlar.

⁶¹ Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği, Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Türev Araçlar Lisanslama Rehberi, Mart 2008, s.23

Futures sözleşmede takas merkezi hizmeti alınması nedeniyle, forward sözleşmeden farklı olarak karşı taraf riski bulunmamaktadır. Sözleşme sahibinin, yapmış olduğu sözleşme karşılığında ilgili futures borsasında teminat bulundurması gerekmektedir. Futures sözleşmenin fiyatında meydana gelen değişimler neticesinde sözleşme sahibinin borsada tutmak zorunda olduğu teminat tutarında azalma gözlenebilir. Bu durumda, ilgili borsanın çağrısı üzerine sözleşme sahibi, teminat tutarını sözleşmede yer alan tutara tamamlamak zorundadır.

Futures sözleşmeler, forward sözleşmelerden farklı olarak tamamen standart nitelikteki sözleşmelerdir. Bu özellikleri nedeniyle alınıp satılabilirler. Futures sözleşme yapan birisi, vade sonunda mal teslimini beklemek zorunda değildir. Sözleşme sahibi sözleşmede almış olduğu pozisyonun tersini alarak da (uzunsa kısa pozisyon veya tersi) sözleşmeden çıkabilir. Futures sözleşmelerde taraflar işlemlerini borsaya bağlı takas merkezi aracılığı ile gerçekleştirdikleri için genellikle birbirlerini görmezler. Tıpkı forward sözleşmelerde olduğu gibi, futures sözleşmeler de spekülasyon amaçlı yapılabilirler sözleşmelerdir.

2.2.2.1. Futures Sözleşmelerde Fiyat Hesaplaması

Kural olarak bir futures sözleşmesinin fiyatı, sözleşmede yer alan varlığının spot fiyatından yukarıda olması veya en kötü ihtimalle dayanak varlığın spot fiyatına eşit olması gerekmektedir. Futures sözleşmelerin organize piyasalarda yapılıyor olması nedeniyle, dayanak varlığın ilgili takas kurumunca saklama maliyeti, borsa giriş çıkış maliyeti gibi benzer maliyetler eklendiğinde, dayanak varlığın fiyatının spot piyasadaki fiyatından fazla olması beklenmektedir. Futures sözleşme fiyatlamalarında en temel kullanılan hesaplama yöntemi aşağıdaki gibidir.⁶²

$$F_{0,t} = S_0 (1+C)^t$$

$F_{0,t}$: Future varlığın vade sonu fiyatını,

S_0 : Future işleme konu olan varlığın spot fiyatını,

⁶² BAYINDIR, a.g.e., s.37 - 38

C : Future işlem için yapılan fonlama ve bulundurma dahil tüm maliyetleri ifade etmektedir.

2.2.2.2. Futures Sözleşmelerde Teminatlandırma

Futures sözleşme yapabilmenin ön koşullarından biri de işlemin yapılacağı borsada teminat bulundurmaktır. Bu nedenle futures sözleşme satın almak isteyen yatırımcı, öncelikle ilgili futures borsasına karşı teminat yükümlülüğünü yerine getirmek zorundadır.

Futures sözleşmelerde, başlangıç teminatı ve sürdürme teminatı adı altında teminatlandırma sistemleri bulunmaktadır. Örneğin bir yatırımcı, kontrat bedeli 4.500 TL. olan ileri tarihli bir sözleşmeyi, 4.500 TL.'nin tamamını ödeyerek almak yerine örneğin 240 TL. bedel ödeyerek alabilir. Ödenen bu 240 TL., o malın başlangıç teminatıdır. Kontrat bedeli 4.500 TL. olan sözleşmenin değeri 4.800 TL.'ye çıktığında, kontrat sahibi bu kontratı satarak aradaki fark kadar, yani 300 TL. kâr elde edebilir. Netice yatırımcı 240 TL. başlangıç teminatı yatırarak, bu tutarında çok üzerinde bir tutarda işlem gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu durum, futures sözleşmelerin kaldıraç etkisinin yüksek olmasında kaynaklanmaktadır. Başlangıç teminatı tutarının ne kadar olacağı ise, ilgili borsa tarafından belirlenmektedir. Futures sözleşmelerin alınıp satıldığı organize piyasalarda, spekülatif amaçlı aşırı fiyat dalgalanmalarının önüne geçebilmek için ilgili borsa tarafından başlangıç teminatı tutarı yukarı çekilebilmektedir. Başlangıç teminatlarının müşteriler adına Takasbank'a yatırılmasından ilgili aracı kurumlar sorumludur. Bir diğer teminat modeli olan sürdürme teminatında durum biraz farklıdır. Müşterinin başlangıçta belli bir miktar teminat ödeyerek aldığı kontratın fiyatı gün içinde düşerse, müşterinin fiyat düşüşünden kaynaklanan zararı kadar tutar, yatırmış olduğu başlangıç teminatından düşülür. Bu düşüş neticesine müşterinin başlangıç teminatının zarar sonucu kalabileceği azami tutara sürdürme teminatı denir.⁶³

⁶³ EROL, Türev Piyasalar, s. 12 – 13 – 14 – 15 – 16 – 17 – 18 - 19

2.2.3. Futures Sözleşme Çeşitleri

Futures sözleşmeleri, sözleşmeye konu dayanak varlığın türüne göre farklılık göstermektedir. Birbirinden farklı emtia piyasalarında çeşitli mal futures sözleşmeleri yapılabildiği gibi, finansal göstergelere, endekslere ve çeşitli sermaye piyasası araçlarına da futures sözleşmeleri yapılabilmektedir. Yatırımcılar, değişen piyasa koşullarında kendilerini kur riski, faiz riski ve hisse senedi endeksi riski gibi risklerin yanında mal piyasalarında yer alan standart nitelikteki emtiaların oluşturduğu fiyat riskine karşı da futures sözleşmeleri yapabilmektedirler.

Vadeli işlem piyasalarında yapılan belli başlı future sözleşmeleri, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.⁶⁴

- Döviz Futures Anlaşmaları
- Faiz Futures Anlaşmaları
- Endeks Futures Anlaşmaları
- Futures Opsiyonları
- Mal Futures Anlaşmaları

2.2.3. Swaplar

Swap, kelime olarak takas (değişim) anlamına gelmektedir. Ticari bir malın takası, iki farklı para türleri arasında yapılan takaslar, tarafların yüklenmiş oldukları faiz oranlarını karşılıklı takas etmeleri gibi pek çok takas türü iktisadi hayatta sıklıkla karşılaşılan durumlardır. Swap kısaca; iki tarafın belli dönemlerde gerçekleşecek olan nakit akışlarını, belirli koşullar çerçevesinden el değiştirmesi işlemi sonucunda oluşan türev üründür⁶⁵.

Swap işlemlerin kullanılmasındaki asıl amaç, faiz ve döviz piyasalarında yaşanan dalgalanmalar neticesinde maruz kalınacak riski minimize etmektir. Piyasada değerliliği daha üstün olan tarafın bu üstünlüğünü swap işlemi yapmada kullanması, swap

⁶⁴ Fulya ALPAN, Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2009, s. 18

⁶⁵ Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kurulu, <https://www.spl.com.tr>, Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi Çalışma Notları, 31 Aralık 2018, s. 9

işlemlerin özünü oluşturmaktadır. Yapılan swap sözleşmesi ayrıca finansal değeri daha düşük olan tarafın görece daha iyi bir noktaya erişmesine yardımcı olur. Taraflar arasında swap sözleşmesinin kurulabilmesi için; farklı pazarlarda ve farklı kredi değerliliğine sahip tarafların olması, belirli döviz türlerine erişimde güçlüklerin yaşanması, taraflar arasında ihtiyaç duyulan döviz türlerinin birbirinden farklı olması, farklı döviz türlerinden borçlanmada yaşanan zorluklar, farklı borçlanma piyasalarının borçlanma vadelerin farklılık göstermesi, finansal piyasalar arasında görülen kurumsal ve yapısal farklılıklar, gibi durumların oluşması gerekmektedir⁶⁶.

Bir swap sözleşmenin kurulabilmesi için, her iki tarafında da bu işlemten kazançlı çıkması gerekmektedir. Bir tarafın lehine diğer tarafın aleyhine olacak şekilde swap sözleşmesinin yapılması durumu, swap işleminin özüne aykırıdır.

Swap işlemlerin taraflara çok fazla avantaj sağladığı görülmektedir. Tarafların elde ettiği avantajlar aşağıdaki gibi özetlenebilir⁶⁷:

- Swap işlemin, kredi değeri farklı olan taraflar arasında yapılıyor olması nedeniyle taraflara önemli ölçüde maliyet avantajı sağlamaktadır.
- Ülkelerde görülen vergi ve benzeri yasal farklılıklar nedeniyle, tarafların kendileri açısından daha avantajlı gördükleri ülkelerde swap işlemi yapmak istemektedirler.
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yer alan firmalar, gelişmiş ülkelerde yer alan firmalara göre kaynak bulmada güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Swap işlemi sayesinde kaynak bulmakta zorlanan firmalar, gelişmiş ülke piyasalarında daha az maliyetli kaynağa erişim imkanı yakalamaktadır.
- Swap işlemin önemli bir avantajı da, şirketlerin bilançolarında yer alan aktif pasif kalemlerin korunmasında şirketlere yardımcı olmasıdır. Özellikle döviz kurlarında yaşanan değişimlerden olumsuz etkilenmek istemeyen şirketler, swap işlemi sayesinde farklı para birimlerine erişim imkanı elde etmektedirler.

⁶⁶ ÇELİK, a.g.e., s. 15 - 16

⁶⁷ CHAMBERS, a.g.e. s, 142 - 142

- Swap işlemler ayrıca spekülasyon amaçlı da kullanılabilmektedirler. Bu durum, gelecekte piyasada gerçekleşmesi beklenen iktisadi olaylara karşı tarafların bugünden yaptıkları swap işlem sayesinde kazançlı çıkmalarını sağlamaktadır.

2.2.3.1. Para (Döviz) Swapı

Para swapı, farklı birimlerden oluşan iki farklı paranın, vade tarihinde orijinal para birimleri üzerinden ve daha önce anlaşılmış belirli bir kur hesabıyla geri ödenmek üzere karşılıklı değiştirilmesi işlemidir⁶⁸. Diğer bir ifadeyle para swapı, taraflardan birinin belirli bir döviz, belirlenen bir kur ve tutar üzerinden vade tarihinde geri almak kaydıyla bugünden satması işlemidir. Para swapında, taraflar arasında anaparalar değiştirilmektedir. Swapta değiştirilen anaparalar, vade bitiminde tekrar iade edilmektedir. Karşılıklı değiştirilen anaparaların vade sonunda değerlerinin birbirine eşit olması durumunda, paraların taraflar arasında tekrar iade edilmesine gerek kalmamaktadır. Para swapının gerçekleşebilmesi için⁶⁹;

- Swap sözleşmesine konu paraların, anlaşmanın sağlandığı döviz kuru üzerinde karşılık değiştirilmesi,
- Swap sözleşmesinde yer alan faizlerin değiştirilmesi,
- Başlangıçta taraflar arasında değiştirilen anaparaların, sözleşme bitiminde karşılıklı iade edilmesi gerekmektedir.

2.2.3.2. Faiz Swapı

Faiz oranı swapındaki temel mantık, değişken faiz oranı yükümlülüğünün, sabit faiz oranı yükümlülüğü ile karşılıklı değiştirilmesi işlemine dayanmaktadır. Gelecekte faiz oranlarında meydana gelecek değişikliklere karşı taraflar faiz oranı swapı yaparak riskten korunma yoluna gitmektedirler.

Finansal piyasalarda yer alan aktörleri faiz swapı yapmaya iten en önemli nedenler; faiz oranı riskinden korunmak, beklenen faiz oranı değişikliklerine karşı kâr

⁶⁸ ÇELİK, a.g.e., s.18

⁶⁹ ÇELİK, a.g.e., 18-19

amaçlı spekülâtif pozisyon almak ve fonlama maliyetini düşürmek şeklinde özetlenebilir. Faiz swaplarının daha çok tezgahüstü piyasalarda yapıldığı görülmektedir. Özellikle bankaların, sorunlu kredilerini bilanço dışına çıkarabilmek amacıyla faiz swapı işlemi yaptıkları görülmektedir⁷⁰

Yatırımcıları faiz swapı yapmaya iten nedenler aşağıdaki gibi özetlenebilir⁷¹:

- Kredibilitesi yüksel olmayan veya ülkenin risk değeri yüksek olan firmalar, uluslararası piyasalardan sabit faizli fon bulma imkanı elde ederler.
- Kredibilitesi yüksek ve güçlü finansal yapıya sahip firmalara değişken faizle borçlanma imkanı sağlayarak firma finansman yapısında çeşitlilik sağlanmasına yardımcı olur.
- Pek çok piyasada istenen seviyede ve sürede borçlanma imkanı olmayabilir. Faiz oranı swapı, yatırımcısına bu gibi durumlarda avantaj sağlamaktadır.
- Risk primi düşük olan ülkelerdeki düşük faiz oranlarından yararlanmak isteyen yatırımcılar için faiz swapı, borçlanma maliyetlerini azaltmada avantajlar sunmaktadır.

2.2.4. Opsiyonlar

Forward, futures ve swap işlemlerde, yapılan sözleşmeler işlemi yapan taraflara belirli sorumluluklar yüklemektedir. Sözleşme sonunda mal teslimi, para teslimi gibi sözleşmenin gereği bazı sorumlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir. Opsiyonlar ise, temel özelliği gereği diğer türev ürünlerden ayrılmaktadır. Bu özellik; yapılan sözleşmeden vazgeçme, yani sözleşmeye konu yükümlülüğü yapmaktan vazgeçme tercihinin bulunması özelliğidir.

Opsiyonlar, sözleşmeye konu dayanak varlığın, önceden belirlenen bir fiyatla ve belirli bir vade sonunda alım veya satım hakkı veren sözleşmelerdir⁷². Tanımdan da

⁷⁰ BAYINDIR, a.g.e., s.73-74

⁷¹ ÇELİK, a.g.e., s.18

⁷² Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kurulu, <https://www.spl.com.tr>, a.g.e., s.36

anlaşılacağı üzere, opsiyonlar bir alım veya satım hakkı satın alma işlemidir. Bu hakkı kullanıp kullanmamak opsiyon sözleşmesini satın alan tarafın tasarrufundadır. Sözleşmeyi elinde bulunduran opsiyon sahibin, sözleşmeyi işleme koymaması durumunda yaşayacağı kayıp opsiyona ödediği prim tutarı kadardır. Bu nedenle, opsiyonlar, sahibine cayma hakkı tanısı da, bu hakkı elde edebilmenin maliyeti de o opsiyona ödenen prim bedelidir. Opsiyonun primi ise, opsiyonun türüne, vadeye kalan gün sayısına, dayanak varlığın niteliğine göre değişiklik göstermektedir.

Opsiyonlarda sözleşmeye konu dayanak varlık çeşidi, diğer türev ürünlerdeki gibi çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Hisse senedi, tahvil, bono, döviz kuru, emtialar ve buna benzer pek çok ürün üzerine opsiyon sözleşmesi yapılabilmektedir.

Opsiyonlar, hem organize piyasalarda hem de tezgahüstü piyasalarda işlem görmektedirler. Tezgahüstü piyasalarda dayanak varlığı döviz olan opsiyon sözleşmelerinin daha çok yapıldığı görülmektedir. Organize piyasalarda ise daha çok hisse senetleri üzerine opsiyon sözleşmeleri yapılmaktadır⁷³.

2.2.4.1. Opsiyon Çeşitleri

Opsiyonlar, satın alınan hakkın kullanım şekline göre ve vadeden önce kullanıp kullanmama durumuna göre çeşitlilik göstermektedir. Kullanım şekline göre; alım hakkı tanıyan opsiyonlar alım (call) opsiyonu ve satım hakkı tanıyan opsiyonlar satım (put) opsiyonu olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bir diğer sınıflandırma ise, opsiyon sözleşmesiyle elde edilen hakkın vadeden önce kullanılıp kullanılmadığı duruma göre Avrupa Tipi Opsiyon ve Amerikan Tipi Opsiyon şeklindedir.

- Alım (Call) Opsiyonu: Alıcısına, vade sonuna kadar veya vade sonunda önceden belirlenen fiyat üzerinden bir varlığı satın alma hakkı veren opsiyonlara alım opsiyonları denir⁷⁴.

⁷³ Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, <https://www.spl.com.tr>, a.g.e., s.36

⁷⁴ CHAMBERS, a.g.e., 60

Opsiyon sözleşmesine konu dayanak varlığın fiyatının ilerde yükseleceği yönünde bir beklenti, yatırımcıları alım opsiyonuna yönlendirmektedir.

- Satım (Put) Opsiyonu: Alıcısına, vade sonuna kadar veya vade sonunda önceden belirlenen fiyat üzerinden bir varlığı satma hakkı veren opsiyonlara satım opsiyonları denir.

Opsiyon sözleşmesine konu dayanak varlığın fiyatının ilerde düşeceği yönünde bir beklenti, yatırımcıları satım opsiyonu almaya yönlendirecektir.

- Avrupa Tipi Opsiyon: Opsiyon alıcısına, sözleşmeye konu dayanak varlığı, sadece vade sonunda alım veya satım hakkı tanıyan opsiyonlara Avrupa Tipi Opsiyon denmektedir. Bu opsiyonlar, opsiyon sahibine sadece vade gününde işlem yapma yetkisi tanınması nedeniyle daha az esnek yapıdadırlar. Bu nedenle Avrupa Tipi Opsiyonun opsiyon prim bedeli, Amerikan Tipi Opsiyonun prim bedeline göre daha düşüktür.
- Amerikan Tipi Opsiyon: Opsiyon alıcısına, sözleşmeye konu dayanak varlığı, vade süresi boyunca alım veya satım hakkı tanıyan opsiyonlara Amerikan Tipi Opsiyon denmektedir. Alıcısına daha fazla esneklik sağlayan bu opsiyonların prim bedeli, bu özelliği nedeniyle Avrupa Tipi Opsiyonlara göre daha yüksektir.

2.2.4.2. Opsiyon Fiyatlaması

Bir opsiyon kontratında, üzerinde işlem yapılan dayanak varlığın fiyatının değişmesi, opsiyonun da fiyatının değişmesine neden olacaktır. Opsiyonun fiyatını etkileyen başlıca altı etken; hisse senedi cari fiyatı, risksiz faiz oranı, opsiyonun vadesine kalan gün sayısı, kullanım fiyatı, temettü ve hisse senedi fiyatının volatilitesidir⁷⁵.

Günümüzde de geçerli olan Black ve Scholes opsiyon fiyatlama modeli, 1970’li yıllarda Fischer Black ve Myron Scholes tarafından geliştirilmiştir. Son derece karmaşık olmasına rağmen günümüzde de kullanılan bu model, bir opsiyon sözleşmesinin teorik olarak olması gereken fiyatını hesaplamaktadır. Bu hesaplama modeli, günümüzde

⁷⁵ CHAMBERS, a.g.e., s. 91 - 92

hemen her borsada, opsiyon sözleşmelerinin makul kapanış fiyatlarının hesaplayabilmek için kullanılmaktadır⁷⁶.

Black & Scholes Modeli:

C : Alım Opsiyonu Primi, **P** : Satım Opsiyonu Primi, **S** : Dayanak Varlık Spot Fiyatı, **K** : Kullanım Fiyatı, **r** : Risksiz Faiz Oranı, **T** : Vadeye Kalan Süre, **O** : Standart Sapma, **N(d1)** ve **N(d2)** : Kümülatif Standart Olasılık Normal Dağılım Fonksiyonu.

$$C = SN(d_1) - Ke^{-rt} N(d_2) \quad P = Ke^{-rt} N(d_2) - S \times N(-d_1)$$

$$d_1 = \frac{\ln(S_0/K) + (r + O^2/2) \times T}{O\sqrt{T}} \quad d_2 = \frac{\ln(S_0/K) + (r - O^2/2) \times T}{O\sqrt{T}}$$

2.3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE TÜREV ARAÇLARIN KULLANIMI

Günümüz finans piyasalarının en önemli aktörleri bankalardır. Gerek işlem hacimleri, gerek işlem çeşitliliği bakımından bankalar, finansal piyasaların derinlik kazanmasına ciddi katkı sunmaktadırlar. Türev piyasalar için de durum pek farklı değildir. Türev ürün kullanımının bankacılık sektöründe çok yaygın ve yoğun olması, türev piyasalarda ağırlığı oluşturan kesimin yine bankacılık sektörü olmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de türev araçların kullanım çeşitliliği ve türev piyasaların mevcut derinliği, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, henüz beklenen seviyelerde olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, Türkiye’de türev araç kullanımının çok eskilere dayanmaması ve henüz yeni bir piyasa hüviyetinde olmasıdır. Özellikle 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında gerek ülkemizde gerek dünya finans piyasalarında türev

⁷⁶ İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 104

araç kullanımı giderek artmıştır. Her ne kadar, 2008 krizine neden olan dinamiklerden en önemlisinin türev araçlardan kaynaklı riskler olduğu savunulsa da, bu durum finans piyasalarında türev ürünlere olan ilgili azaltmamıştır. Türev araçların sağlamış olduğu kaldıraç etkisi, yaşanması muhtemel krizlerin daha da derinleşmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, daha denetlenebilir bir türev piyasa yapısı, türev araçların taşıdığı riskleri azaltmada önem arz etmektedir.

Türk Bankacılık Sektöründe türev ürün kullanım amaçları, dünyadaki diğer piyasalardaki türev ürün kullanım amaçlarıyla paralellik göstermektedir. Bankaların almış olduğu risklerden farklı yöntemlerle korunmak istemeleri, türev araç kullanımının temel gerekçesini oluşturmaktadır. Diğer yandan bankalar, türev araçları yatırım (spekülasyon) ve arbitraj amaçlı da kullanabilmektedir. Bankacılık sektöründe rekabet ortamının giderek daha da yoğunlaşması ve kâr marjlarında yaşanan daralma, türev araç kullanımını daha da cazip hale getirmektedir. Özellikle son yıllarda türev ürün kullanımının bankacılık sektöründe daha da artması, bankaların kârlılığına da olumlu etki yaptığı görülmektedir. Türev ürünler sayesinde bankalar, faiz ve faiz dışı (hizmet gelirleri) gelirlerini çeşitlendirme imkanına sahip olmuşlardır.

Bankaların kullandığı türev ürünler, banka bilançosuna bilanço dışı hesap olarak yansımaktadır. Bu durum, bankaların türev piyasalarda yapmış oldukları işlemleri, bilanço dışı hesaplarda izlemeleri anlamına gelmektedir. Bu nedenle bankalar, yapmış oldukları türev ürünleri bilanço dışı hesaplarda izleyerek, ana faaliyet konusu olan fon toplama ve fon kullandırma işlevinin bilançodaki ağırlığını bozmamaktadırlar.

Bankaların türev ürün kullanım gerekçelerini, kredi riskinin transferi, faiz oranı riskinden korunma, döviz kuru riskinden korunma ve kâr amaçlı türev ürün kullanımı şeklinde başlıklara ayırabiliriz.

Kredi Riskinin Transferi Amaçlı Türev Ürün Kullanımı: Bankalar, kullandırmış oldukları kredilerin tahsil ederken, kredinin geri zamanında ödenmemesi veya giderek zarar niteliği kazanarak hiç ödenmemesi gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bir kredinin tahsilinin gecikmesi durumunda bankalar, kredinin geri ödenmesinde yaşanan gecikme süresine göre o krediyi çeşitli skontlar altında takip hesaplarında izlemeye

başlarlar. Kredi tahsilinin artık mümkün olmadığı durumda, ilgili kredi zarar niteliğinde kredi sınıflandırmasına dahil edilerek bilançoda varlığını sürdürmeye devam edilmektedir. Bu ve benzeri durumlarla biriken zarar niteliğindeki krediler, bir süre sonra banka bilançolarında ciddi manada yer teşkil etmeye ve banka bilançosunun görünümünü bozmaya başlamaktadır. Bankalar, artık tahsilini sağlayamadıkları bu türdeki zarar niteliğindeki kredileri, çeşitli türev ürünleri kullanarak bilanço dışına çıkarma imkanı bulabilmektedirler. Bankalar, bilançolarının görünümünü iyileştirmek ve yeni fon kullanılabilmek amacıyla bilançolarda yer açabilmek adına, zarar niteliğindeki kredilerini çeşitli türev ürünler yardımıyla satışa çıkarmaktadırlar. Bankalar, aşağıda sayılan türdeki kredi türevleri ve bu kredi türevlerini içeren ya da ekonomik etkileri açısından benzer olan araçlar, kredi riskini azaltmada kullanabilirler ⁷⁷:

- Kredi temerrüt swapları
- Toplam getiri swapları
- Krediyeye bağlı tahvillerin nakden fonlanmış kısımları

Faiz Oranı Riskinden Korunma Amaçlı Türev Ürün Kullanımı: Bankaların, güncel piyasa işleyişinde karşılaştıkları en önemli risklerden birisi de faiz oranı riskidir. Faiz oranı riski kısaca, faiz oranlarında yaşanan değişimlerin banka aleyhine sonuç doğurması olasılığıdır. Piyasa faiz oranlarında yaşanan dalgalanmalar kimi zaman bankaları zor durumda bırakabilmektedir.

Türk Bankacılık Sektöründe toplanan fonlarla kullanılan fonların vadelerinde önemli farklılıklar görülmektedir. Mevduat vadelerinin kredi vadelerine göre çok daha kısa olması, bankaların yeni krediler açmasında veya mevcut kredileri yenilemesinde önemli zorluklar çıkarmaktadır. Bankaların aleyhinde olan mevduat – kredi vade kompozisyonu, faiz oranlarında yaşanan değişikliklere karşı bankaları daha kırılgan bir hale getirmektedir. Bu nedenle bankalar, kimi türev ürünleri kullanmak suretiyle, faiz oranı riskine karşı kendilerini koruma altına almak istemektedirler. Bankaların faiz oranı

⁷⁷ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Kredi Riski Azaltım Tekniklerine İlişkin Tebliğ, 06.09.2014 tarih, 29111 Sayılı Resmi Gazete, m.16

riskinden korunmak amacıyla en çok tercih ettiği türev ürünler; faiz oranı swapları, toplam gelir swapları ve faiz kademesi takasları gibi ürünlerdir⁷⁸.

Döviz Kuru Riskinden Korunma Amaçlı Türev Ürünler: Küresel ekonomide, ülke ekonomilerinin birbirine giderek daha fazla entegre olması, ekonomiyi besleyen dinamiklerde yaşanacak değişimler açısından ülke ekonomilerini daha kırılgan bir yapıya sokmaktadır. Özellikle dünyada rezerv para birimi olarak kabul edilen bazı ülke para birimlerinde yaşanan değişimler, kimi ekonomileri derin ekonomik krizlerle yüzleşmek zorunda bırakmaktadır. Tıpkı değişimden etkilene ülke ekonomileri gibi, bankalar da döviz kurlarında yaşanan değişimlerden en çok etkilenen kurumlardandır.

Bankacılık sektöründe türev ürünlerin en yoğun kullanıldığı alan döviz işlemleridir. Forward, futures, opsiyon ve swaplar, bankaların döviz kuru riskini yönetmede yoğun bir şekilde başvurdukları türev ürünlerdir. USD ve EURO gibi tüm dünyada konvertibilitesi yüksek para birimlerinde yaşanan anlık dalgalanmalar, döviz açığı veya fazlası bulunan bankaların kârlılığını önemli ölçüde etkilemektedir. Türkiye ekonomisinin sürekli döviz ihtiyacı olan bir ekonomik yapıda olması, dövizde yaşanan dalgalanmalara karşı bankacılık sektörünü daha fazla türev ürün kullanmaya itmektedir.

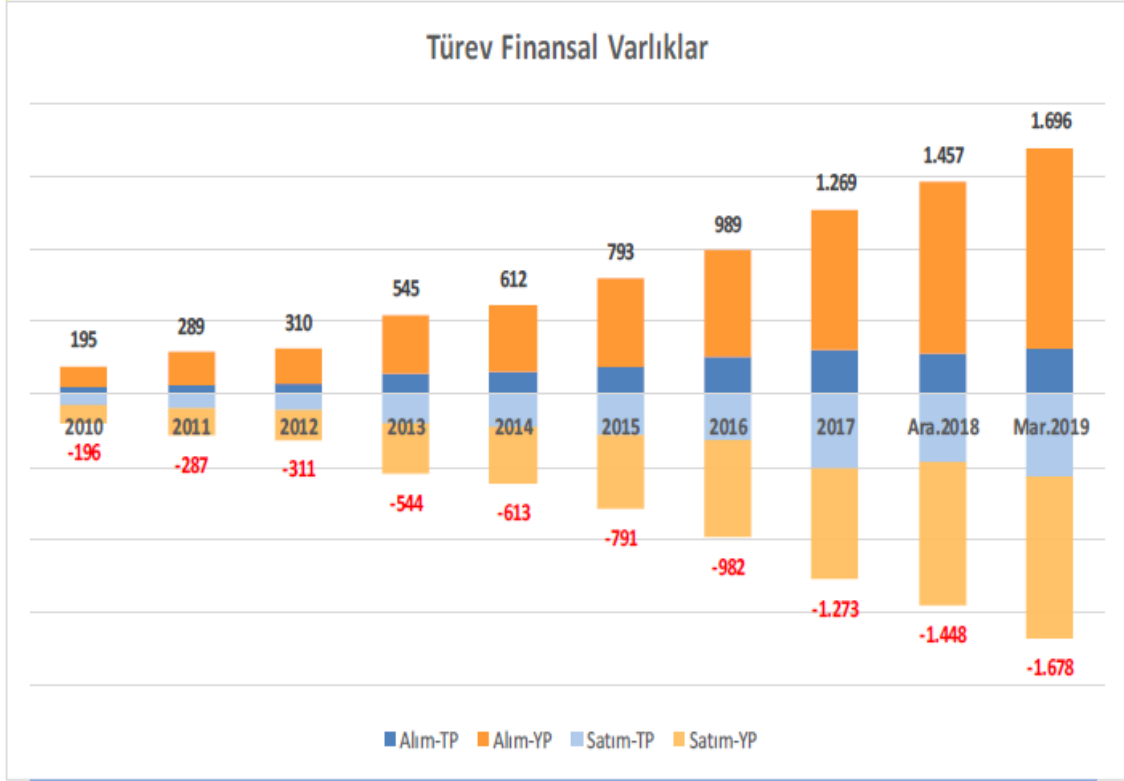
Kâr Amaçlı Türev Kullanımı: Kâr amaçlı türev ürün kullanımını, diğer üç türev ürün kullanım amacından ayıran en önemli nokta, bankaların korunmak içgüdüğü yerine, kazanç içgüdüğüyle hareket etmeleridir. Bu tarz türev ürün kullanımı, spekülasyon amaçlı türev ürün kullanımı işlemidir. Gelecekte yaşanacak kur veya faiz değişimlerini önceden tahmin yoluna giden bankalar, mevcut pozisyonlarını, bu değişimler sonucunda kâr elde edecek şekilde kurgulamaktadır.

2.3.1. Türk Bankacılık Sektöründe Türev Ürünlerin Yıllara Göre Gelişimi

Türk Bankacılık Sektöründe türev ürün kullanımı, yıldan yıla giderek artış göstermektedir. Türk Bankacılık Sektörünün Mart 2019 itibarıyla toplam türev ürün alım

⁷⁸ BAYINDIR, a.g.e., s. 65

tutarı; 1.696 milyar TL., toplam türev ürün satım tutarı; 1.678 milyar TL olarak gerçekleşmiştir⁷⁹.

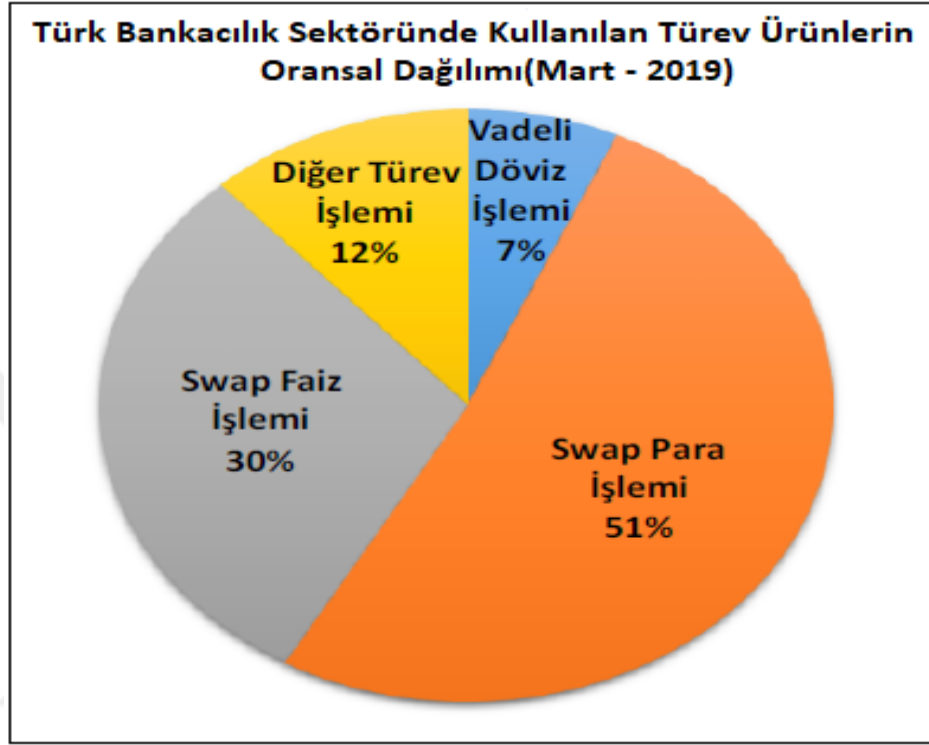

Grafik 3: Yıllara Göre Türk Bankacılık Sektörü Türev Ürün Alım – Satım Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

Türk Bankacılık Sektöründe kullanılan türev ürünler farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, özellikle piyasada dalgalanmanın yoğun olarak yaşandığı dönemlere ve dalgalanmanın yaşandığı finansal ürünlere göre değişiklik göstermektedir. Döviz kurlarında yaşanan yoğun dalgalanmalar bankaların dövizle dayalı türev ürünlere yönelmelerine neden olabileceği gibi, faiz oranı riskinin giderek arttığı dönemlerde ise faiz oranına dayalı türev ürünlere talep daha fazla olacaktır. Aynı şekilde, emtia fiyatlarında meydana gelen yoğun dalgalanmalar da, mala dayalı türev ürün taleplerini artıracaktır.

⁷⁹ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Mart 2019, s. 6

Mart 2019 itibarıyla Türk Bankacılık Sektörü tarafından kullanılan toplam türev ürünlerin %51'i para swapından, %30'u faiz swapından ve %7'si vadeli döviz işlemlerinden oluşmaktadır⁸⁰.

Grafik 4: Türk Bankacılık Sektöründe Kullanılan Türev Ürünlerin Oransal Dağılımı (Kaynak: BDDK)

⁸⁰ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Mart 2019, s. 6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜREV ÜRÜNLERİN KATILIM BANKACILIĞINDAKİ YERİ VE KULLANIMI

3. 1. KATILIM BANKACILIĞINDA TÜREV ÜRÜN KAVRAMI

Katılım bankaları, işleyiş ve ürün seçeneği, fon toplama ve kullandırma yöntemleri, faaliyet konularının İslâm'a uygun bir şekilde dizayn edilmesi ve buna benzer pek çok nedenle geleneksel bankalardan ayrılmaktadır. Geleneksel bankacılıkta, herhangi bir ürünün keşfi ve kullanımı, temelde kârlılık hedefiyle gerçekleştirilirken, katılım bankalarında bu durum sadece kâr amacı içermemektedir. Nitekim katılım bankacılığı modeli, yapmış olduğu bankacılık faaliyetinin özünde İslâm dinini referans almak ve sınırlarını İslâm dinine göre belirlemek şeklinde olan, İslâm'ı baz alarak yapılması gereken bir bankacılık modelidir.

Türev ürünlerin kullanımı, özellikle 1970'li yıllardan itibaren Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Sabit döviz kuru sisteminin yerini dalgalı döviz kuruna bırakması ve risk algısının giderek genişlemesi, piyasada yer alan bireysel ve kurumsal tüm yatırımcıların yatırım kararlarını değişen bu piyasa sistemine göre yeniden dizayn etmelerine neden olmuştur. Döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar, farklı finansal enstrümanların keşfini zorunlu kılmıştır. Türev ürünler, başlangıç noktası olarak yatırımcıların riskten korunması ve yapmış oldukları yatırımları, kullanmış oldukları türev ürünlerle koruma altına almayı hedeflemiştir.

Bankalar, 1970'li yıllarla birlikte değişen bu piyasa koşullarında giderek daha fazla türev ürün kullanmaya başlamışlardır. Bu durum, türev piyasaların giderek daha da büyümesi ve başlı başına devasa işlem hacimlerine sahip piyasalar haline dönüşmelerine neden olmuştur. Değişen ve gelişen piyasa koşullarında sürekli yeni ürün keşfi, beraberinde yeni türev ürünlerin keşfini sağlamış ve türev piyasaların çeşitliliği ve derinliği giderek artmıştır.

Geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten bankalarda olduğu gibi katılım bankacılığı faaliyeti yürüten bankalarda da risk yönetimi büyük önem taşımaktadır. Ancak katılım bankaları, geleneksel bankacılıkta olduğu gibi, istediği ürünü, riskten korunma adı altında serbest bir kullanıma alanına sahip değildir. Bu nedenle katılım bankaları, kullanacakları türev ürünleri öncelikle İslâmî açıdan değerlendirerek, İslâm fikhına uygun olup olmadıklarına bakmak ve bu doğrultuda karar almak durumundadırlar. Türev piyasalarda yaygın bir şekilde kullanılan forward, futures, swap ve opsiyon sözleşmelerin katılım bankacılığına uygun olup olmadığının değerlendirilmesi, fikhî açıdan kullanılmasında bir sakınca görülmesi durumunda katılım bankalarının bu ürünleri kullanabilmesi mümkündür. Aksi durumda, her ne kadar riskten korunma ve benzeri avantajları bulunsa da, İslâm fikhına aykırı olması, dinen caiz olmadığı konusunda yaygın bir kanaatin bulunması, türev ürün kullanımına engel olacaktır.

Hemen her katılım bankasının kendi bünyesinde bir danışma kurulu bulunmaktadır. Katılım bankalarının yapmış oldukları faaliyetlerin, ilgili danışma kurulları tarafından fıkha uygunluğu denetlenmektedir. Türev ürünlere yaklaşımda ise, danışma kurulları tarafından farklı yorumların yapıldığı görülebilmektedir. Bazı türev ürünlerin kullanımına, istenen niteliklerde olmak koşuluyla, cevaz veren danışma kurulları olduğu gibi, bazı türev ürün kullanımına karşı çıkan danışma kurulları da bulunmaktadır. Türev ürün kullanımı, kimi İslâm ülkelerinde de farklılık göstermektedir. Bazı İslâm ülkelerinde yaygın bir türev ürün kullanımı mevcutken, bazılarında ise türev ürünlere karşı yaklaşım, türev ürün kullanımını daha kısıtlı/sınırlı hale getirmektedir. İslâm âlimleri arasında görülen yorum farklılıkları, türev ürün kullanımına ilişkin yaklaşımda da görülmektedir.

Bir türev ürünün, İslâmî finansta kullanılabilmesi için aşağıdaki şartları taşıyor olması gerekmektedir⁸¹ :

- Temelde var olan bir riskin hedge edilmesi ve o riskten korunma amacıyla yapılması ve kabz (teslim) niyeti taşıması gerekmektedir.

⁸¹ YANPAR, a.g.e., s.252

- Sözleşmelerin nakdi uzlaşıyla kapanması yerine fizik teslimatla kapanması gerekmektedir.
- Dayanak varlık seçiminde İslâmî finansa uygun ve dinen yasaklı kılınmış mallardan seçilmemesi gerekmektedir.
- Yapılan sözleşmeler garar içermemesi ve taraflarca sözleşmelerde yer alan yükümlülüklerin detaylı olarak biliniyor olması gerekmektedir.

Katılım bankaları açısından kullanılan veya kullanılması amacıyla değerlendirilen türev ürünlerin taşınması gereken temel şartların yanında, bu ürünlerin alım satımına aracılık eden türev ürün piyasaların da taşınması gerek temel gereklilikler bulunmaktadır. Bu gereklilikler aşağıdaki gibi sıralandırılabilir⁸² :

- İslâmî türev piyasalarda borcun borçla satışının yasaklanması gerekmekte ve teminatlandırılmış borç yükümlülükleri veya kredi temerrüt swapları gibi faize yol açan ve İslâmî finansa uygun olmayan dayanak varlıklara dayalı sözleşmelerin yapılmaması gerekmektedir.
- İslâmî türev piyasalarda yapılan işlemlerin spekülasyona dayalı işlemler olarak değil, reel ekonomik işlemlere hizmet edecek şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Ayrıca bu piyasalarda paranın bir emtia olarak kullanılması yerine bir değişim aracı olarak kullanılması İslâmî ilkelere daha uygun olacaktır.
- İslâmî türev piyasaları, açgözlü ve ahlak dışı faaliyetler yürüten katılımcılar yerine, ekonominin temel ihtiyaçlarını gözetten ve bunlar için çalışan katılımcıların bulunduğu piyasalar olmalıdır.
- İslâmî türev ürün piyasaları kurgulanırken özsermaye temelli bir finans sisteminin daha yoğun olduğu ve kar zarar paylaşımı araçlarının tercih edildiği bir sistem olarak kurgulanmalıdır.

Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının türev ürün kullanımı her ne kadar geleneksel bankalardaki kullanım kadar yaygın olmasa da, son yıllarda bu alanda bazı gelişimler gözlenmektedir. Ülkemizde faaliyette bulunan katılım bankaları arasında

⁸² Şakir SAKARYA – Hilmi Tunahan AKKUŞ , Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi, Adam Akademi, 8/2 – 2018, s.279-280

türev ürün kullanımında ve tercih edilmesinde de bazı farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Ancak genel uygulama dikkate alındığında, forward ve swap türev ürünlerin bazı kriterlere uymak ve bazı nitelikleri taşımak koşuluyla kullanımına cevaz verildiği; futures ve opsiyonların kullanımına ise genel olarak cevaz verilmediği ve caiz görülmediği noktasında genel bir kanaat oluşmuş durumdadır. İslâm hukuku açısından türev ürünlere karşı olumsuz yaklaşımı, İslâm hukukçularının türev ürünlerle ilgili itirazları maddeler halinde aşağıdaki gibi özetlenebilir⁸³:

- İslâm hukukunun temel şartlarından birisi olan kabz işlemi, türev ürünlerde genellikle gerçekleşmemektedir. Nakdi yükümlülükler yerine getirilmekte ancak mal teslimi işlemi genellikle gerçekleşmemektedir. Bu durum, fiziki teslimatın bizzat yapıldığı türev ürünleri veya fiziki teslimat amacı taşıyan türev ürünleri katılım bankaları açısından değerlendirmek anlamına gelmektedir.
- İslâm hukukunda, bir satışın geçerli olabilmesi, aynı zamanda o satışı yapacak olan kişinin o mala sahip olmasını gerektirmektedir. Türev ürünlerde, fiziki bir varlığın bulunmaması durumu ve satışı yapılacak olan malın sahip olunmadan da yapılabiliyor olması türev ürünlerin katılım bankacılığı açısından önemli bir tartışma konusudur.
- Türev ürünlerin günümüzde daha çok spekülasyon amaçlı kullanılması ve özellikle yüksek miktartlı opsiyon ve vadeli işlem sözleşmelerinin riskten korunmak yerine spekülasyon amacıyla yapılması, işlemlerin kumar benzeri bir görünüme doğru kaymasına neden olmaktadır.
- Opsiyon sözleşmelerinde prim ödenmesinin, katılım bankacılığı açısından caiz olmadığı vurgulanmaktadır.
- Bir türev üründe, karşılıklı yükümlülüklerin ileri bir tarihe ertelenebiliyor olması, İslâm hukuku açısından “borcun borç karşılığı satışı” anlamına gelmektedir ve fikhî olarak bu işlem yasaklanmıştır.

⁸³ YANPAR, a.g.e., s.244

- Para veya mal gibi karşılıklı yükümlülüklerin her ikisinin de sözleşmenin yapıldığı tarihte mevcut olmaması, yapılan sözleşmeleri İslâm hukuku açısından sakıncalı kılmaktadır.

Türev ürünlerden forward ve swap işlemlere cevaz verilmesi ve uygulanma esasları ile, futures ve opsiyonlara icazet verilmemesi konularına ileriki başlıklarda değinilecektir. O başlıklara geçmeden evvel, katılım bankacılığı uygulamalarında temel alınan bazı İslamî kavramların açıklanmasında, bu kavramlarla ilgili fıkhi değerlendirmelere yer verilmesinde önem görülmektedir. Türev ürün kullanım mantığını temelden etkilediğini düşündüğümüz bu kavramlar; vaad/vaadleşme ve garar ilkeleridir. Katılım bankalarının türev ürün kullanımında bu iki kavramın hemen her ürünün kullanımı evresinde fikhî anlamada önem kazandığı ve kimi türev ürün kullanımında ise temel belirleyici olduğu görülmektedir.

3. 1. 1. Katılım Bankacılığında Vaad/Vaadleşme Kavramı

Kelime olarak söz vermek anlamına gelen vaad; fıkıhta, tek taraflı irade beyanı ile gelecekte hukukî sonuçları olacak bir davranışta bulunulacağının haber verilmesi veya başkasının lehine karşılıksız olarak bir hukuki işlemde bulunulacağının haber verilmesi durumudur⁸⁴.

Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları 49 no.lu standartta vaad ve vaadleşme kavramı, tek taraflı ve karşılık olmak üzere iki başlık altında çeşitlendirmiş ve aşağıdaki gibi genel kurallara bağlanmıştır.⁸⁵

Tek taraflı ve karşılıklı vaadin çeşitleri ve kuralları:

- Fıkhen haram görülen bir davranış vadetmek caiz değildir ve böyle bir vaadin yerine getirilmesi de haramdır. Böyle bir vaadde bulunan kişinin bu vaadinden dönmesi gerekmektedir.

⁸⁴ Mustafa DEMİRAY, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vaad--fikh>, 17.06.2019

⁸⁵ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), a.g.e., s.1130 – 1131 - 1132

- Borç verme işleminde, verilen borcun üzerinde bir menfaatte bulunmayı vadetmek fıkhen yasaktır. Borç verme akdinden bağımsız olarak bu vaadde bulunulması da fıkhen yasaktır.
- Bir kimsenin vadeli bir bedel karşılığında aldığı bir malı, satın aldığı kişiye daha düşük bir bedelle satmayı vadetmesi fıkhen yasaktır. Aynı şekilde, bir kimsenin vadeli bedelle sattığı bir malı sattığı bedelden daha düşük bir bedel ile aynı kişiden almayı vadetmesi de fıkhen yasaktır.
- Vaadde bulunan kişinin vaadini yerine getirmesi Allah hakkı olarak fıkhen (diyaneten) gereklidir. Herhangi bir mazeret sunmaksızın vaadde bulunanın vaadinden dönmesi günahıdır. Vaadin yerine getirilmemesi nedeniyle zarara uğrayan kişinin zararının vaadde bulunan kişi tarafından karşılanması gerekir.
- Vaadde bulunan kişinin vaadi kendisini bağlar. Kendisine vaadde bulunan kişi açısında herhangi bir bağlayıcı hüküm bulunmadığı gibi, kendisine vaadde bulunan kişi bu hakkını kullanmama kararı da alabilir.
- İleri tarihli bir sözleşme yapmak yerine tek taraflı bir vaadde bulunmak caizdir.
- İleri tarihli bir sözleşme yapmak üzere tek taraflı bir vaadde bulunmanın sonucunda vaade konu olan sözleşme kendiliğinden gerçekleşmez. Vaade konu sözleşmenin taraflarca icâb ve kabulünün beyan edilmesi gerekmektedir.
- İki tarafın ileri bir vadede gerçekleştirecekleri bir işlem için işleme ait şartların ve ilkelerin üzerinde anlaşmaları caizdir. Ancak her iki taraf da bu anlaşmada yer alan hükümleri yerine getirip getirmemede özgürdür. Bu tarz bir anlaşma, tarafların anlaşma sonucunda işlem yapmalarını zorunlu kılmayan bir vaadleşmedir.

Tek taraflı vaad ve karşılıklı vaadleşme kavramı, katılım bankacılığında yapılan veya yapılması uygun görülen türev ürünler açısından da büyük önem taşımaktadır. Tarafların, türev işleme konu dayanak varlığın ileri bir tarihte alımını veya satımını vadetmesi, her iki taraf açısından da bağlayıcı bir sözleşme niteliği taşımamaktadır. Bu

durum, bazı türev ürünlerin katılım bankacılığından uygulanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

3. 1. 2. Katılım Bankacılığında Garar Kavramı

Kelime anlamı olarak; “tehlike, risk, kişinin bilmeden canını veya malını tehlikeye sokması” anlamlarına gelen garar ifadesi, İslâm hukuku terimleri arasında en çok kabul gören anlamıyla “mestûrû’l akıbe”, yani sonu bilinmeyen, bilinmezlik anlamına gelmektedir.⁸⁶ İslâmî bankacılıkta garar içeren faaliyetler ve sözleşmeler açık bir şekilde yasaklanmıştır.

İfası ileri vadede olan bir sözleşmede, sözleşmeye konu faaliyetin ciddi belirsizlikler içermesi durumu, bir tarafın bilgisizliği, cehaleti ve buna benzer durumlar neticesinde işlem yapan taraflardan birinin bu durumu lehine kullanması dinen yasaklı olduğu gibi, katılım bankacılığı açısından da sakıncalıdır.

Garar ile ilgili İslâm hukukunda ve ticari hayatında yapılan bazı fikhî değerlendirmeler aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir.⁸⁷

- İmam Mâlik, hayvanın karnındaki yavrunun satılması işlemini yorumlarken, yavrunun cinsiyeti ve benzeri niteliklerinin bilinmemesi nedeniyle fiyatının takdir edilemeyeceği, ortaya çıkan farklılıkların fiyat oluşumlarında değişiklikler gösterebileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla aşırı belirsizlik ve risk içeren bir durumda yapılan sözleşmeden taraflardan birinin haksızlığa uğrayacağı ve satışta düzensizliğe neden olacağı belirtilmiştir.
- İbn Rüşd ise, gararda yaşanan belirsizliği “gabin” ifadesiyle açıklamıştır. Ona göre gararlı satışlar neticesinde taraflardan birisinin kârlı çıkması neticesinde oluşacak olan haksızlığın gabin (bedeller arasında ortaya çıkan açık nispetlilik) olarak değerlendirilebileceği, gararı yasaklamada temel amacın haksızlığı önlemek olduğu savunulmaktadır.

⁸⁶ İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/garar>, 17.06.2019

⁸⁷ Necmeddin GÜNEY, Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar, Doktora Tezi, Konya: Kabul Tarihi: 26.04.2013, s. 246

- İktisatçı Sami al-Suwailem ise, gararı iktisadi açıdan değerlendirerek; “sıfır toplamı oyun” şeklinde yorumlamıştır. Garar nedeniyle taraflardan birinin daima kaybıyla sonuçlanan sözleşmeler kumar niteliğinde sözleşmelerdir ve bu nedenle yasaklanmışlardır.

Yukarıdaki alıntılardan da görüleceği üzere garar, bir tarafın asimetrik bilgisinden kaynaklanan veya aşırı belirsizlik nedeniyle bir tarafın kazançlı çıkmasına ve diğer tarafın kaybına neden olan ve sonuçta taraflardan birinin haksızlığa uğradığı sözleşmelerdir. Türev ürünlerde yapılan sözleşmelerin de benzer şekilde ileri tarihli olması ve bazı piyasa koşullarında aşırı belirsizlik (garar) içermesi, fikhî açıdan gararın yasaklanmasıyla benzer özellikler göstermektedir.

3. 1. 3. Katılım Bankalarını Türev Ürün Kullanmaya İten Nedenler

Türev ürünlerin kullanımında üç temel amaç bulunmaktadır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde değinilen bu amaçlar kısaca; riskten korunmak, spekülasyon yapmak (fiyat tahmin etmek) ve arbitraj yapmak şeklindedir. Katılım bankaları açısından spekülasyon ve arbitraj amaçlı türev ürün işlemi gerçekleştirmek, bir önceki başlıkta açıklanan garardan kaçınma ilkesi gereği uygun görülmemektedir.

Dövizde yaşanan dalgalanmaların özellikle 2000’li yıllardan itibaren giderek artması, geleneksel bankacılıkta olduğu gibi katılım bankacılığında da en önemli risk unsurlarından birini oluşturmaktadır. Katılım bankaları açısından yapılmasına cevaz verilen türev ürünlerin temel yapılış gayesini, riskten korunmak şeklinde başlıklandırmak mümkündür.

3. 1. 3. 1. Riskten Korunmak

Türev ürünlerin günümüzde genel yapılış amacıyla bu ürünlerin keşfinde güdülen temel amaç günümüzde birbirinden farklılık göstermektedir. Türev ürünlerin, özellikle 1970’li yıllardan başlayarak yapılmaya başlanmasıdaki temel amaç riskten korunmak şeklindedir. Döviz kurlarında yaşanan hızlı değişimler, yatırımcılar açısından önemli bir risk unsuru olmuş ve türev ürün kullanımının hızla yaygınlaşması da bu riskten korunmak şeklinde gerçekleşmiştir. O tarihlerden günümüze türev ürünlerin çeşitliliğinde

yaşanan değişimler ve yüksek işlem hacimli türev ürün piyasalarının kurulması, yatırımcıları türev ürün sözleşmesi yapmaya iten temel amaçta sapmalara neden olmuştur. Bugün günümüzde türev ürün piyasalarının oyuncularının temel gayeleri riskten korunmak yerine, bu piyasalarda gelecekle ilgili fiyat tahminleri yaparak kazanç elde etmektir.

Katılım bankalarının türev ürün alım satımına ilişkin farklı değerlendirmeler ve farklı danışma kurulu kararları mevcut olsa da, temel de değişmeyen şey, bu ürünlerin katılım bankacılığı bünyesinde hangi gaye ile yapılacağı gerçeğidir. Bu nedenle katılım bankalarının türev ürünlerin bazılarını kullanabilmesinin temel gayesi riskten kaçınmak olarak belirlenmiştir. Katılım bankalarının türev ürün kullanabilmelerine icazet veren kararların özünü riskten korunma gayesi oluşturmaktadır.

3. 1. 4. Forward Sözleşmeler ve Katılım Bankacılığı

Forward sözleşme, ikinci bölümde de tanımlandığı üzere kısaca; alıcı ve satıcı arasında imzalanan, fiyatı bugünden belirlenen ve standart olmayan bir malın gelecekte belirlenen bir tarihte teslimini içeren bir anlaşmadır⁸⁸. Tanımdan da anlaşılacağı üzere forward sözleşmeler standart olmayan sözleşmelerdir. Alıcı ve satıcının kendi arasında sözleşme şartlarını, malın niteliğini, miktarını, teslim yerini, teslim tarihini ve benzeri pek çok yükümlülüğü özgürce belirledikleri sözleşmelerdir. Forward sözleşmelerin standart olmaması, bu sözleşmelerin organize piyasalarda işlem görmemesine neden olmaktadır. Forward sözleşmede taraflar, herhangi bir organize piyasa şartlarına bağlı kalmaksızın ve bir takas odası güvencesi olmaksızın sözleşmelerini gerçekleştirirler. Herhangi bir takas odası hizmetinin bulunmaması, forward sözleşmelerin karşı taraf riski taşıdığı anlamına gelmektedir. Bu durum, taraflardan birinin sözleşmede yer alan şartları yerine getirmediği durumda, diğer tarafın uğradığı zararı doğrudan tazmin edebileceği bir garantörün olmadığı anlamını taşır. Takas odası gibi bir garantörün bulunmaması durumu, forward sözleşmeleri riskli yapan bir unsurdur.

⁸⁸ CHAMBERS, a.g.e., s.42

Forward sözleşmelerin katılım bankacılığında kullanılmasıyla ilgili farklı yorumlar, farklı kararlar bulunmaktadır. Bu noktada forward sözleşmelerin İslâmî bankacılıkta kullanımına ilişkin yapılmış olan fikhî değerlendirmeleri incelemekte fayda bulunmaktadır.

3. 1. 4. 1. Forward Sözleşmelerle İlgili Fikhî Hükümler

Forward sözleşmelerin İslâmî bankacılıkta veya daha yaygın tabirle katılım bankacılığında kullanılmasına ilişkin farklı fikhî hükümler farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, sadece ülkemize faaliyette bulunan katılım bankaları arasında değil, diğer İslâm ülkelerinde de görüldüğü gibi, ülkeden ülkeye de farklı danışma kurulu kararlarının alındığı ve uygulandığı görülmektedir.

Forward işlemleri de yakından ilgilendirmesi açısından döviz ticareti işlemlerine ilişkin Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları 1 no.lu standartta, döviz ticaretinin forward sözleşmeleri de ilgilendiren fikhî değerlendirmelerinde⁸⁹;

- Döviz ticareti yapanların bedelleri, ayrılmadan karşılık teslim etmeleri gerektiği (2/1/1),
- Vadeli piyasalarda döviz alım satımının yapılmaması gerektiği (2/1/4),
- Vadeli piyasalarda döviz alım satımının kesinlikle yasak (haram) olduğu, bedellerin karşılıklı olarak vadeli bir şekilde havale edildiği işlemler ile her iki bedelin teslim edilmediği vadeli döviz alımı satım işlemi arasında herhangi bir farkın bulunmadığı (2/2),
- Herhangi bir döviz satım işlemi gerçekleşmiş ise, işlem sonrası tarafların birbirlerinde ayrılmadan önce teslim işlemlerinin tamamen gerçekleşmesinin kesinlikle gerekli olduğu (2/6/1),
- İleri bir tarihte gerçekleştirilmek üzere yapılmış olan döviz ticaretiyle ilgili olarak her iki tarafı da bağlayan vaadleşme işleminin kesinlikle yasak (haram) olduğu, döviz kurlarında yaşanması muhtemel düşüşlerden korunma amacıyla yapılmış olsa dahi hükmün

⁸⁹ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), a.g.e., s. 52 – 53 - 56

değişmeyeceği ancak tek taraflı olarak verilen bir vaadin (sözün), vaadi veren kişi bağlayıcı olması durumunda dahi caiz olduğu (2/9/1),

hükümleri yer almaktadır.

Döviz ticaretine ilişkin hükümlerden dikkat çeken yanlar, teslim işlemlerinin işlem esnasında kesinlikle yapılması gerektiği, karşılıklı vadedleşme ile döviz ticaretinin yapılmasının yasak olduğu ancak tek taraflı bir vaad ile bu işlemin yapılabileceği şeklindedir.

Forward sözleşmenin döviz ticareti şeklinde değil de, emtialar üzerinde yapılması durumunda ilişkin, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları 20 no.lu standartta yapılan fikhî değerlendirmelerden bazıları aşağıdaki gibidir⁹⁰:

- Fıkhen meşru olmayan malların (gayr-ı mütekavvim: fiili olarak elde edilmemiş veya zaruret dışında kullanılması mübâh olmayan mal) alım satımı yapılamaz.(4/2/1)
- Bedellerden herhangi birinin vadeli olmasında fıkhen herhangi bir sakınca yoktur. Selem ve alt selem standartlarında (10 numaralı standart) açıklanan hükümlere benzer şekilde emtia satımı vadeli olabilir. (3/2/4)

Forward sözleşmelerde, dayanak varlığın döviz yerine emtia olması durumunda ise, ilgili emtianın İslâmî olmayan veya dinen mübâh sayılmayan bir nitelik taşımaması gerektiği, vadeli satımında ise, çeşitli koşulları taşıması şartı ile bir sakıncanın olmadığı vurgulanmaktadır.

Forward işlemin, içinde faiz barındırmadığı ancak garar içeren bir sözleşme türü olduğu ve sözleşmede belirlenen kur ile vadede gerçekleşen kurun birbirinden farklı olacağı ve bunun bir faiz olarak nitelendirilemeyeceği, ithalatçı ve ihracatçı firmaların kur riskinden korunmak ve ticari faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla (hedging) forward sözleşmeleri yapabileceği ancak spekülasyon ve benzeri amaçlarla (riskten korunma

⁹⁰ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), a.g.e., s. 536 - 537

amacı dışında) forward sözleşme yapmanın İslâm'a göre uygun olmadığı yönünde değerlendirmeler de mevcuttur⁹¹.

Kuveyt Finans Kurumu Fetvâ Heyeti, fiyatın, miktarın, niteliğin başlangıçta belirlenerek ileri bir tarihte teslim ve tesellümün yapılması şartıyla forward sözleşmeleri yapmayı uygun bulmuştur. Kararda ayrıca, işlemi yapan tarafların karşılıklı vaadleşmek yerine, tek taraflı bir vaad ile vaadi veren tarafın vaadinden dönme imkanının olduğu bir sözleşme olması gerektiği vurgulanmaktadır. Al-Baraka Grubu Fetvâ Heyeti ise, her iki tarafı bağlayıcı bir vaadleşme ile yapılacak olan döviz ticaretinin caiz olmayacağı koşuluyla Kuveyt Finans Kurumu Fetvâ Heyeti tarafından alınan bu kararı oy çokluğu ile kabul etmiştir⁹².

3. 1. 4. 2. Forward Sözleşmelerin Katılım Bankacılığında Kullanım

Esasları

Forward sözleşmeler üzerine yapılan fikhî tahlillerden genel olarak çıkarılması gereken sonuçları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Sözleşmeye konu dayanak varlığın İslamî usullere İslâm inancına aykırı nitelikler taşıması gerektiği,
- Yapılan sözleşmelerin riskten korunma amacıyla yapılması gerektiği ve temel gayenin riskten korunmak şeklinde olması,
- Spekülasyon ve benzeri amaçlarla yapılacak forward sözleşmelerin kumar niteliği taşıyabileceği ve dînen caiz olmadığı,
- Yapılan sözleşmelerin bir sözleşme niteliği taşıması yerine bir vaadde bulunma şeklinde olmasının gerektiği,
- Tarafların karşılık vaadleşmesi yerine tek taraflı bir vaade bağlı sözleşmelerin yapılması gerektiği, vaadde bulunan tarafın bu vaadinde vazgeçmesinin mümkün olması gerektiği,

⁹¹ İshak Emin AKTEPE, Katılım Finans, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, Yayın No:9, 2017, s.139

⁹² Servet BAYINDIR, "Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fikhî Tahlili", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 12, 2005, s. 70

- Taraflarca yapılacak olan forward sözleşmede, dayanak varlığın niteliğinin, miktarının, fiyatının ve vade tarihinin açık, net ve şüpheyi mahal bırakmayacak bir şekilde başlangıçta belirlenmesi gerektiği, şeklindedir.

Katılım bankaları nezdinde yapılan forward sözleşmelerin en önemli aktörleri ithalat ihracat işleriyle uğraşan kurumsal yatırımcılardır. Bu yatırımcıların sürekli kur riskine maruz kalması, yatırımcı nezdinde forward benzeri bir türev ürünü kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Banka ile yatırımcı arasında, riskten korunmak amacıyla yapılacak bir forward sözleşme, yatırımcıları kur riskine karşı korumakta ve yapılan ticareti daha güvenli hale getirmektedir.

Katılım bankaları bünyesinde yapılan bir forward işlemi ana hatlarıyla aşağıdaki gibi bir örnekle açıklayabiliriz⁹³ :

- 1.000.000 TL. maliyeti olan bir malı, XYZ firması, ödemesi 6 ay sonra olacak şekilde 200.000 USD karşılığında ihraç edecektir.
- 6 ay sonrası için belirlenen forward kurunun 5,20 TL. olduğunu varsayalım.

Forward Kur: 5,20 TL. $\times$ 200.000 USD = 1.040.000 TL.

- XYZ firması, bir katılım bankasına giderek, 6 ay sonraki alacağı olan 200.000 USD karşılığında, 5,20 TL. forward kuru üzerinden forward sözleşme yapması durumunda; altı ay sonraki alacağını 1.040.000 TL.'de sabitlemiş olur.
- XYZ firması, yapmış olduğu bu forward işlem karşılığında, dövizde yaşanacak dalgalanmalara karşı kendisini koruma altına olmuş olur. Ayrıca vade sonunda alacağı parayı 6 ay öncesinde netleştirerek nakit akışını da bu sayede dengelemiş olur.

Geleneksel bankaların yapmış oldukları forward sözleşmelerde taraflar karşılık yükümlülük altına girerler. Katılım bankalarının yapmış olduğu forward sözleşmenin,

⁹³ Kenan DEDE, Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları – Yayın No: 5, 2017, s.114

geleneksel bankaların yapmış olduğu forward sözleşmelerden temel farkı ise, bunun bir sözleşme olarak değil, tek taraflı bir vaad olarak gerçekleşmedir. Yukarıdaki örnekten de görüldüğü üzere katılım bankaları müşterileriyle yapmış oldukları forward sözleşmeleri riskten korunma esasına uygun şekilde yaparlar. Bu sözleşmenin müşteri ile katılım bankası arasında yapılmasının temel amacı kâr elde etmek değil, kurda yaşanacak dalgalanmalara karşı yatırımcının riskten korunması şeklindedir.

Katılım bankasıyla müşteri arasında yapılan tek taraflı vaad sözleşmesinde, vaadde bulunacak tarafın kim olacağı hususu önemli bir konudur. Vaadde bulunan tarafın vaadinden vazgeçme özgürlüğünün bulunması, bu durumun istismara açık bir yapıya da dönüştürebilmesi ihtimalini akıllara getirmektedir. Forward sözleşmede, vaadde bulunan tarafın genellikle baskın taraf (dominant) olması gerektiği, katılım bankasıyla müşteri arasında yapılan bir forward sözleşmede vaadde bulunan tarafın katılım bankası olması gerektiği, katılım bankasıyla bir devlet kurumu veya katılım bankasından daha üst bir kurum arasında yapılan bir forward sözleşmede ise vaadde bulunan tarafın devlet kurumu veya katılım bankasından daha üst bir kurumun olması gerektiği düşünülmektedir⁹⁴.

3. 1. 5. Futures Sözleşmeler ve Katılım Bankacılığı

Futures sözleşmeler, ikinci bölüm tanımladığı şekliyle; ileri bir tarihte, önceden belirlenen fiyat, miktar ve nitelikte ekonomik veya finansal bir göstergesi, kıymetli madeni, dövizli veya sermaye piyasası aracını alma veya satma yükümlülüğü getiren sözleşmedir⁹⁵.

Futures sözleşmeler, standart nitelikli sözleşmelerdir. Sözleşmeye konu dayanak varlık, standart nitelikler taşıyan bir varlıktır. Futures sözleşmelerin spot piyasalar yerine organize piyasalarda işlem görmesi ve alınıp satılabilmesi, sözleşmeye konu dayanak varlığın da, fiyat, vade, miktar, nitelik gibi özelliklerinin standart olması anlamına gelmektedir. Futures sözleşmelerin organize piyasalarda yapılması, denetim ve gözetim işlemlerinin piyasa sorumluluğunda olduğu anlamına gelmektedir. Futures sözleşmede taraflar birbirlerine karşı değil, ilgili organize piyasa bünyesinde yer alan takas kurumuna

⁹⁴ DEDE, a.g.e., s.114

⁹⁵ Türkiye Sermaye Piyasası Kurumu Aracı Kuruluşlar Birliği, a.g.e.,s.23

karşı sorumludurlar. İşlemlerin takas kurumu garantörlüğünde gerçekleştiriliyor olması nedeniyle, futures sözleşmelerde karşı taraf riski bulunmamaktadır.

3.1.5.1. Futures Sözleşmelerle İlgili Fıkî Hükümler

Futures sözleşmelerin tamamen standart sözleşmeler olması, alınıp satılabilmesi ve sözleşme sonunda herhangi bir fiziksel teslimata gerek kalmadan ters işlemle sözleşmeden çıkılması, katılım bankacılığı açısından fazlasıyla tartışılan konulardır. Futures sözleşmeler, forward sözleşmelerin tamamen standardize edilmiş halidir. Bu nedenle futures sözleşmelerle ilgili fıkî değerlendirmelere geçmeden önce her iki türev ürün arasındaki farklara değinmekte fayda olacaktır.

Futures sözleşmeler ile forward sözleşmelerin arasındaki temel farkları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz⁹⁶:

- Futures sözleşmeler organize piyasalarda işlem görürler. Forward sözleşmeler ise tezgah üstü piyasalarda işlem görürler.
- Futures sözleşmelerde, sözleşmeler standarttır. Forward sözleşmelerde ise, sözleşmeler tarafların ihtiyaçlarına göre düzenlenirler.
- Futures sözleşmelerin alınıp satılabildiği ikincil piyasalar vardır. Forward sözleşmeler tamamen tarafların ihtiyaçları doğrultusunda düzenlendiği için ikincil piyasaları yoktur.
- Futures sözleşmelerde takad odası vardır ve yapılan sözleşmeler bu takas odası güvencesi altındadır. Forward sözleşmelerde ise takas odası benzeri bir kurum yoktur.
- Futures sözleşmelerde başlangıç teminatı, sürdürme teminatı gibi teminat sistemleri vardır. Forward sözleşmelerde ise herhangi bir teminat sistemi bulunmamaktadır.
- Futures sözleşmelerde maksimum fiyat değişikliği sınırı bulunmaktadır. Forward sözleşmelerde ise maksimum fiyat değişikliği sınırı bulunmamaktadır.

⁹⁶ SAKARYA – AKKUŞ, a.g.e., s.283

- Futures sözleşmelerde minimum fiyat aralığı uygulaması vardır. Forward sözleşmelerde ise minimum fiyat aralığı uygulaması bulunmamaktadır.
- Futures sözleşmelerde günlük hesaplama yapılarak hesaplama sonucu müşteri hesabına yansıtılır. Forward sözleşmelerde ise böyle bir günlük hesaplama sistemi bulunmamaktadır.
- Futures sözleşmelerde, sözleşme vade sonu beklenmeden ters işlemler kapatılabilir. Forward sözleşmelerde ise sözleşmeler, vade sonunda fiziki teslimat sonucunda kapatılmaktadır.
- Futures sözleşmelerde fiyatlar, piyasadaki arz ve talebe göre oluşmaktadır. Forward sözleşmelerde ise fiyatlar taraflar arasında pazarlık sonucu belirlenmektedir.

Forward sözleşmelerin katılım bankacılığında yapılması yönünde cevaz verilmesini sağlayan pek çok özelliğin futures sözleşmelerde bulunmadığı görülmektedir. Fiziki teslimatın olmaması, bir vaad yerine standart nitelikli bir sözleşme olması, alınıp satılabilmesinin spekülasyon amaçlı kullanıma uygun olması gibi pek çok neden, futures sözleşmeleri katılım bankacılığı açısından oldukça tartışmalı hale getirmektedir.

Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları 20 no.lu standartta, futures sözleşmeler ilgili yapılan fıkhi değerlendirme; futures işlemlerin caiz olmadığı, işlemlerin ilk yapıcısı olmakla ikincil piyasalarda alım satımına katılmanın hükmü değiştirmeyeceği vurgulanmıştır(5/1/2)⁹⁷.

Futures sözleşmelerde fiziki teslimat yerine sözleşmelerin ters işlemle kapatılması ve bu durumun gerçek bir alım satım faaliyetini yansıtmadığı düşüncesi, sözleşmelerde belirlenen bedellerin her ikisinin de vadeli olması ve bu nedenle işlemlerin spekülasyon amaçlı kullanıma müsait olması, alınıp satılan standart sözleşmelerdeki dayanak varlıkların bazılarının faiz oranı, bono, tahvil, endeks gibi İslâm hukuku açısından alınıp satılmasının uygun olmayan mallardan oluşması gibi nedenlerle futures

⁹⁷ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), a.g.e., s.540

sözleşmelerin katılım bankacılığında yapılması veya işlem görmesi dînen uygun görülmemektedir⁹⁸

3.1.6. Swaplar ve Katılım Bankacılığı

Swap, kelime olarak takas etmek, değiştirmek anlamlarına gelmektedir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde tarifiyle kısaca swap; iki tarafın belli dönemlerde gerçekleşecek olan nakit akışlarını, belirli koşullar çerçevesinden el değiştirmesi işlemi sonucunda oluşan türev üründür⁹⁹.

Swap işlemlerinde taraflar, karşılıklı olarak yükümlülüklerini değiştirmektedir. Para swapı, faiz oranı swapı ve mal swapı gibi swap çeşitleri bulunmaktadır. Swap işleminin sonucunda bu türev ürünü kullanan her iki tarafında da menfaatine oluşacak bir durum hedeflenmektedir. Swap sözleşme yapan kullanıcıların her ikisinin de bu işlemten kazançlı çıkması hedefiyle bir swap sözleşmesi kurulmaktadır. Swaplar, tıpkı forward sözleşmelerde olduğu gibi, standart olmayan sözleşmelerdir. Taraflar arasında şartların karşılıklı belirlendiği sözleşmeler olması nedeniyle swap sözleşmeler organize piyasalarda işlem görmezler.

Swap işlemler de, tıpkı diğer türev ürünlerde olduğu gibi 1970’li yıllardan itibaren döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalardan korunmak amacıyla yapılmaya başlanmıştır. Giderek daha da çeşitlendirilen swaplar, günümüzde gerek katılım bankacılığı ve gerek geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten bankalar olsun, en çok tercih edilen türev üründür.

Katılım bankalarınca, forward sözleşmelerle birlikte yapılmasına genel olarak uygun bulunan bir diğer türev ürün de swaplardır. Swap türev ürünlerin standart sözleşme niteliğinde olmaması ve tarafların menfaatlerine olacak şekilde dizayn edilebilmesi, katılım bankalarının bu türev ürünü kullanabilmesinde ve katılım bankacılığına uyarlanabilmesinde kolaylıklar sağlamaktadır. İslâm hukukuna uygun olacak şekilde çeşitli düzenlemelere tabi tutulabilmesi, istenen ölçülerde ve amaca uygun şekilde

⁹⁸ AKTEPE, Katılım Finans, s. 140

⁹⁹ Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kurulu, <https://www.spl.com.tr>, Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi Çalışma Notları, 31 Aralık 2018, s. 9

yapılabilmesi açısından swaplar, forward sözleşmelerdeki hükümlere benzer şekilde yapılmasına genel olarak icazet verilen bir türev üründür.

3.1.6.1. Swaplarla İlgili Fıkḥî Hükümler

Swaplar sözleşme türlerinden para swapının katılım bankacılığında yapılması (belirli ölçüler çerçevesine) genel olarak uygun bulunan bir türev üründür. Swap türlerinden faiz swapı, faize dayalı bir türev ürün olması nedeniyle katılım bankaları tarafından yapılması uygun bulunmamaktadır. Bir diğer swap türü olan para swapları, katılım bankaları tarafından tercih edilen bir türev üründür.

Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları 20 no.lu standartta, swap sözleşmelerin, emtia piyasalarında uygulanan şekliyle yapılmasının fıkḥen caiz olmadığı belirtilmektedir (5/3/2). Ayrıca 20 no.lu standardın ekinde yer alan fıkḥî hükümlerin dayanaklarında swap sözleşmelerle ilgili olarak, bu sözleşmelerde fiili mübadelenin olmadığı, mutlaka faiz alınması, ine satışı yapılması veya her iki bedelin de vadeli olması durumları söz konusu olduğundan swap sözleşme yapmanın caiz olmadığı vurgulanmaktadır¹⁰⁰.

Bankalar açısından bir para swapı sözleşmesinin gerçekleşmesi süreci, şu üç adımdan oluşmaktadır¹⁰¹:

- Birinci aşamada, para swapı sözleşmesini yapan taraflar sözleşmenin yapıldığı anda üzerinde anlaşılan kur üzerinden farklı döviz cinsindeki anaparalarını değiştirirler.
- İkinci aşamada ise, swap vadesi boyunca değişimini yaptıkları anaparlardan elde ettikleri faiz gelirlerini karşılıklı değiştirirler.
- Son olarak taraflar vade sonunda, başlangıçta değişimini yaptıkları anaparalarını tekrar birbirlerine iade ederler.

¹⁰⁰ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), a.g.e., s.546

¹⁰¹ AKTEPE, Katılım Finans, s.141

Swap işlemlerinin ikinci adımında yer alan faizin para swaplarında yer almaması ve tıpkı forward sözleşmelerde olduğu gibi spekülasyon amaçla işlem yapılmaması ve swap işlem yapmadaki temel amacın riskten korunmak olması koşuluyla katılım bankalarının para swapı işlemini yapmalarına izin verilebilir¹⁰².

3.1.6.2. Swapların Katılım Bankacılığında Kullanım Esasları

Swap sözleşmeler, tıpkı diğer türev ürünler gibi üzerinde çok fazla tartışmanın yapıldığı ve uygulamada farklı türde kararların alındığı, farklı hükümlerin verildiği sözleşmelerdir. Spekülasyon amacı taşımayan ve içerisinde faiz alışverişinin olmadığı bir para swapı türünün katılım bankalarınca yapılabileceği bir önceki başlıkta belirtilmiştir. Bu kapsamda, katılım bankaları, tam swap ve yarım swap şeklinde ve genellikle kendi aralarında yoğun bir şekilde swap sözleşmesi yapmakta ve bu şekilde likidite yönetimine katkı sunmaktadırlar¹⁰³.

Katılım bankaları hazine departmanları tarafından gerçekleştirilen swap türev ürünü aşağıdaki örnekle açıklamakta fayda görülmektedir¹⁰⁴ :

- Miktarın 1.000.000 EURO olduğunu; vadenin 1 ay olduğunu, spot kurun 5 TL., vadeli (forward) kurun ise 5,25 TL olduğunu varsayalım.
- A bankası B Bankasına, 1.000.000 EURO karşılığında, 5 TL. olan spot kur üzerinden 5.000.000 TL.'yi verir.
- A bankası, 5.000.000 TL. karşılığında almış olduğu 1.000.000 EURO tutarı B bankasında kendi adına açmış olduğu hesapta bloke tutar.
- A bankası ile B bankası, sözleşmenin yapıldı anda, vadeli kur üzerinde anlaşmaya varırlar (5,25 TL.)
- Vade günü geldiğinde B bankası, A bankasına ait hesaptaki 1.000.000 EURO'luk tutarı anlaşmanın yapıldığı 5,25 TL.'lik kurdan TL'ye çevirerek A bankasına 5.250.000 TL geri gönderir. A bankasının bu işlem özelinde 250.000 TL'lik bir kârının olduğu görülmektedir.

¹⁰² AKTEPE, Katılım Finans, s.141

¹⁰³ DEDE, a.g.e., s.36

¹⁰⁴ DEDE, a.g.e., s.37

Para swapı işlemlerinde dövizlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi tam swap, her iki dövizin de tek bir tarafta kalacak şekilde değiştirilmesi işlemine ise yarım swap adı verilmektedir¹⁰⁵.

3.1.7. Opsiyonlar ve Katılım Bankacılığı

Opsiyonlar, bu çalışmanın ikinci bölümünde tanımlandığı üzere kısaca; sözleşmeye konu dayanak varlığın, önceden belirlenen bir fiyatla ve belirli bir vade sonunda alım veya satım hakkı veren sözleşmelerdir¹⁰⁶.

Opsiyonları diğer türev ürünlerden ayıran en önemli özellik, opsiyon sözleşmesiyle bir hakkın kullanılıp kullanılmama durumu satın alınmaktadır. Opsiyonu satın alan taraf, opsiyonun türüne göre vade günü geldiğinde veya vade gününden önce opsiyona konu dayanak varlığı sözleşmede yer alan tutar üzerinde alma veya satma hakkını satın almış olur.

Opsiyon sözleşmeleri de tıpkı futures sözleşmeleri gibi organize piyasalarda işlem görmektedir. Bu durum, opsiyon sözleşmelerinin alım satımına konu olması nedeniyle katılım bankacılığı açısından uygun görülen özellik değildir. Opsiyon sözleşmelerinin alınıp satılabilmesi, yapılan sözleşmelerin spekülasyon amaçlı yapılması ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca bu durum, fiziksel teslimatın olması ihtimalini de zayıflatmaktadır. Türev ürünlerde, vade sonunda fiziksel teslimatı gerçekleştirilmesi durumu, katılım bankacılığı açısından önemli bir husustur.

Opsiyon sözleşmelerinde, opsiyonu satın alan kişinin, almış olduğu bu opsiyon neticesinde uğrayacağı maksimum zarar, opsiyona ödediği prim kadardır. Opsiyonu satın alan kişinin opsiyondan elde edeceği kâr ise, teorik olarak sınırsızdır. Dayanak varlığın fiyatının izlediği seyir, opsiyondan elde edilecek getiride temel belirleyicidir. Opsiyon sözleşmesini satan tarafın, satmış olduğu bu opsiyondan elde edeceği maksimum kâr, opsiyona ödenen prim kadardır. Ancak, opsiyonu satan kişinin satmış olduğu opsiyon sözleşmesi neticesinde uğrayacağı zarar, teorik olarak sınırsızdır.

¹⁰⁵ DEDE, a.g.e., s.37

¹⁰⁶ Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kurulu, <https://www.spl.com.tr>, a.g.e., s.36

Opsiyonların, diğer türev ürünlere göre çok daha karmaşık olması, çok farklı türde opsiyon sözleşmelerinin yapılması, katılım bankacılığı açısından da bu türev ürünü oldukça karmaşık hale getirmektedir.

3.1.7.1. Opsiyonlarla İlgili Fıkî Hükümler

Opsiyon sözleşmeleri, taşınmış olduğu bazı temel özellikleri nedeniyle katılım bankacılığı açısından genel olarak yapılması uygun bulunmayan türev ürünlerdir. Opsiyona ilişkin en temel özelliklerden birisi olan opsiyon primi, farklı fetvâ kurumlarının, İslâmî bankacılık açısından caiz bulmadıkları bir özelliktir.

Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları 20 no.lu standartta, opsiyon sözleşmelerini yapmanın caiz olmadığı, bu sözleşmeleri birincil veya ikincil piyasalarda alıp satmanın hükmü değiştirmeyeceği şeklinde bir fıkî değerlendirilmede bulunulmuştur(5/2/2). Ancak, aynı standartta, opsiyon sözleşmelerine alternatif olması açısından meşru görülen bazı uygulamalar zikredilmiştir. Bu uygulamalar (5/2/3)¹⁰⁷;

- Müşteri, belirli bir süre boyunca akdi feshetme hakkına sahip olduğu ve karşılığında bir miktar kaporayı satıcıya verdiği ve fıkhen yapılmasında sakınca görülmeyen bir akti satıcı ile yapar. Müşterinin, kendisine sözleşmeyle tanınan fesih hakkını kullanması durumunda, satıcı kendisine müşteri tarafından verilen kaporanın sahibi olur. Ancak, müşterinin satıcıya ödemiş olduğu kaparo karşılığında elde etmiş olduğu hakkı başkasına devretmesi veya satması meşru olmaz.
- Emtia üzerine akit yapılarak taraflardan birine veya ikisine sözleşmeyi feshetme hakkı tanınabilir. Bu hakkın ikincil piyasada satılması ise meşru değildir.
- Varlık sahibi satım vaadinde veya alıcı alım vaadinde bulunabilir. Ancak, bu vadeler tek taraflı olarak bağlayıcı olabilir, karşılığında

¹⁰⁷ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), a.g.e., s.540

herhangi bir bedel alınması uygun değildir. Ayrıca bu vaadin ikincil piyasada satılması meşru değildir.

Opsiyon sözleşmelerinden elde edilen prim, fikhî açıdan üzerinde fazlaca durulmasına ve genellikle opsiyon sözleşmelerinin İslâmî bankacılık açısından uygun görülmemesine neden olmaktadır. Bu kapsamda bir önceki paragrafta alıntılanan maddelerde, opsiyon primi için kapora şeklinde bir alternatif yöntem sunulmaktadır. Kaporanın, opsiyonun primine benzerliği üzerinde de duran İslâmî görüşler bulunmaktadır. Ancak, opsiyon sözleşmesiyle elde edilen prim her durumda opsiyonun satıcısının mülkiyetine geçerken, kaparo şeklinde alınan ön ödemenin, sözleşmenin toplam tutarından düşülmesi şeklinde gerçekleşmesi nedeniyle birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir¹⁰⁸.

Opsiyonlardan elde edilen primlerin kaparo ile elde edilen kazançtan farklı olması durumu ve opsiyon sözleşmelerinin yapılmasında fikhîen görülen sakıncalar aşağıdaki maddelerde özetlenebilir¹⁰⁹ :

- Maddi olmayan bir hakkın satın alınması şeklinde gerçekleştirilen bir opsiyon sözleşmesinde, hem alıcıya hem de satıcıya bir ödeme hakkı verilmektedir. Kapora ise, yalnızca alıcıya verilmektedir.
- Opsiyon sözleşmelerle tarafların asıl amacının bir tür riskten korunma olmadığı, ağırlıklı olarak fiyat farklılıklarını keşfetme (spekülasyon) yönünde olduğu görülmektedir.
- Opsiyonda yer alan dayanak varlığın çok geniş bir yelpazeden oluştuğu ve içerisinde hisse senedi endeksleri gibi İslâmî olmayan finansal varlıkların bulunduğu görülmektedir.
- Dayanak varlığı döviz olan opsiyonların, sadece spot piyasada yapılmasının uygun görüldüğü ve vadeli piyasalarda yapılmasının uygun görülmediği bilinmektedir.

¹⁰⁸ BAYINDIR , a.g.e., s.66

¹⁰⁹ SAKARYA – AKKUŞ, a.g.e., s.287

3. 2. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE YER ALAN KATILIM BANKALARININ YILLARA GÖRE TÜREV ÜRÜN KULLANIMI

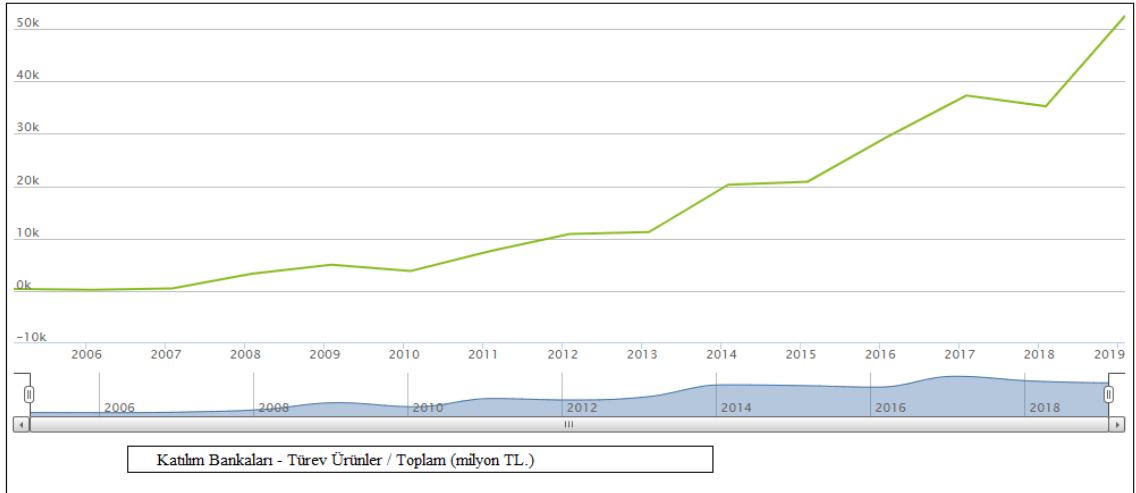
Türev ürün kullanımında Dünyada yaşanan değişimlere Türkiye'deki yatırımcıların dahil olması biraz gecikmeli olmuştur. 1970'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanan ve giderek çok çeşitli türlerde ve yüksek miktartlı tutarlarda yapılan türev ürünlerin, ilk zamanlarda özellikle gelişmiş ülkelerde derinlik kazandığı ve bu piyasalarda önemli bir yatırım aracı olmaya başladığı görülmektedir. Türkiye'de 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler, 2001 sonrasında piyasalara ilişkin çeşitli denetimleri da beraberinde getirmiştir. Bu durumu, tıpkı diğer sermaye piyasası araçlarında olduğu gibi türev ürünlerin ülke ekonomisiyle geç tanışmasına neden olmuştur.

Çalışmanın bu başlığında, Ocak-2005 ile Ocak-2019 yılları arasında, katılım bankalarının türev ürün kullanmadaki yıllar itibariyle gelişimleri, rakamlar ve grafikler yardımıyla irdelenmeye çalışılacaktır. Ocak 2019 tarihi itibariyle Türkiye'de ikisi kamu sermayeli, üçü özel sermayeli olmak üzere toplamda beş adet katılım bankası faaliyetini sürdürmektedir. Türkiye'de faaliyetini sürdüren katılım bankaların, hizmet aldıkları danışma kurullarının vermiş olduğu fikhî hükümler doğrultusunda türev ürünlerden forward ve swapı tercih ettikleri görülmektedir. Diğer türev ürünlerden futures ve opsiyon sözleşmelerin ise, fıkhen uygun bulunmadığına ve forward ile swap işlemlerin ise belirlenen amaçlar doğrultusunda ve yine belirlenen kriterler çerçevesinde yapılmasının uygun bulunduğuna ilişkin fikhî hükümlere önceki başlıklarda değinilmiştir.

Türkiye'de faaliyette bulunan bankaların, yıllar itibariyle türev ürün kullanmadaki gelişimine bu çalışmanın ikinci bölümünün sonlarında yer verilmiştir. Türkiye'de faaliyette bulunan katılım bankalarının türev ürün kullanımının diğer geleneksel bankaların türev ürün kullanım miktarının ve toplam hacminin hayli gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu durumun pek çok nedeninin olmasıyla birlikte en önemli nedenlerinden birisinin türev ürünlerin yapısı gereği İslâmî hükümlere ve katılım bankacılığı uygulamalarına adaptasyonunda yaşanan güçlüklerin olduğu görülmektedir. Genel yaklaşım olarak, dört ana türev üründen şüana kadar sadece ikisinin yapılmasına icazet verildiği ve bu türev ürünlerin de belirli sınırlandırmalar çerçevesinde yapılmasının

uygun olacağı görüşü, katılım bankacılığı alanında türev ürünlerin rağbet görmemesinin önemli nedenlerindendir.

Türk Bankacılık Sektörünün toplam türev ürün kullanım hacminin Ocak 2019 tarihi itibarıyla 3 milyar Türk Lirası civarında olduğu, bu tutarın 800 milyon Türk Lirasının TL. türünde yapılan türev ürünlerden, geri kalan tutarın ise yabancı para türünde yapılan türev ürünlerden oluştuğu görülmektedir¹¹⁰. Aynı tarihte katılım bankaları tarafından tercih edilen türev ürünlerin toplam tutarının ise 53 milyon TL. civarında olduğu görülmektedir¹¹¹. Aşağıdaki grafikten de görüleceği gibi, Ocak 2015 tarihi itibarıyla neredeyse sıfır noktasında bulunan türev ürün kullanımının, geleneksel bankalarda görülen artış hızı kadar olmasa da belli ölçülerde artış gösterdiği görülmektedir.

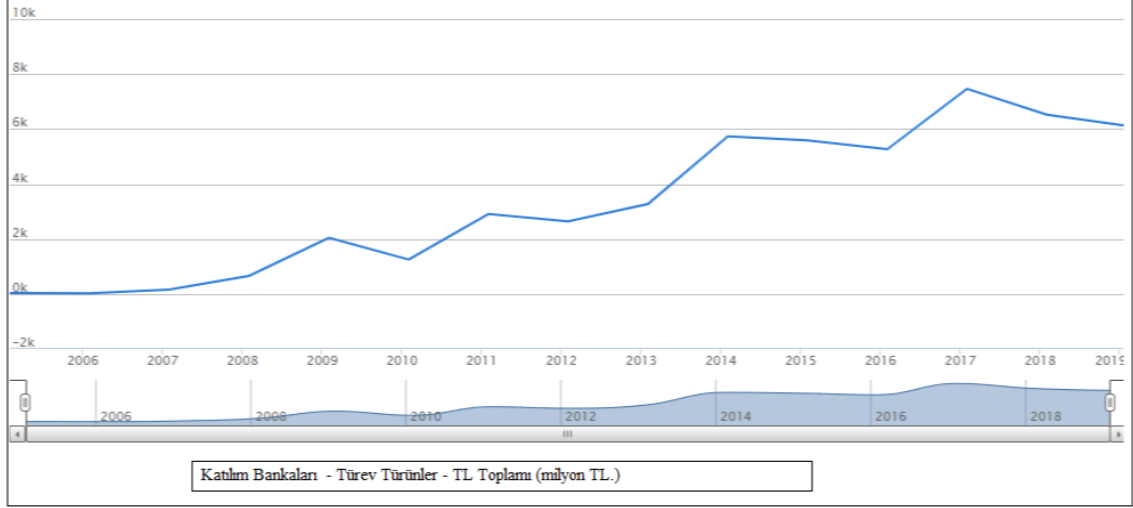
Grafik 5: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Ürün Alım – Satım Toplam Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

Katılım bankaları tarafından kullanılan türev ürünlerin yerli ve yabancı para türünde dağılımına bakıldığında ise, yabancı para türev ürünlerin daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Ocak 2019 tarihi itibarıyla katılım bankaları tarafından kullanılan

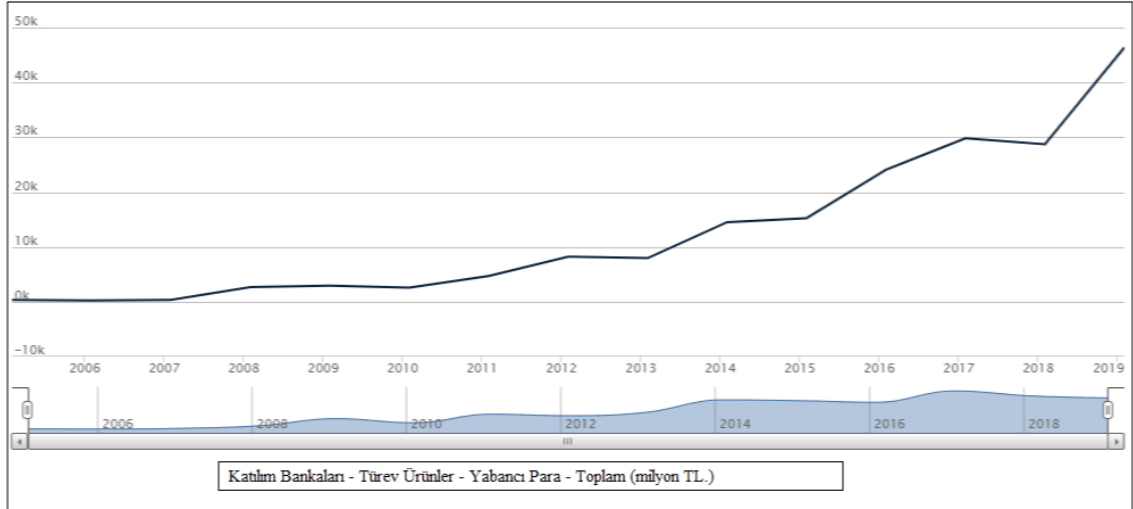
¹¹⁰ Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

¹¹¹ Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

türev ürünlerin 6 milyon TL. civarındaki tutarın Türk Parası tütünde, 46 milyon TL'lik tutarın ise yabancı para türünde yapılan türev ürünlerden oluştuğu görülmektedir¹¹².

Grafik 6: Yıllara Göre Katılım Bankalarının TL. Türünde Türev Ürün Alım – Satım Toplam Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

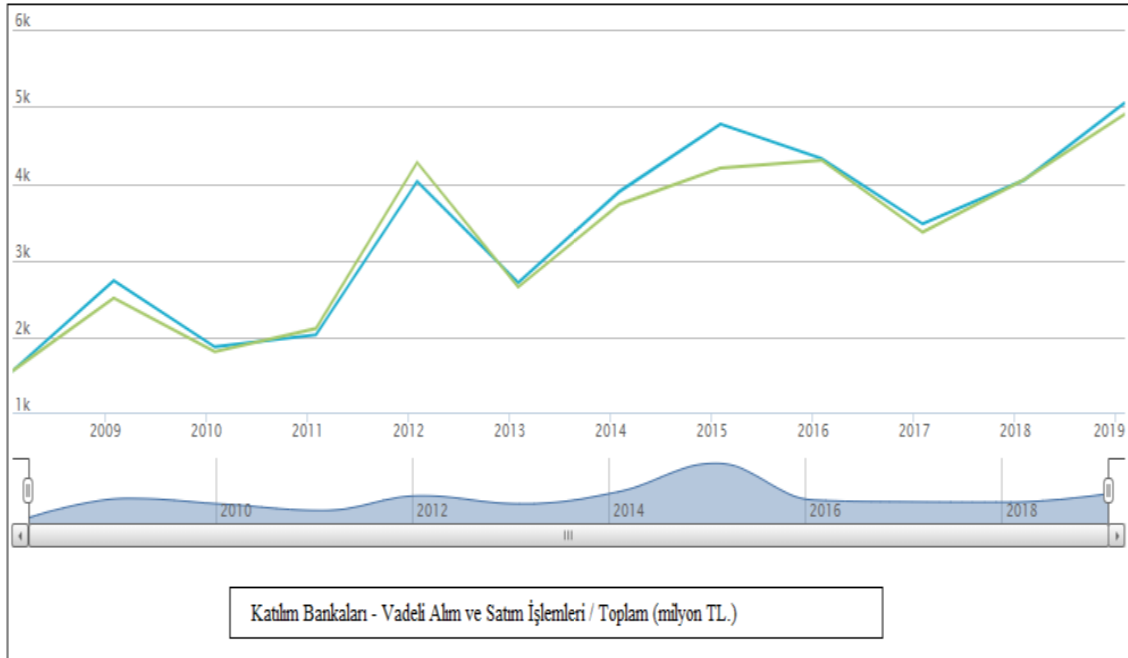
Grafik 7: Yıllara Göre Katılım Bankalarının YP Türünde Türev Ürün Alım – Satım Toplam Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

Grafik 6. ve Grafik 7.'de görüldüğü gibi, katılım bankalarının hem Türk Lirası hem de yabancı para bazında yapmış oldukları türev ürünlerin 2005 yılından itibaren artış sergilediği görülmektedir. Özellikle son üç dört yılda Türk Lirası türev ürün kullanımında görülen gerilemede, Türk Lirası'nda yaşanan değer kayıplarının etkili olduğu

¹¹² Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

söylenebilir. Aynı şekilde, yabancı para türev ürün kullanımında son yıllarda yaşanan hızlı artışın nedeninin ise, döviz kurlarında gerçekleşen yukarı yönlü dalgalanmaların etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının türev ürün tercihlerinin forward ve swap sözleşmelerle sınırlı olduğu, önceki paragraflarda belirtilmiştir. Forward ve swap tercihlerinden ise, swap sözleşmelerin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Forward sözleşmelerin toplam hacminin 10 milyon TL’nin biraz altında olduğu, forward alım sözleşmelerinin 5 milyon TL civarında olduğu ve forward satım sözleşmelerinin ise 5 milyon TL’nin biraz altında olduğu görülmektedir¹¹³.

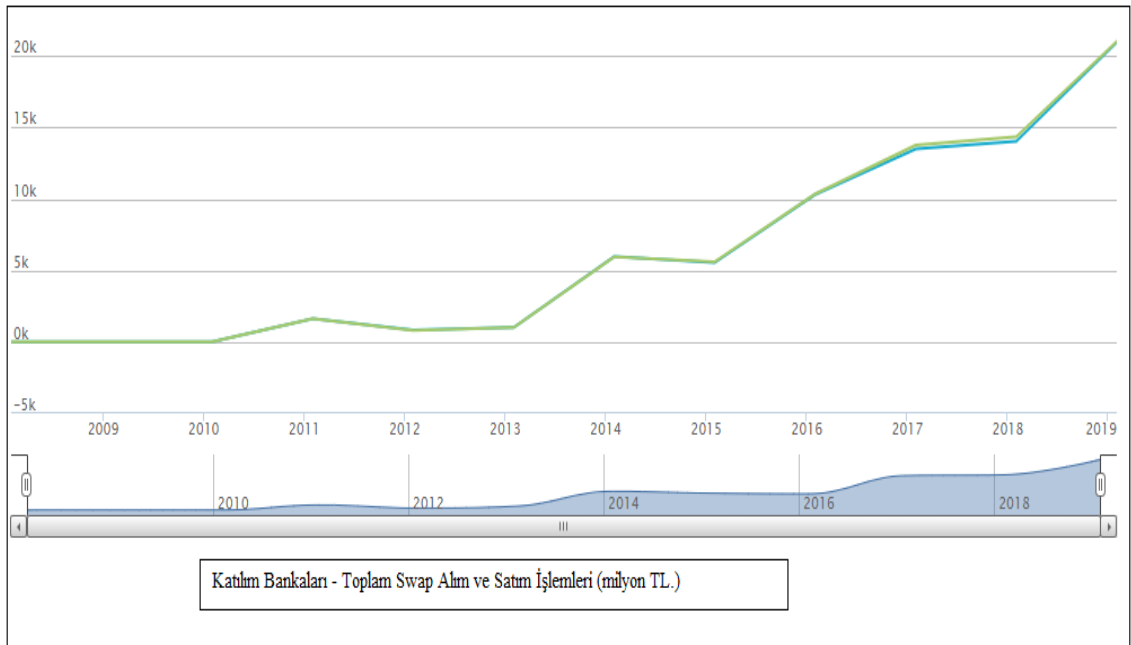
Grafik 8: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Toplam Vadeli İşlem (Forward) Türev Ürün Alım – Satım Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

Grafik 8.’den de görüleceği gibi, katılım bankaları forward işlemleri yaparken, alım ve satım işlemlerini genellikle aynı seviyelerde tutarak açık pozisyonda kalmamaya özen göstermiştir. Grafikte dikkati çeken bir diğer nokta ise, Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının forward sözleşmeleri yapmaya 2007 yılının sonu itibariyle başlamış olmalarıdır.

¹¹³ Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

Katılım bankalarının türev ürün tercihlerinin swap sözleşmelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Forward ve swap olmak üzere, yapılan bu iki türev üründen swap sözleşmelerin toplamda %80’lik bir kesimi oluşturduğu görülmektedir. Katılım bankalarının, özellikle hazine yönetimi süreçlerinde likidite yönetimini daha verimli kullanabilmek adına swap sözleşmeleri tercih ettiği gözlenmektedir¹¹⁴.

Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının Ocak 2019 tarihi itibarıyla yapmış oldukları toplam swap işlem tutarı 42 milyon TL. civarındadır. Bu tutarın 21 milyon TL.’si swap satım işlemlerinden oluşmaktadır. Swap alım işlemlerinin tutarı ise 21 milyon TL’nin biraz altında bir tutarda gerçekleşmiştir¹¹⁵.

Grafik 9: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Toplam Swap Alım – Swap Satım İşlemi Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

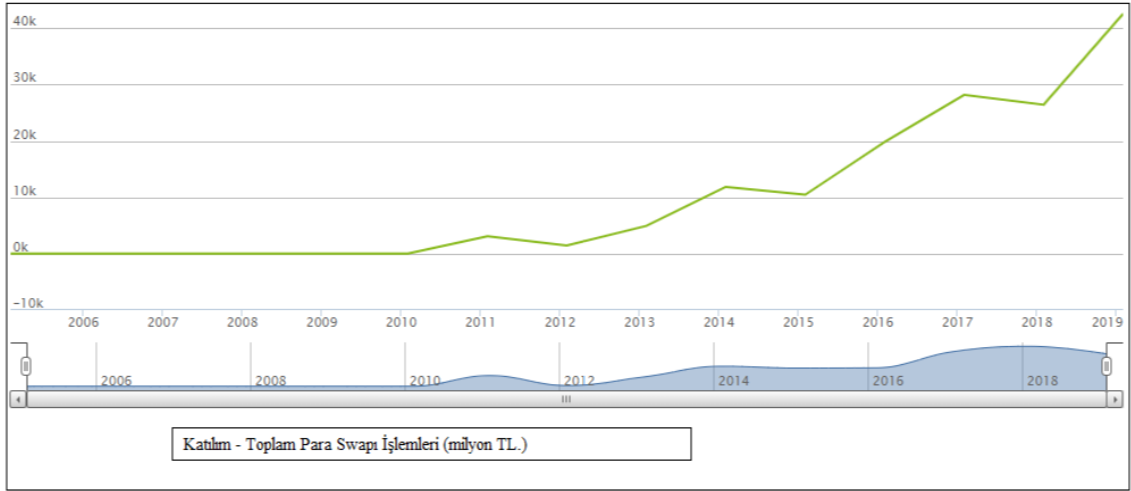
Grafik 9.’da, katılım bankalarının 2005 ve 2019 yılları arasında yapılan swap alım ve swap satım işlemlerinin gelişimi görülmektedir. Grafikte alım ve satım olmak üzere iki ayrı bant bulunmasına rağmen bankaların hem alım işleminde hem de satım işleminde açık pozisyonu taşımadıkları ve bu nedenle alım ve satım işlemlerinin yıllara göre aynı seviyede seyrettiği görülmektedir. Grafiğin göstermiş olduğu bir diğer husus

¹¹⁴ DEDE, a.g.e., s.36

¹¹⁵ Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

da, katılım bankalarının swap sözleşmeleri yapmaya, forward sözleşmelerden daha geç başlamış oldukları gerçeğidir. Forward sözleşmeleri 2008 yılından itibaren yapmaya başlayan katılım bankaları, swap sözleşmeleri ise 2011 yılından itibaren yapmaya başlamışlardır.

Katılım bankalarının yapmış olduğu swap işlemlerin tamamı, para swapı işlemlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde, para swapı ve faiz oranı swapı olmak üzere iki tür swap işlem çeşidinden bahsedilmiştir. Katılım bankaları, faaliyet konuları gereği faiz oranı swapı yapamamaktadırlar. Katılım bankalarınca yapılan iki türev üründen swaplar, yapılan türev ürünlerin toplamının büyük bir bölümünü oluşturuyorken, yapılmış olan swap işlemlerinin tamamını da para swapı işlemleri oluşturmaktadır. Ocak 2019 tarihi itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının yapmış olduğu toplam para swapı işleminin tutarı 42 milyon TL.’nin üzerinde görünmektedir¹¹⁶.

Grafik 10: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Toplam Para Swapı İşlemi Büyüklükleri (Kaynak: BDDK)

¹¹⁶ Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

SONUÇ

Deregölasyon sürecinin başladığı 1970’li yıllarla birlikte, Dünya finans alanında, bankacılık alanında ve genel olarak iktisadî hayatın bütününde büyük değışiklikler yaşanmıştır. Altına dayalı Bretton Woods sisteminin yıkılışıyla birlikte, döviz kurları serbest piyasada arz ve talebe göre belirlenmiş ve bu durum, finansal piyasaların yatırımcılar açısından giderek daha da riskli mecralar olmasına neden olmuştur. Ülke ekonomilerinin birbirine giderek daha da entegre olması, risk tehditlerinin ve ekonomik krizlerin global boyutta yaşanmasına neden olmuştur. Teknolojinin hızla değışmesinin ve gelişmesinin sağladığı en önemli avantajlardan birisi de, iletişim olanaklarının sürekli gelişmesi olmuştur. Bu gelişme, ülke ekonomilerinin entegrasyonunu hızlandırmış ve ekonomilerin birbirine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Dünyanın herhangi bir noktasında açıklanan bir ekonomik veri, bir devlet görevlisinin veya bir ekonomistin yapmış olduğu bir ekonomik değerlendirme veya yaşanan herhangi bir doğal âfet, küresel ekonomide yer alan diğer tüm ülkeleri etkileyecek olaylar haline dönüşmüştür.

Küresel ekonomide yaşanan bu değışimler, risk algısını giderek daha da güçlendirmiştir. Döviz piyasalarında yaşanan anlık değışimler, yatırımcıların zaman zaman büyük kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Bu durum, riskten korunmayı zorunlu hale getirmiş ve finansal piyasalarda riskten korunmaya yarayacak finansal buluşların yaşanmasına neden olmuştur. Riskten korunma ihtiyacının yatırımcılar açısından hayati bir önem taşımaya başlamasıyla birlikte, türev ürünlere olan ilgi giderek artmıştır. Bu sayede daha fazla kullanım alanı ve katılımcı sayısı bulan türev ürünler, giderek daha büyük boyutlarda türev ürün piyasalarının oluşmasını sağlamış ve finansal piyasaların değışmez bir parçası haline gelmiştir.

Finansal piyasaların en önemli aktörlerinden olan bankalar, türev ürünlerde yaşanan değışimlere ve gelişimlere kayıtsız kalmamıştır. Bankacılık faaliyetinin yürütölmesi esnasında karşılaşılan her türlü riskin yönetilmesi, bankalar için hayatta kalmanın ön koşuludur. Türev ürünler sayesinde bankalarca alınan risklerin hedge

edilmesi, finansal piyasalarda olduğu gibi türev piyasalarında da önemli katılımcılarından birinin bankalar olmasını sağlamıştır.

Katılım bankaları, işleyiş ve ürün seçeneği, fon toplama ve kullandırma yöntemleri, faaliyet konularının İslâm'a uygun bir şekilde dizayn edilmesi ve buna benzer pek çok nedenle geleneksel bankalardan ayrılmaktadır. Geleneksel bankacılıkta, herhangi bir ürünün keşfi ve kullanımı, temelde kârlılık hedefiyle gerçekleştirilirken, katılım bankalarında bu durum sadece kâr amacıyla gerçekleştirilememektedir. Nitekim katılım bankacılığı modeli, yapmış olduğu bankacılık faaliyetinin özünde İslâm dinini referans almak ve sınırlarını İslâm dinine göre belirlemek şeklinde olan, İslâm hukukunu ve fikhî hükümleri baz alarak yapılması gereken bir bankacılık modelidir. Geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten bankalarda olduğu gibi katılım bankacılığı faaliyeti yürüten bankalarda da risk yönetimi büyük önem taşımaktadır. Ancak katılım bankaları, geleneksel bankacılıkta olduğu gibi, istediği ürünü, riskten korunma adı altında serbest bir kullanım alanına sahip değildir. Bu nedenle katılım bankaları, kullanacakları türev ürünleri öncelikle İslâmî açıdan değerlendirmek, İslâm fikhına uygun olup olmadıklarına bakmak ve bu doğrultuda karar almak durumundadırlar.

Türev ürünlerin katılım bankacılığına uygun olup olmadığının değerlendirilmesinde, İslâm hukuku ve dolayısıyla katılım bankacılığı açısından garar kavramı büyük önem taşımaktadır. Kelime olarak aşırı belirsizlik anlamına gelen garar, asimetrik bilgidan kaynaklanan veya aşırı belirsizlik nedeniyle bir tarafın kazançlı çıkmasına ve diğer tarafın kaybına neden olan ve sonuçta taraflardan birinin haksızlığa uğradığı bir durumdur. Bu nedenle İslâm hukuku açısından garar içeren bir iktisadi faaliyet veya finansal bir ürün, fikhîen uygun görülmemektedir. Türev ürünlerde yapılan sözleşmelerin bazı piyasa koşullarında aşırı belirsizlik (garar) içermesi, fikhî açıdan gararın yasaklanmasıyla benzer nitelik taşımaktadır.

Katılım bankalarının, türev ürün kullanımını etkileyen en önemli etkenlerden birisi de kullanılan türev ürünün tarafları karşılıklı yükümlülükler altına alan bir sözleşme doğrultusunda mı yapılacağı, yoksa taraflara vazgeçme hakkının tanındığı bir vaad şeklinde mi yapılacağı sorusudur. Çalışma boyunca yapılan araştırmalarda, katılım bankalarınca türev ürün kullanmanın ön koşullarından birisinin, karşılıklı yükümlülükler

içeren bir sözleşme yapılmaması yönünde olduğu bilgisi edinilmiştir. Garar kavramında açıklanmaya çalışıldığı üzere, belirsizlik sonucu yapılan bir türev ürün neticesinde oluşması muhtemel aşırı kayıp, sözleşmeyi yapan tarafların büyük çapta zarar etmelerine neden olabilmektedir. Bilgisizlik veya piyasalarda yaşanan belirsizlik nedeniyle oluşan bu kayıp, kaybı yaşayan tarafın haksızlığa uğramasına neden olmaktadır. Bu nedenle, türev ürünlerin katılım bankacılığında kullanılabilmesi noktasında, tarafların sözleşme yaparak karşılıklı yükümlülük altına girmeleri yerine, istedikleri zaman vazgeçebilecekleri bir vaad yoluyla türev ürün kullanmalarının, katılım bankacılığı açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Katılım bankacılığında türev ürün kullanılması sürecinde, sözleşme yerine vaadde bulunularak karşılıklı anlaşmaya varılması her türev ürün için geçerli olabilecek bir durum değildir. Bazı türev ürünlerin, tarafların şartları karşılıklı özgürce belirleyebildikleri şekilde yapılabilmesi, bu türev ürünlerin belli şartlar altında katılım bankacılığında kullanılabilmesine olanak tanımaktadır. Ancak bazı türev ürünlerin tamamen standart nitelikli yapıda olması ve sadece organize piyasalarda işlem görmesi, bu türev ürünlerin katılım bankacılığında uygulama alanı bulamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle türev ürün sözleşmelerinin yapılış sürecinde çeşitli esnekliklere sahip olması, o türev ürünün katılım bankacılığına entegre edilebilmesi veya edilememesi noktasında büyük önem taşımaktadır.

Forward sözleşmelerin standart nitelikli sözleşmeler olmaması ve bu nedenle organize piyasalarda işlem görmemesi, bu türev ürünlerin katılım bankacılığına entegre edilebilmesindeki en önemli özelliklerdendir. Her ne kadar, forward sözleşmelerle ilgili birbirinden farklı fikhî değerlendirmeler yapılıyor olsa da, bu sözleşmelerin standart nitelik taşımaması ve bazı temel şartları içermesi kapsamında, bu türev ürünün katılım bankacılığında kullanılabilmesi uygun görülmektedir. Bu temel şartlardan birisi, forward sözleşme yapmaktaki temel hedefin riskten korunmak olması, ikincisi ise, taraflardan birinin kolaylıkla vazgeçebileceği bir vaad şeklinde kurulmuş bir yapıda yapılmasıdır. Belirtilen şartları taşıdığı ölçüde bu türev ürünü kullanmanın, yatırımcıları, yapmış oldukları ticari faaliyetlerde özellikle kur riskine karşı koruyacak olması, gerek yatırımcı özelinde ve gerekse ülke ekonomisi açısından önemli bir kazanımdır. Sonuç olarak bir

forward sözleşmenin, fikhî hükümlere aykırı bir varlık üzerine yapılmaması, sözleşme yerine vaad şeklinde yapılması ve tamamen riskten korunma amacı taşıması, bu forward sözleşmenin katılım bankacılığında yapılabilmesinin ön koşullarıdır. Katılım bankalarının, temel fikhî hükümlere tamamen aykırı olmayacak şekilde müşteri menfaati gözeterek bazı esneklikler göstermesi, müşterilerinin ekonomik faaliyetlerini yürütebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Futures sözleşmeler, forward sözleşmelerden farklı olarak tamamen standart nitelikli sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerin belirli kriterleri yerine getirmek koşuluyla yapılabiliyor olması, katılım bankacılığında kullanılabilmesinin önündeki en önemli engellerden birisidir. Futures sözleşmelerin tamamen standart nitelikli sözleşmelerden oluşmasının neden olduğu bir diğer durum da, bu sözleşmelerin alım satımının ve taraflar arasında rahatlıkla el değiştirebilmesinin mümkün olmasıdır. Bu nedenle futures sözleşmelerin alınıp satıldığı organize piyasalar bulunmaktadır. Bu piyasalara girişin belirli şartlara bağlanması, alınan bir sözleşmenin, vade sonunu beklemeden satılarak elden çıkarılabilmesi, katılım bankacılığı açısından uygun görülen durumlar değildir. Katılım bankacılığında yapılan bir türev ürünle ilgili, vade sonunda fiziki teslimatın gerçekleşmesi önkoşulu bulunmaktadır. Futures sözleşmelerde ise, fiziki teslimatın neredeyse hiç olmaması, mevcut pozisyonun kapatılarak ilgili türev ürünün elden çıkarılması mümkündür. Bu durum, alınan futures sözleşmenin bir risk koruması amacı taşımadığı ve spekülasyon amacı taşıdığı izlenimini güçlendirmektedir. Bu nedenle futures sözleşmelerin katılım bankacılığında yapılabilmesine ilişkin yapılmış olan fikhî yaklaşımlar genellikle olumsuzdur. Futures sözleşmelerin standardize edilmiş türev ürünler olması, katılım bankacılığına entegresi noktasında herhangi bir alan bırakmamaktadır.

Swap sözleşmeler, tıpkı forward sözleşmeler gibi, standart olmayan sözleşmelerdir. Bu durum, fikhhen sakıncalı görülmeyen şartları içermemesi koşuluyla, swap sözleşmelerin katılım bankacılığında kullanılabilmesinin önünü açmaktadır. Swap türlerinden faiz swapı, faize dayalı bir ürün olması nedeniyle katılım bankalarının yapılması uygun görülmeyen bir swap türüdür. Katılım bankalarının yapılması uygun görülen swap sözleşmeler, para swapı türünde yapılan sözleşmelerdir. Bu çalışma

boyunca yapılan incelemeler neticesinde, Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının, yoğun bir şekilde swap sözleşme yaptıkları görülmüştür. Katılım bankalarının yaptığı türev ürünlerin yüzde sekseninin swap sözleşmelerden oluşması, bu türev ürünün katılım bankacılığında yoğun olarak tercih edildiğini göstermektedir. Katılım bankalarının özellikle likitide yönetiminde, kendi aralarında yoğun bir şekilde swap sözleşme yaptıkları gözlenmiştir. İlerleyen yıllarda, türev ürünler konusunda katılım bankacılığında gelişim gösterecek en önemli ürünün swap sözleşmeler olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, swap sözleşmelerle ilgili, kurumsal nitelikte ulusal ve uluslararası yatırımcıların ve katılım bankalarının yer aldığı yeni organizasyonların oluşturulmasında fayda görülmektedir. Bu durum, finansal ürün konusunda çok geniş bir yelpazeye sahip olmayan katılım bankaları adına önemli bir alternatif sunacaktır. Bu sayede, katılım bankacılığında likidite yönetimi konusunda önemli kazanımlar elde edilecektir.

Opsiyon sözleşmeleri, çok farklı türlerde ve çok farklı dayanak varlıklar üzerine yapılabilen oldukça karmaşık yapıları olan türev ürünlerdir. Opsiyon sözleşmeleri ile elde edilen hakkın karşılığında opsiyon satıcısına bedel olarak bir prim ödenmesi, fıkhen uygun görülmemektedir. Opsiyon sözleşmelerinin, futures sözleşmelere benzer şekilde alınıp satılabilmesi, fiziki teslimatın genellikle yapılmaması, katılım bankacılığında kullanılmasına engel olan özelliklerdir.

Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının türev ürün kullanım miktarının, diğer geleneksel bankaların türev ürün kullanım miktarından ve toplam hacminden hayli geride kaldığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeninin, türev ürünlerin yapısı gereği İslâmî hükümlere ve katılım bankacılığı uygulamalarına adaptasyonunda yaşanan güçlüklerin olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın hazırlanışı sürecinde yapılan araştırmada, Türkiye’de faaliyette bulunan katılım bankalarının forward sözleşmeleri 2008 yılından itibaren yapmaya başladıkları görülmüştür. Swap işlemlerin ise, forward sözleşmelerden daha geç bir tarihte, 2010 yılında yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Hâlihazırda katılım bankaları tarafından kullanılan bu iki türev ürünün sekiz - on yıllık bir geçmişin bulunduğu görülmektedir. Forward ve swap sözleşmelerin henüz uzun sayılmayacak bir geçmişinin olması, katılım bankalarının bu

türev ürünlerde gideceği çok fazla mesafenin olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan ise, dört ana türev üründen şüana kadar sadece ikisinin uygun görülmesi ve uygun görülen bu türev ürünlerin belirli sınırlandırmalar çerçevesinde yapılabilmesi, katılım bankacılığı alanında türev ürünlerin tercih edilmemesindeki en önemli nedenlerden olduğu kanısına varmamızı sağlamaktadır.

Türev ürünlerin çıkış noktasında arzulanan kullanım amacıyla, günümüzdeki kullanım amacının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bir tür riskten korunma aracı olan türev ürünlerin, son yıllarda daha çok spekülâtif amaçlı kullanıldığı ve bu durumun finansal piyasaların sağlıklı işleyişine zarar verdiği görülmektedir. Özellikle 2008 Küresel Finans Krizine giden süreçte, türev ürünlerin krizin oluşmasına etkisinin olduğu düşünülmektedir. Spekülasyonun, İslâmî bankacılık açısından uygun görülmemesi, hattâ bazı fikhî değerlendirmelerde spekülasyonun kumara benzetilmesi, günümüzde katılım bankaları tarafından türev ürün kullanımının neden çok düşük seviyelerde kaldığını anlatmaya yeterli olacaktır.

Türev ürünlerle ilgili fikhî hüküm farklılıkları da, bu ürünlerin kullanılmasına olumsuz yönde etki etmektedir. Aynı türev üründe dahi birbirinde hayli farklı fikhî hükümlerin verilmesi, katılım bankalarının bu ürünlere karşı kayıtsız kalmasına neden olmaktadır. Gerek Türkiye’de, gerek İslâmî bankacılığın yoğun olarak yapıldığı ülkelerde, genel uygulanma alanı bulacak şekilde fikhî hüküm veren kurumların kurulması, diğer pek çok katılım bankacılığı ürününe olduğu gibi, türev ürün kullanımında da yol gösterici olacaktır. Ayrıca, ülkeler arası İslâmî bankacılık uygulamalarında meydana gelen farklılıkları ortadan kaldırması amacıyla uluslararası düzeyde çalışan fıkıh kurullarının oluşması, türev ürünlerin ülkeden ülkeye farklılık gösteren uygulamalarını azaltacağı gibi, yapılacak olan türev ürün sözleşmelerinin uluslararası geçerliliğini ve katılımcı sayısını artıracaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

AAOIFI, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu, **Faizsiz Finans Standartları**, Yayın No:10, İstanbul: TKBB Yayınları, 2015.

ABDUL-RAHMAN, Yahia,– **İslâm’da Bankacılık ve Finansman** (Çevirenler: Prof. Dr. Salih TUĞ – M. Abdullah TUĞ), 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2015.

AKGÜÇ, Öztin, **100 Soruda Türkiye’de Bankacılık**, 1. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987.

AKGÜÇ, Öztin, **Ticaret Bankalarının Yönetimi**, 1. Baskı, İstanbul, Arayış Basım Yayıncılık, 2011.

AKTEPE, İshak Emin, **İslâm Hukûku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2010.

AKTEPE, İshak Emin, **Katılım Finans**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, Yayın No:9, 2017.

AKTEPE, İshak Emin, **Sorularla Katılım Bankacılığı**, Yayın No:4, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2013.

ALPAN, Fulya, **Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar**, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2009.

BAYINDIR, Muhammet Selçuk, **Bankacılık Sektöründe Türev Araçların Yeri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri**, Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, **Kredi Riski Azaltım Tekniklerine İlişkin Tebliğ**, 06.09.2014 tarih, 29111 Sayılı Resmi Gazete, m.16, 2014.

BULUT, Halil İbrahim – ER, Bünyamin, **Katılım Finansmanı**, Yayın No:3, İstanbul: TKBB Yayınları, 2012.

CANBAZ, Mustafa, **Katılım Bankacılı**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2016.

CHAMBERS, Nurgül, **Türev Piyasalar**, 2. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 2007.

ÇELİK, İsmail, **Vadeli İşlem Piyasasında Fiyat Keşfi**, Yayın No: 283, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 2012.

DEDE, Kenan, **Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları – Yayın No: 5, 2017.

DEMİRAY, Mustafa, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 17.06.2019

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 17.06.2019

DURMUŞ, Abdullah, **Fıkıhî Açısından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri**, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

ERİŞ, Hayati, **Bankacılık Hizmet Ürünleri**, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.

EROL, Ümit, **Türev Piyasalar**, 1. Baskı, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2014.

EROL, Ümit, **Vadeli İşlem Piyasaları**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, 1999.

ERSOY, Arif, **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli**, 1. Baskı, İstanbul: İlmî Neşriyat Yayınları, 1987.

EYÜPGİLLER, Servet, **Banka İşletmeciliği Bilgisi**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 357, Ankara: 1999.

GÜNEY, Alptekin, **Banka İşlemleri**, 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2012.

GÜNEY, Necmeddin, **Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar**, Doktora Tezi, Konya: Kabul Tarihi: 26.04.2013.

HAZIROĞLU, **Temel, Katılım Ekonomisi**, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

İNCEKARA, Ahmet, **Bankacılık ve Finansal Kurumlar**, 1. Baskı, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2011.

İTO, İstanbul Ticaret Odası, **Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsaları**, Yayın No: 2006-19, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2006.

SPL, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kurulu, **Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi Çalışma Notları**, 31 Aralık 2018.

ŞAKAR, Birgül, **Banka Kredileri ve Yönetimi**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2009.

ŞİT, Başak, **Türk Hukukunda Banka Kredisi Kavramı ve Buna Bağlanan Sonuçlar**, Yayın No: 462, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2011.

TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarihçesi ve Görevleri**, 2. Baskı, Ankara: 2019.

TSPAKB, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği, **Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası Türev Araçlar Lisanslama Rehberi**, Mart 2008.

UZUNOĞLU, Sadi, **Bankacılığa Giriş**, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2014.

YANPAR, Atila, **İslâmi Finans**, 2. Baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015.

YAZICI, Mehmet, **Bankacılığa Giriş**, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2011.

Sürelî Yayınlar ve Makaleler:

ATAR, Abdulkadir, **“Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmî Bankacılığın Genel Durumu”**, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, No. 4, Eylül-2017.

BAYINDIR, Servet, **“Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkıhî Tahlili”**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 12, 2005.

KALAYCI, İrfan, **“Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?”**, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 19, 2013.

NAKİBOĞLU, Aslıhan – LEVENT, Merve, **“İslâmî Finans ve Katılım Bankacılığı: Türkiye’deki ve Dünyadaki Uygulamaları”**, Turkish Studies Dergisi, Yayın No: 13/7, 2018.

PEHLİVAN, Pınar, **“Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi”**, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı 31, Yıl 16, Nisan 2016.

SAKARYA, Şakir – AKKUŞ, Hilmi Tunahan, **“Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi, Adam Akademi”**, 8/2 – 2018.

SAMAR, Mahmut, **“Yatırım Aracı Olarak Kaldıraçlı/Marjlı Forex İşlemi ve Fıkıhî Değerlendirmesi”**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 18, 2018.

İnternet Adresleri:

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Mart 2019, s. 6

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, <https://www.bddk.org.tr>

Borsa İstanbul, Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası – Sıkça Sorulan Sorular, <https://www.borsaistanbul.com>, (29.05.2019)

Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, <https://www.spl.com.tr>

SPL, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, <https://www.spl.com.tr>, **Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi Çalışma Notları**, 31 Aralık 2018.

TDK - Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük**, www.sozluk.gov.tr, (29.05.2019)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, www.tcmb.gov.tr

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://www.islamansiklopedisi.org.tr>

Wikipedia, **Arbitraj**, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arbitraj>, (30.05.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Bu Tezin yazarı, 02.08.1985 tarihinde Yozgat'ın Şefaatli ilçesinde doğdu. İlkokulu Şefaatli ilçesinde, ortaokul ve liseyi Yozgat'ta tamamladı. 2007 yılında Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Bankacılık Bölümü'nü kazanıp 2011 yılında bu üniversiteden mezun olmuştur.

